

Escola Superior Gallaecia
Mestrado integrado em Arquitectura e Urbanismo
Dissertação - Tema sobre Urbanismo

A MORFOLOGÍA DOS BARRIOS DA RIBEIRA DA GUARDA

RUBÉN DARRIBA LORENZO
Septembro 2013
Vilanova de Cerveira

Escola Superior Gallaecia
Mestrado integrado em Arquitectura e Urbanismo
Dissertação - Tema sobre Urbanismo

A MORFOLOXÍA DOS BARRIOS DA RIBEIRA DA GUARDA

Orientador: Prof. Doutor Arquitecto David Leite Viana
Rubén Darriba Lorenzo

Prefacio

Este traballo foi elaborado no ámbito da Disertación de Mestrado Integrado en Arquitectura e Urbanismo da Escola Superior Gallaecia entre Abril do ano 2012 e Setembro de 2013. Sendo realizada polo alumno Rubén Darriba Lorenzo e orientado polo Profesor Doutor Arquitecto David Leite Viana.

Esta disertación, mostrándose baixo o título “A morfoloxía dos barrios da ribeira da Guarda”, nace co obxectivo de dar resposta dende o punto de vista urbanístico á problemática presentada nun caso de estudo.

Agradecementos

A Disertación que a continuación se desenvolverá foi realizada gracias a colaboración e o animo dunha serie de profesionais, familiares e amigos sen os cales non podería rematarse un período de estudos, culminado ca realización deste traballo. Gostaría recordar unha serie de persoas as cales agradecer a súa labor:

A Antonio Martínez pola súa disposición no primeiro momento de buscar información e por prestarme material necesario e importante sobre A Guarda. Así como a tódalas persoas relacionadas co concello da Guarda pola súa incondicional axuda a un estudante.

Ao Profesor-Orientador Arq. Dr David Viana pola tarefa de guiar todo o traballo dende o comezo ata o último momento e sobre todo polo ánimo necesario en momentos críticos. Así como a Bastos polos consellos o comezar o traballo.

Dunha forma especial aos mestres Juan Rey, Nuno Pereira, Pedro Abreu e Leonel Valbom sen os cales a miña formación non sería da mesma calidade.

Non me podería esquecer de dedicar este apartado as persoas máis achegadas que me apoiaron no transcurrir de todo o período de estudos e sen os cales non estaría neste punto como son a miña nai, o meu pai, a miña tía, a Andrea e en especial a miña avoa. Sen esquecerme de tódalas amizades.

RESUMO (GALEGO)

O caso de estudo desta disertación é a vila de A Guarda, un concello ó sur de Pontevedra e fronteirizo con Portugal o cal no último século sufriu numerosos cambios. Nas épocas que comprenden os anos entre o ano 1899 e o 2013 (a actualidade), produciuse unha evolución urbana nacente dunha vila amurallada dependente da agricultura e sobre todo da pesca, o que derivou nun crecemento en torno o porto pesqueiro e limitado por condicionantes naturais como o monte de Santa Tegra.

Existe un tipo de información sen explorar no arquivo municipal e noutras fontes que deben ser estudadas para formar unha base sólida sobre a evolución morfolóxica da vila. Como estudo previo precisase dunha procura de información que se atopa en precarias condicións e de difícil acceso, polo que este traballo tamén supón o feito de agrupar os datos existentes sobre os períodos de evolución. Este documento ten non so unha función académica senón que soluciona o problema de inexistencia dun referente informativo para poder tomar decisións urbanísticas na zona de estudo.

O obxectivo da Disertación é elaborar unha análise sobre a morfoloxía dos barrios da ribeira da Guarda e deseñar como se produciu o crecemento urbano segundo a época e as condicións do momento. Se identifican cales son os barrios da ribeira da Guarda con maior interés, unha vez identificados recadar toda a información posible e determinar cales foron os procesos e os motivos que o fixeron posible. Como último punto se definiran uns indicadores, os cales serviran para dirixir unhas futuras posibles rehabilitacións.

A metodoloxía a utilizar na Disertación é baseada no método do estudo de caso de A Guarda, unha pequena vila mariñeira dedicada a explotación dos recursos. A nivel de recolla de información óptase por tres tipos de instrumentos de procura como son a análise documental, as entrevistas exploratorias e a observación directa sobre o caso de estudo. A Disertación pódese dividir en catro partes, a primeira na que se rescata información sobre as teorías e os fundamentos sobre o urbanismo e o caso de estudio, a segunda como unha análise a macroescala do territorio, a terceira a interpretación da análise do caso de estudio e por último a cuarta fase na que conflúen os anteriores, poñéndose en común a análise realizada cas teorías sobre o

urbanismo existente ata o momento, de ese modo se expoñen tódalas conclusións extraídas e que pretenden dar resposta ós distintos obxectivos.

Como resultado de toda esta análise obtemos unhas conclusión, por unha banda o sistema radial de crecemento que se configurou a principios do século pasado no último período desaparece o sucederse un proceso de edificar todo o territorio despoboadado. Tamén concluímos a importancia dun sistema de prazas sobre a forma e o uso do espazo como do mesmo modo observamos a importancia de un sistema de equipamentos apropiado para o desenrolo da vila.

RESUMO (PORTUGUÉS)

O caso de estudo desta disertación é a vila da Guarda, un consello ao sul de Pontevedra e fronteiriço con Portugal o cal no último século sufriu numerosas mudanzas. Nas épocas que comprenden os anos entre o ano 1899 e o 2013 (a actualidade), produziu-se unha evolución urbana nacente de unha vila amurallada dependente da agricultura e sobretudo da pesca, o que derivou nun crecemento en torno o porto pesqueiro e limitado por condicionantes naturais como o monte de Santa Tegra.

Existe un tipo de información sen explorar no arquivo autárquico e noutras fontes que deben ser estudadas para formar unha base sólida sobre a evolución morfolóxica da vila. Como estudo previo precisase de unha procura de información que se encontra en precárias condicións e de difícil acceso, polo que este traballo tamén supón o feito de agrupar os datos existentes sobre os períodos de evolución. Este documento tem non sob unha función académica senón que soluciona o problema de inexistencia de un referente informativo para poder tomar decisións urbanísticas na zona de estudo.

O obxectivo da Disertación é elaborar unha análise sobre a morfología dos bairros da ribeira da Guarda e desenhar como se produciu o crecemento urbano segundo a época e as condicións do momento. Se identifican quais são os bairros da ribeira da Guarda con maior interese, unha vez identificados arrecadar toda a información posíbel e determinar quais foron os procesos e os motivos que o fixeron posíbel. Como último punto se definiron uns indicadores, os quais serviron para dirixir unhas futuras posíbeis rehabilitacións.

A metodoloxía a utilizar na Disertación é baseada no método do estudo de caso da Guarda, unha pequena vila marinheira dedicada a exploración dos recursos. A nivel de recolla de información opta-se por tres tipos de instrumentos de procura como são a análise documentario, as entrevistas exploratorias e a observación directa sobre o caso de estudo. A Disertación pode-se dividir en catro partes, a primeira na que se rescata información sobre as teorías e os fundamentos sobre o urbanismo e o caso de estudio, a segunda como unha análise a macroescala do territorio, a terceira a interpretación da análise do caso de estudio e por último a cuarta fase na que conflúen os anteriores, poñéndose en común a análise realizada cas teorías sobre o

urbanismo existente no momento, desse modo se apresentam todas as conclusões extraídas e que pretendem dar resposta aos diferentes objetivos

Como resultado de toda esta análise obter umas conclusões, por uma banda o sistema radial de crescimento que se configurou a princípios do século passado no último período desaparece o suceder-se um processo de edificar todo o território despovoado. Também concluímos a importância de um sistema de vias sobre a forma e o uso do espaço como do mesmo modo observamos a importância de um sistema de equipamentos apropriado para o desenvolvimento da vila.

RESUMEN (CASTELLANO)

El caso de estudio de esta disertación es la villa de A Guarda, un ayuntamiento al sur de Pontevedra y fronterizo con Portugal el cual en el último siglo sufrió numerosos cambios. En las épocas que comprenden los años entre el año 1899 y el 2013 (la actualidad), se produjo una evolución urbana naciente de una villa amurallada dependiente de la agricultura y sobre todo de la pesca, lo que derivó en un crecimiento en torno al puerto pesquero y limitado por condicionantes naturales como el monte de Santa Tegra.

Existe un tipo de información sin explorar en el archivo municipal y en otras fuentes que deben ser estudiadas para formar una base sólida sobre la evolución morfológica de la villa. Como estudio previo se necesita de una búsqueda de información que se encuentra en precarias condiciones y de difícil acceso, por la que este trabajo también supone el hecho de agrupar los datos existentes sobre los períodos de evolución. Este documento tiene no solo una función académica sino que soluciona el problema de inexistencia de un referente informativo para poder tomar decisiones urbanísticas en la zona de estudio.

El objetivo de la Disertación es elaborar un análisis sobre la morfología de los barrios de la ribera de A Guarda y diseñar como se produjo el crecimiento urbano según la época y las condiciones del momento. Se identifican cuales son los barrios de la ribera de A Guarda con mayor interés, una vez identificados recaudar toda la información posible y determinar cuáles fueron los procesos y los motivos que lo hicieron posible. Como último punto se definirán unos indicadores, los cuales servirán para dirigir unas futuras posibles rehabilitaciones.

La metodología a utilizar en la Disertación es basada en el método del estudio de caso de A Guarda, una pequeña villa marinera dedicada a explotación de los recursos. A nivel de recogida de información se opta por tres tipos de instrumentos de búsqueda como son el análisis documental, las entrevistas exploratorias y la observación directa sobre el caso de estudio. La Disertación puede dividirse en cuatro partes, la primera en la que se rescata información sobre las teorías y los fundamentos sobre el urbanismo y el caso de estudio, la segunda como un análisis a macroescala del territorio, el tercero la interpretación del análisis del caso de estudio y por último la cuarta fase en la que confluyen los anteriores, poniéndose en común

el análisis realizado de las teorías sobre el urbanismo existente hasta el momento, de ese modo se exponen todas las conclusiones extraídas y que pretenden dar respuesta a los distintos objetivos.

Como resultado de todo este análisis obtenemos unas conclusiones, por una banda el sistema radial de crecimiento que se configuró a principios del siglo pasado, en el último período desaparece el sucederse un proceso de edificar todo el territorio despoblado. También concluimos la importancia de un sistema de plazas sobre la forma y el uso del espacio como del mismo modo observamos la importancia de un sistema de equipamientos apropiado para el desarrollo de la villa.

ABSTRACT (ENGLISH)

The case of study of this dissertation is the town of A Guarda, a southern borderline municipality of Pontevedra which in the last Century went through several changes. Time comprising between 1899 and 2013 a nascent evolution urban evolution took place in a walled town dependent on agriculture and fishing especially which resulted in growth around the fishing port and limited by natural conditions such as Mount Santa Tegra.

There is some kind of unexplored information placed in the council archives and many other sources that should be studied in order to form a solid foundation on the morphological evolution of the town. As previous study is needed to search for information which is in poor condition and hard access and because of that this work involves the grouping of existing data about the periods of evolution. This file has not only an academic role, it also solves the problem of an absence of a reference information in order to make planning decisions in the study area.

The aim of this dissertation is to develop a morphological analysis of the neighborhoods in the bank of A Guarda and design as urban growth occurred by time and current conditions. Identified neighborhoods of the shore of A Guarda with greater interest, once identified we collect all the information and determine that where the process and reasons that made it possible. As a last point, indicators will be defined which will serve to address some possible future renovations.

The methodology used in the dissertation is based on the case study method of A Guarda, a small fishing village dedicated to resource exploitation. Collecting information is decided by three types of searching tools such as document analysis, exploratory interviews and direct observation in the case study. We can also divide the dissertation into four parts, first part in which it recovers information about the theories and basic principles of town planning and case study, second part is a microscale analysis of the territory, the third is the interpretation of the case study and finally the fourth stage brings the previous ones together, putting together the analysis of the existing town planning theories so far, and thereby exposing all conclusions, learned that seek to respond the different aims.

As a result of this analysis we got some conclusions, on one hand radial growth system was set in the beginning of last century, in the last period disappears

building process succeeded throughout depopulated territory. We also conclude the importance of s system of squares on the form and use of space as the same way we look at the importance of an appropriate equipment for the development of the town.

ÍNDICE

Prefacio	
Agradecementos	
Resumo (Galego)	
Resumo (Portugués)	
Resumen (Castellano)	
Abstract (English)	
Índice	
1. Introducción	1
1.1. Obxectivos da investigación	3
1.2. Breve contextualización da investigación	5
1.3. Estrutura dos contidos	5
1.4. Metodoloxía	7
2. Fundamentos e métodos.....	9
3. O caso de estudo.....	17
3.1. Caracterización do territorio	19
Descrición xeral	20
Aspectos físicos	24
Aspectos sociais-economicos	31
3.2. Descrición do caso de estudo.....	34
Delimitación	
Relevo e Rios	34
Clima e vexetación	35
Demografía	37
Actividades económicas	38
Historia	40
	47
4. Criterios e descrición das fases de estudo.....	57
4.1. Criterios de escolla	59

4.2. Descrición das fases	61
A Guarda ata 1899	62
A Guarda ata 1956	64
A Guarda ata 1978	66
A Guarda ata 2013	68
5. Principais aspectos da transformación morfolóxica.....	70
5.1. Crecemento cuantitativo	72
5.2. Evolución da mancha edificada	79
5.3. Equipamentos	93
Equipamentos ata 1899	93
Equipamentos ata 1956	96
Equipamentos ata 1978	98
Equipamentos ata 2013	100
5.6. Prazas, espazos verdes públicos e de lecer	104
5.7. Redes, sistemas e infraestruturas	110
6. Correlacións e triangulacións sistemáticas.....	115
7. Síntese correlativa entre os obxectivos e as respectivas respostas	125
8. Conclusións.	131
9. Bibliografía.....	135
9.1. Bibliografía xeral	137
9.2. Bibliografía específica	138
9.3. Outras fontes	141
9.5. Índice de imaxes	142

1. Introdución

1.1. Obxectivos da investigación

O obxecto central de estudo desta disertación é o estudo da morfoloxía dos barrios da ribeira da Guarda, un pobo mariñeiro situado no extremo suroeste da provincia de Pontevedra e facendo fronteira con Portugal, o concello de A Guarda.

Os obxectivos principais da investigación son os seguintes:

- **Determinar as principais fases da transformación da formación urbana de A Guarda, identificando os respectivos resultados na súa morfoloxía.**

Comenzando nos principios do século XX e analizando a evolución encadrando a vila no territorio do Baixo Miño e na zona mais próxima do local de estudio identificando os factores que influíron no seu desenvolvemento.

- **Definir o papel dos barrios da ribeira da Guarda para as dinámicas actuais na forma urbana da vila.**

Analizar na actualidade os efectos que produciron os cambios durante todo o século no lugar de interese. Partindo dos condicionantes actuais haberá que situar cales son os elementos principais que actuaron de tal forma a configurar o elemento urbano existente.

- **Configurar indicadores que contribúan para o encadramento das estratexias para a problemática da rehabilitación urbana dos barrios da ribeira da Guarda.**

Unha vez realizada a investigación nos distintos períodos de tempo proporemos unha serie de condicionantes que serían necesarios ter en conta para procurar facer unha intervención apropiada que non destrúa a identidade do local e así axudar a posibles futuras intervencións.

1.2. Breve contextualización da investigación

Esta disertación decorre do feito de poder constituír unha contribución arquitectónica que se baseará en procurar identificar os períodos de transformación do entramado urbano da zona histórica de onde naceu a vila da Guarda, dotada dunha memoria histórica en perigo de perda debido o seu abandono e suxerir unha serie de pautas a seguir para non destruír a súa identidade. O interese persoal está motivado pola grande curiosidade que desperta o estudo da evolución que sufríu o entramado urbano, e a necesidade de ser revitalizado.

O propósito da investigación consiste en formar unha base teórica urbana sobre a evolución da forma e estrutura urbana da vila para así comprender as patoloxías e potencialidades dos barrios da ribeira da Guarda e propoñer unha serie de indicadores que servirán de base teórica para futuras rehabilitacións. Para obter este resultado se analizarán as etapas máis importantes do pasado século así como a parte que corresponde o actual contrastando información ata chegar o estado actual da vila dunha forma a ter esclarecido como foi o proceso.

O estado actual de abandono da zona mais antiga e de maior importancia histórica de A Guarda é un síntoma de que non existe unha preocupación pola zona antiga da vila, isto contrastado coa información das institucións correspondentes indica que non hai intención de rehabilitación desta zona, suceso que acontece en numerosas vilas galegas. Por outro lado non existe unha recopilación de datos da evolución histórica e urbana da Guarda, lugar onde se atopan restos históricos da antiga muralla ou algunhas das rúas mais antigas actualmente en deterioro. Ademais esta análise evolutivo permite identificar os indicadores que determinarán as zonas claves da Guarda e en consecuencia zonas con potencial pero que actualmente o descoñecerlas no ámbito da morfoloxía son ignoradas e polo tanto dictaminadas a un deterioro continuo.

Actualmente esta a ser aprobado un avance de planeamento no concello da Guarda, pero no momento de comezar este traballo non existía un estudo que fose mais ala do Plan Xeral. Como indica Victor Oliveira (2011, p.93) “ *A relação entre o pensamento morfológico e a prática de planeamento urbano tem vindo a desempenhar, nos últimos anos, um papel central na investigação sobre forma urbana.*” De ahí a importancia de construír un estudo de caso exhaustivo que analice

o último século pormenorizadamente centrado na forma de crecemento e que analice os barrios da ribeira da Guarda que un día foron o desencadeante da evolución urbana da zona.

Por outra banda existe un tipo de información a que non se explotou, trátase tanto de libros sen aparente interese urbanístico pero que esconde información importante, así como entrevistas a persoas que coñecen a historia non escrita e que debe ser plasmada en papel.

En conclusión, preténdese obter toda a información necesaria existente dos últimos 100 anos aproximadamente e sacar unhas conclusión que permitan ter unhas bases firmes sobre a evolución urbana e o estado actual da vila, e dese modo ser posible propoñer uns indicadores que, no caso de producirse unha intervención de restauro ou revitalización, servirían como información sustentada na investigación local do caso de estudo.

1.3. Estrutura de contidos

A presente disertación estrutúrase dunha forma continua en distintas fases. Comenzando con unha interpretación do xeral pasando pola mesoescala e acercándonos a unhas escala micro. Este proceso se observa tanto no proceso de estruturación do traballo como nos contidos do traballo que seguen a mesma pauta. Por outra banda se estruturan nunha primeira parte a análise do problema dende un punto de vista máis xeral abarcando un territorio mais amplo pasando por unha escala media de interpretación ata chegar o particular caso de A Guarda. Tendo como base os obxectivo e a metodoloxía a disertación estruturase da seguinte maneira:

- **Introdución**

Neste capítulo nos centraremos en identificar cales son os motivos de escolla do traballo así como a problemática existente e a continuación se dará resposta a mediante uns obxectivos que deben ser cumpridos para a correcta interpretación do caso de estudo.

- **Fundamentos e métodos**

Este capítulo será realizado a partir dun estudo previo do estado da arte para identificar cales poden ser os procesos máis utilizados para unha correcta análise como tamén investigar os autores mais representativos con respecto a este tema que

poden axudar cas tarefas de análise e así poder basear as conclusións en métodos estudados

- **O caso de estudio**

Este capítulo será o resultado da análise de datos a unha macroescala na que se introduce como foi o desenvolvemento do territorio que rodea e o que pertence a vila da Guarda. Así faranse dúas escalas de interpretación, unha macroescala a nivel de todo o Baixo Miño e outra a mesoescala na que se analizará o estado físico, económico e territorial que ten A Guarda con respecto as parroquias e concellos veciños.

- **Criterio e descrición das fases de estudio**

Neste capítulo se comezará cunha pequena análise das distintas fases de evolución no crecemento urbano, unha pequena introdución para ir entrando no que sería a base do traballo.

- **Principais aspectos da transformación morfolóxica**

Este capítulo constitúe o corpo do traballo. Mediante unha serie de planos e esquemas interpretativos producirase a información resultante do análise previo e de toda a información obtida, explicando dunha forma concisa os motivos do crecemento da vila e as dirección dos futuros crecementos.

- **Correlacións e triangulacións sistemáticas**

Neste capítulo se cruzaran os datos da primeira parte do traballo correspondente a fundamentación teórica ca análise da segunda parte.

- **Conclusións**

Neste apartado se verificará que o traballo cumpriu os obxectivos marcados e se estableceran uns indicadores para futuras intervencións.

- **Bibliografía**

Neste último capítulo se detallaran todos os títulos da bibliografía consultada, tanto xeral como específica. Tamén se detallaran as referencias bibliográficas das fotografías.

1.4. Metodoloxía

Segundo a RAG (Real Academia Galega) a metodoloxía é a parte da lóxica que se ocupa do estudo dos métodos de investigación e da práctica das ciencias, así como dos principios en que estas se fundamentan.

A metodoloxía a utilizar trátase do método de estudo de caso, trátase dun estudio en profundidade do caso particular no que se reúnen os datos o máis detallados posible co fin de captar a totalidade da situación de análise . No que respecta a recollida de información optárase por tres tipos de instrumentos de pesquisa:

1- Análise documental:

Como primeiro punto se investigaron os distintos lugares nos que podía existir algún tipo de información que interesara para o caso e que estivesen baseados no caso real, locais da administración pública como o concello ou o arquivo municipal, administración provincial ou autonómica ou incluso habitantes do pobo con información útil. Inclúense neste punto tanto escritos como cartografía ou mesmo fotografías.

2- Entrevistas:

En segundo lugar se foron facendo entrevistas a medida que se precisaba de información que non existía en documentos ou fotografías. En primeiro lugar entrevistáronse os técnicos do tema como arquitectos ou historiadores os cales contaban con información que non era pública pero que garda un especial interés urbanístico e histórico. En segundo lugar os entrevistados foron personaxes non pertencentes a administración pero que tiveron curiosidade nos temas referidos. En último lugar durante o traballo de campo no sitio, producíronse entrevistas espontáneas de habitantes da Guarda que querían compartir información.

3- Observación:

Por último utilizouse a observación directa sobre o lugar de estudio por ser escasa a información existente sobre caso de estudio, esta converteuse nunha ferramenta necesaria para identificar a posición exacta de diferentes elementos como por exemplo as prazas, os equipamentos e mesmo as rúas, do mesmo modo que foi necesario a verificación de alturas. Tamén a observación directa serve para ver os

indicios de épocas pasadas que esclarecen como foi a evolución urbana.

A continuación e dunha forma sintetizada mostraranse as distintas opcións utilizadas nos puntos anteriores e que facilitaron a obtención de información sobre o caso de estudio.

Análise documental:

- Planos obtidos no concello da Guarda, planos do catastro municipal, normas subsidiarias, información facilitada polo concello da Guarda, información obtida da Xunta de Galicia en particular do POL (Plan de Ordenación do Litoral). Datos extraídos do IGE (Instituto Galego de Estatística).

Fotografías (Complementando a análise documental)

- Fotografías aéreas (Voo Americano, actuais...)
- Fotografías antigas (Pertencentes de propietarios privados)
- Fotografías do catastro
- Ortofotos
- Fotografías propias

Entrevistas exploratorias

- Habitantes da vila dos cales se obtivo grande información como Antonio Martínez, J.A Uris e outros dos cales non se obtivo o nome por tratarse de conversas espontáneas.

- Expertos na materia como o Alcalde José Manuel Dominguez Freitas responsable de urbanismo, Manuel Javier Crespo González responsable de patrimonio e o Arquitecto técnico Municipal Hermelindo Martínez González.

Observación directa:

- Propiamente no local e apoiado das notas de campo.

Toda esta fase de recollida de datos e información sobre a evolución histórica da Guarda é fundamental para que unha vez rematada se dispoña de datos suficientes para que se trate de tal forma a conformar e unificar unha base científica, realizada mediante unha metodoloxía rigorosa e co maior grao de obxectividade.

Esta metodoloxía axudará a contestar mediante as conclusións a os obxectivos formulados para a problemática do estudo de caso.

1. Fundamentos e métodos

Para entender un territorio débese analizar a súa organización buscando o desenvolvemento socioeconómico das rexións que o conforman. De aí que se formara unha disciplina que se dedique a ordenación do territorio para buscar a xestión responsable dos recursos naturais e a protección do medio ambiente, como o mesmo tempo se asegure de controlar a utilización racional do espazo. Este proceso ten que lograrse a través de actuacións físicas e xurídicas propondo o modelo desexado e cal debe de ser o seu desenrolo futuro.

Bernardo Secchi dicía que: “*Debemos entender por “políticas territoriales” el conjunto de normas e intervenciones, dictadas o emprendidas por la iniciativa pública a la vista de determinados objetivos, que afectan a la distribución espacial de los asentamientos y su utilización*” (SECCHI, Bernardo. 2006, p.72.).

Como primeiro punto faise necesario delimitar o campo de análise de modo a tratar dunha forma eficaz e concisa sobre tódolos aspectos que interviron no desenvolvemento do territorio e en consecuencia na sociedade e a súa economía como claramente propoñía Secchi como método de análise “*el primer problema que debemos afrontar es la delimitación del ámbito de estudio que pretendemos examinar*”. (SECCHI, Bernardo. 2006, p.95.).

O sistema de análise utilizado para esta disertación estará condicionado polo nivel de escalas indo do xeral para o particular, a tamaño de macroescala Galicia, nunha mesoescala a zona do Baixo Miño e a microescala A Guarda como obxecto central de estudio.

É mester ter unha concepción sobre as causas socioeconómicas que motivaron o desenvolvemento e a concentración dos espazos urbanos tendo en consideración ata que punto tanto os recursos dispoñibles e os sucesos históricos foron unha causa determinante o mesmo tempo que se incidirá sobre puntos con un carácter mais teórico. Con esta análise aproximarase a coñecer os procesos de instauración crecemento e desenvolvemento do territorio intentando atopar o sinal de identidade que caracteriza o sitio. Panerai consideraba que “*Al proponer medios para el análisis de las ciudades en sus dimensiones físicas, se trata de devolver a la forma urbana su autonomía. En otras palabras, se trata de romper con las explicaciones mecanicistas, sean éstas funcionales o económicas, con el fin de restituir la arquitectura, y la crisis por la que ésta atraviesa, en el marco de una*

problemática más global: la de las ciudades, la de las prácticas que éstas soportan, las de las potencialidades que las mismas poseen.” (PANERAI, Philippe. 1983, p. 21.).

A sociedade galega e en particular a arquitectura acadou na actualidade un interese polas zonas cunha arquitectura vernácula, isto é notable debido por un lado a situación da grande parte dos pobos de Galicia xa que son vilas con memoria histórica e unha imaxe que as fai particulares e por outra parte entendidas como unha gran atracción turística motivos polo que deben de ser tratadas con especial atención e así conservar un dos tesouros culturais que fan desta rexión un territorio particular e digno de estudio.

En numerosos municipios o estado actual dos datos urbanísticos atópase nunha situación precaria debido o abandono dos arquivos ou polo almacenamento dos documentos en lugares inapropiados e desperdigados, Tania Galan informa que *“o coñecemento do desenvolvemento urbano galego tan só é factible dun xeito secundario, a través de fontes documentais dos centros eclesiásticos.” (GALAN, Tania. 2007, p.5).* Estes son motivos polos cales é importante recopilar, organizar e tratar estes datos para así comprender as circunstancias que probocaron a evolución morfolóxica e ter unha base urbanística clara e polo tanto este se sitúa como o punto central de este estudio.

A documentación anteriormente referida proporciona unha base fundamental dos feitos e circunstancias que condicionaron a formación dunha estrutura urbana consolidada que continua en constante evolución. A parte destes datos, un instrumento esencial para obter outro tipo de información que se atopa inscrita nun lugar é a observación, nos outorga unha análise viva destes espazos. Gordon Cullen especificaba que os elementos concorrentes se reunían para a creación de un determinado ambiente urbano, estes nos inxectan un aspecto da cidade que podemos indentificar e que se comportan como puntos característicos ou como Kevin Lynch os definía “nodos”, funcionando como núcleos que se interconectan entre si dando como resultado unha trama ou malla urbana que se definiría como estrutura urbana.

Consciente e inconscientemente observase e interactuase no medio obtendo unha imaxe necesaria para interpretar e entender na medida do posible o papel de cada elemento no paisaxe urbano. Polo que -como entende Kevin Lynch- *“ los elementos móviles de una ciudad, y en especial las personas y sus actividades, son*

tan importantes como las partes fijas. No somos observadores de este espectáculo, sino que también somos parte de él, y compartimos el escenario con los demás participantes” (LYNCH, Kevin. 2009, p.10.) por este motivo existe unha necesidade de pensar a arquitectura e o urbanismo de modo a ter en conta diferentes connotacións que propoñan funcións do espazo que atendan as necesidades de quen os utiliza posto que -como indica Philippe Panerai- *“trazados y parcelas no deben solamente ser observados, comprendidos, analizados en su única dimensión morfológica, estes forman con quien los utiliza una trama viva”.* (PHILIPPE, Panerai. 1983, p.77). Debemos considerar numerosos aspectos que se citan neste estudo da análise morfolóxica dunha forma a interpretar a vida que a sociedade supúsolle o longo do tempo o entorno da zona tratada para así obter un resultado óptimo da evolución da forma urbanística.

O territorio sometese a un asentamento, ordenado polas necesidades de benestar, concentrándose as zonas urbanas nos espazos con maior riqueza de recursos e de aí o nacemento dos centros urbanos con poboación agrupada en zonas específicas pero dispersos nun espazo territorial que -como indica Bernardo Secchi- *“Sobre un territorio suficientemente amplio los asentamientos residenciales y productivos no se distribuyen uniformemente, sino que , por el contrario, se agrupan en centros de distintas dimensiones, a cada uno de los cuales corresponde un desarrollo temporal diferente”,* (SECCHI, Bernardo. 2006) o estudio urbanístico deste orden territorial nos proporciona unhas directrices de evolución poboacional podendo así comprender a formación das aglomeracións urbanas.

Nun aspecto xeral, o urbanismo é definido como o *“estudo que se ocupa do deseño e disposición de edificios, vías de comunicación etc., dunha aglomeración urbana, tendo en conta as necesidades desta e aténdose a unha serie de normas estéticas, científicas, administrativas etc, chamadas Normas de urbanismo.”* Este termo foi evolucionando e tratado nun aspecto máis próximo a persoa utilizadora por forma de concretar as necesidades que o cidadano precisa no momento de interrelacionarse co medio que o rodea, deste modo -segundo Jordi Borja- *“el urbanismo se define ante todo por su voluntad de orientar la acción sobre la ciudad, hacer ciudad, mejorar o reformar la ciudad existente, ordenar su desarrollo, proponer diseños, inventar formas, establecer dialecticas positivas entre espacios construidos y vacíos, y entre estos y los comportamientos y las aspiraciones sociales.”* (BORJA, Jordi.

2004, p.4.) Segundo a época o concepto de urbanismo mutou de significado basándose estes cambios na forma de pensar a estrutura do espazo isto nos permite analizar un territorio mediante distintas correntes ou teorías comprendendo as dinámicas urbanas que moveron un territorio ata a actualidade. Xa a principios do século XX o urbanista Louis Wirth usou o concepto “urbanismo” como unha forma de vida asociada a unha vivenda nunha área urbana. Nos anos 70 naceu unha nova forma de entender este concepto de modo a introducir a política nas especificidades espaciais.

O urbanismo ten connotacións diversas que explican como interactúan o utilizador e o espazo, este é un espazo en constante cambio redefiníndose para adaptarse a época e as necesidades -como indica Nikos Salengrados- *“el objetivo del urbanismo es ayudar que la ciudad evolucione y redefina sus módulos, y así estos puedan modificar su funcionalidad”* . (SALINGRADOS, Nikos. 2005, p.64.)

O factor da temporalidade marcado polos acontecementos históricos son un elemento importantísimo que definen claros momentos de cambio urbanístico, -Aldo Rossi menciona que- *“he intentado detenerme particularmente en los problemas históricos y en los métodos de descripción de los hechos urbanos, en las relaciones entre los factores locales y la construcción de los hechos urbanos, en la identificación de las fuerzas principales que actúan en la ciudad entendidas como fuerzas que están en juego de manera permanente y universal.”*. (ROSSI, Aldo. 2001, p.4.) deste modo é necesario un método de análise polo cal se pode chegar a entender os motivos da formación dunha estrutura urbana, a súa evolución, os cambios que derivados de factores tanto sociais ou económicos inflúen na forma e no desenvolvemento urbano. Este método nos proporciona coñecementos de sucesos que condicionan a estruturación dun sitio, as actividades que fan dun lugar característico que actúan nel indefinidamente. Saverio Muratori procurou -segundo Victor Oliveira- construír unha estrutura teórica crítica de explicación da creación e transformación da forma urbana ao longo dos séculos e propoñía que esta depende da evolución histórica que se formaba a partir dos sucesos que condicionaban o pasado. Polo que o mesmo tempo que se fai unha lectura da forma urbana é necesario relacionala cos feitos históricos e urbanos que marcaron cambios nunha época

Estes cambios son continuados nunha sociedade en progresivo desenvolvemento, nun punto no que como especifica -Constantinos Doxiadis- *“ a arquitectura esta*

agora en plena evolución, uma evolução intensa e mais rápida que nunca". (DIOXIADIS, Constantinos. 2000, p.4.). Polo que é totalmente necesario que quede plasmado cada cambio para así poder dalgunha forma ter un certo orden e entender dende a formación ate a transformación de cada espazo tanto urbano como arquitectónico.

Un asentamento pode ser analizado mediante a memoria histórica a cal permite saber como evolucionou, proporciona información para interpretar que é un elemento mutable que depende da sociedade, das modas e os gustos que en determinados períodos inflúen na forma de facer arquitectura e polo tanto nace unha necesidade de ter que adaptar a forma e os lugares de vivir as inquietudes tanto do momento como do utilizador, polo tanto é necesario analizar o estado actual do caso de estudo para entender o uso anterior e actual que se da os espazos e de aí que Ascher refira que: *"(...) El neourbanismo, por el contrario, admite la complejidad y debe proponer una serie de formas y ambientes arquitectónicos y urbanos a una sociedad muy diferenciada en su composición, sus costumbres y gustos. Enfrentando a una ciudad cada día más móvil en la que los actores pueden elegir su lugar en mayor medida, el neourbanismo debe seducir proponiendo un tipo de ciudad a la carta que ofrezca distintas combinaciones de características urbanas."* (ASCHER, François. 2004, p.82.)

A cidade componse de numerosos elementos que foron mutando e que a caracterizan, os edificios, as rúas, espazos abertos e pechados, zonas verdes, zonas comerciais etc. Producen no lugar unhas funcións particulares que serán adaptadas segundo as condicións climáticas, topográficas culturais e socioeconómicas -como indica Rem Koolhaas- *" La ciudad es un campo de fuerzas en movimiento que se reorganiza constantemente, toda ciudad es una combinación unica y especifica de circunstancias en composición dinámica."* (KOOLHAAS, Rem. 2001, p.37.)

Así un dos elementos fundamentais nesta análise urbana é o centro histórico a partir do cal nace unha vila, para identificalo necesitamos determinar cales foron os elementos construídos posteriormente e eliminalos para explicar a orixe dun certo crecemento en torno a cal se forma unha estrutura urbana con tódolos equipamentos e infraestruturas que a fan funcional de ahí que Maria José Tarduchi mencione que *" Empecemos por el análisis de la estructura urbana: desvelarla requiere examinar el plano, comprender las funciones y los usos que en él se*

representan y descubrir el menor número de elementos que la explican. Es una reducción sintética y, por tanto, un proceso de simplificación para facilitar el conocimiento de una realidad compleja. Esa depuración empieza por hacer abstracción de los tejidos y reconocer el esqueleto que conforman la vitalidad, los espacios cívicos y los grandes equipamientos. Pero toda esquematización exige una comprensión previa y una lectura correcta del plano.” (RODRÍGUEZ TARDUCHY, María José. 2011, p.48.)

Por outra banda pódese especificar que realmente o que se modifica son os elementos que conforman a cidade e non o seu plano, as bases sobre as que se asenta a organización e plantexada como constante na chamada lei da permanencia do plano – así suxire Fernando Chueca- “ *A análise da evolução das cidades através do tempo levou a constatación de que, embora a edificação se transforma e sexa substituída no decorrer dos anos, geralmente o plano permanece ou sofre moi poucas rectificacións.*”

Todas estas circunstancias dan identidade a un lugar proporcionando distintos tipos de espazos que despertan sensacións e que os converte en puntos de referencia. O utilizador sèrvese destes puntos para orientarse e para facer no seu interior unha imaxe da cidade como el a entende, cada un ten a súa imaxe da cidade e é distinta a de calquera outro, por ese motivo debe existir unha preocupación no momento de facer cidade xa que será interpretada e utilizada por distintos tipos de individuos, a imaxe actual existente da Guarda é creada como indica -Kevin Lynch- “*Os barrios son áreas citadinas relativamente grandes, en que o observador pode penetrar mentalmente, e que ten algunha aspectos comúns. Poden servir de ponto de referencia externo, cando alguén por eles pasa ou os atravesa. (...).*” (LYNCH, Kevin. 2009, p.78.) pode ser contrastada ca memoria histórica para producir indicadores que respecten unhas condicións e así asegurarse mediante unha base científica que non se destrúe a identidade da vila, sendo este o último punto no que se concluirá o período desta investigación.

3. O caso de estudo: A Guarda

3.1 Caracterización do territorio

Para entender un territorio hai que analizar a súa orde buscando o desenvolvemento socioeconómico das rexións que o conforman. A ordenación do territorio busca a xestión responsable dos recursos naturais, a protección do medio ambiente, é, ao mesmo tempo, unha utilización racional do espazo. Este proceso ten que lograrse a través de actuacións físicas e xurídicas, propondo o modelo desexado e o seu desenrolo futuro.

Bernardo Secchi proporciona unha serie de indicadores que axudarán a entender o propósito das estruturas territoriais. Según el:

“Debemos entender por “políticas territoriales” el conjunto de normas e intervenciones, dictadas o emprendidas por la iniciativa pública a la vista de determinados objetivos, que afectan a la distribución espacial de los asentamientos y su utilización”

Como primeiro punto faise necesario delimitar o campo de análise, de modo a tratar dunha forma eficaz e concisa sobre tódolos aspectos que interviñeron no desenvolvemento do territorio e en consecuencia na sociedade e a súa economía polo que como suxire Secchi *“ el primer problema que debemos afrontar es la delimitación del ámbito de estudio que pretendemos examinar”*.

O sistema de análise utilizado estará condicionado polo nivel de escalas, a tamaño de macroescala, Galicia; nunha mesoescala, a zona do Baixo Miño e a microescala, A Guarda, como obxecto central de estudo.

É preciso ter unha concepción clara sobre as causas socioeconómicas que motivaron o desenvolvemento e a concentración dos espazos urbanos, tendo en consideración ata que punto, tanto os recursos dispoñibles como os sucesos históricos, foron unha causa determinante. Con este análise aproximáremos a coñecer os procesos de instauración, crecemento e desenvolvemento do territorio, intentando atopar a seña de identidade que caracteriza o sitio. Panerai consideraba que *“ Al proponer medios para el análisis de las ciudades en sus dimensiones físicas, se trata de devolver a la forma urbana su autonomía. En otras palabras, se trata de romper con las explicaciones mecanicistas, sean éstas funcionales o económicas, con el fin de restituir la arquitectura, y la crisis por la que ésta atraviesa, en el marco de*

una problemática más global: la de las ciudades, la de las prácticas que éstas soportan, las de las potencialidades que las mismas poseen.”.

- Descrición xeral:

En Galicia producíronse cambios no territorio cunha grande rapidez e cunha proxección de consecuencias que se sobredimensionan tanto no tempo como no espazo, afectando directamente á poboación. Neste horizonte, é necesario un mínimo coñecemento da realidade territorial galega que permitiron levar a cabo políticas modernas de desenvolvemento e planificación onde a participación social cada vez é máis activa, desde o inicio do proceso de xeración de medidas concretas de aplicación territorial.

Comezaremos facendo unha síntese dos primeiros signos de articulación do territorio cara o proceso de xestación das cidades galegas, analizando os principais eixos vertebradores e factores de orde política e social que contribuíron ó espírito urbano, tratando de definir as características da formación dos núcleos urbanos en Galicia.

É preciso trasladarse á época medieval xa que de aquí se extraen os primeiros indicios de urbanización territorial que foron condicionantes para a actual ordenación do territorio.

Os elementos que foron clave para este proceso no contexto galego foron:

- A individualización e delimitación do espazo galego, debido os condicionantes xeográficos e tamén á liña fronteiriza con Portugal.
- A concentración da propiedade territorial nas mans da igrexa cos seus mandados Cisters, explotadores das terras agrícolas galegas.
- A integridade da cidade como elemento central do sistema social.
- O Camiño de Santiago como eixo vertebrador relixioso e comercial a nivel internacional.

Galicia caracterízase por ser unha fonte de riquezas naturais abundantes sendo un soporte fundamental das actividades humanas, de aí a importancia de establecer un asentamento de poboación no lugar máis adecuado.

Imaxe1: Rede viaria de Galicia na Idade Media

A gran maioría da poboación de Galicia comezará polas antigas vilas dos romanos para establecer os asentamentos acomodando as súas explotación. Aquí temos o paso do castro as parroquias. Foise organizando o núcleo habitado anexionase veciños das vilas e as súas terras cunhas determinadas pautas, conferíndolle un corpo a estes poboados.

Un foco natural de poboación foron dende sempre as concas dos ríos, en especial do río Miño. Ten un clima suave e favorece o cultivo de vide e cereais. Esta é unha zona vital para Galicia na que, durante os século IX, X e XI se establecerán as sedes diocesais de Lugo, Ourense e Tui sobre os seus antigos emprazamentos romanos. No século XII as aglomeracións urbanas atopan nos esteiros unha fonte rica

en recursos. Toda esta zona costeira, malia isto, non atrae un poboamento masivo, motivado pola ausencia de correntes comerciais e pola piratería.

O proceso de urbanización foi aumentando na segunda metade do século XI suscitado polo establecemento dunha rede urbana máis organizada na vía terrestre. No século seguinte desenvolveríase unha rede marítima, polo que a costa tivo un desenvolvemento máis lento que o interior. Nacen neste momento dous tipos de núcleos propiciados polas rutas comerciais, por un lado os núcleos interiores establecidos nos puntos de intercambio comercial que podían ser mosteiros, castelos ou cidades episcopais e por outro lado, os núcleos costeiros potenciados polo xurdimento dunha vía marítima de comercio entre Europa e a Península.

Neste século XII comeza a relacionarse o nacemento do urbano ca expansión agraria, esta relación era dirixida polos mosteiros cistercenses, responsables dos intercambios comerciais e das propiedades agrarias. A interconexión entre rural e urbano foi un feito decisivo para o desenvolvemento territorial dos séculos seguintes xa que se modifica e reordena o territorio e a sociedade.

A ruta xacobeá supón un espazo revelador do novo dinamismo da sociedade cristiá, polo que circulan persoas, mercadorías, ideas etc e que serviu como elemento de conexión entre Europa e o resto da Península. Estamos así ante un proceso de eliminación do illamento, o que favoreceu as conexións de Galicia co exterior. O camiño a Santiago supoñía unha base sólida e estruturante en torno ó cal se foron establecendo núcleos urbanos de distintas categorías.

En torno a costa o proceso é diferente, este desenvolvemento era dependente do mar e dos seus perigos xa que toda a poboación e mesmo o camiño arredor do cal se desenvolve a vila, estaban en relación a un porto. Ca reactivación do comercio con Europa polo Atlántico, un pulo poboador durante o século XIII fai que se funden A Guarda, Baiona, Ferrol, Betanzos, entre outros.

Perfílase claramente unha época na que deu comezo o proceso expansivo que iría con calma con respecto ó resto de Europa.

A comezos do século XX Prodúcese un impulso urbanizador, orixinado polas oleadas migratorias campo-cidade, que requiren a ampliación do espazo urbano, trazando novas redes de grandes vías e unha estrutura máis ampla. A maior parte da inmigración se instala na periferia. Xa no ano 1956 se estipula a “Ley sobre Régimen del suelo y Ordenación Urbana de 1956”. Esta marca o inicio da planificación urbana.

Comezouse ca regularización do plano e a dotación de mínimos servizos urbanos.

Nos anos comprendidos entre 1960 e 1990 atribúese unha fase de aceleración e concentración urbana. Incrementase a necesidade de urbanizar, alterase a tipoloxía construtiva e se inician na periferia novas construcións mezcladas con paisaxes industriais.

No ano 1975 promúlgase “La reforma de la Ley sobre Régimen del Suelo y ordenación Urbana de 1975” na que se produciron transformacións xurídicas do solo como son: Plans territoriais, plans xerais e Plans derivados do desenvolvemento urbano.

Entre 1990 e 1999 foi unha fase de transición na que se produce un estancamento do crecemento das cidades, promovendo a súa vez unha redistribución do crecemento cara as cidades medianas. Pásase do desenvolvemento á preocupación pola habitabilidade e o medio ambiente. Se aproba a “Ley sobre Reforma del Régimen Urbanístico y Valoración del suelo de 1990” na que se vai controlar a especulación e o crecemento dos valores do solo. Con ela, os valores inicial e urbanístico se establecerán por valor catastral.

Na actualidade estamos nunha etapa de confort plantexada nas residencias fóra da cidade e da redistribución de empresas nas periferias do núcleo. En cada municipio se desenvolve un Plan Xeral de Ordenación Urbana (PXOM) no que se plantexa o desenvolvemento da cidade de cara o futuro: usos do solo, alturas, tipoloxía, rede viaria, equipamentos etc.

En conclusión, hoxe en día a estrutura territorial tradicional de Galicia se fundamenta nun sistema polinuclear constituído por pequenas células de poboación asociadas a ámbitos produtivos agrícola-gandeiros tamén pequenos, conformando as parroquias, que se complementa cun débil sistema de cidades e vilas pechados polas deficiencias na comunicación interna e a súa desconexión cos principais mercados terrestres e centros estatais de poder. Neste contexto, a fronte litoral foi historicamente o territorio da actividade económica, do maior dinamismo de poboación e do desenvolvemento urbano. O cambio de modelo do sistema agrario que condiciona a actual estrutura social de Galicia non fixo máis que acentuar este fenómeno, potenciando os procesos de migración desde as terras interiores ás zonas costeiras, especialmente cara aos centros urbanos. Os procesos de suburbanización ou difusión periférica, que caracterizan o sistema urbano galego, son especialmente

intensos nas rexións urbanas da Coruña-Ferrol e as súas rías, Pontevedra-Vigo e as súas rías e Santiago de Compostela, ademais da importancia do desenvolvemento de formas de urbanización difusa en ambas as dúas vertentes da ría de Arousa.

A ordenación do sistema costeiro revélase, polo tanto, unha cuestión fundamental á hora de definir un modelo territorial para Galicia que contribúa a garantir os equilibrios territoriais entre o interior, especialmente afectado polo cambio do modelo produtivo e social, e as rexións atlánticas, de maior dinamismo económico e demográfico. Será tamén importante atopar, desde a óptica territorial, o mecanismo para establecer directrices e criterios con relación ós fenómenos urbanos e metropolitanos, concentrados maioritariamente neste ámbito, dentro da estrutura territorial rexional.

Aspectos físicos

Condicionantes paisaxísticos.

O Baixo Miño conformouse como un espazo de singular valor paisaxístico ou ecolóxico que resulta imprescindible para manter o equilibrio da costa e débense preservar estes elementos moi valiosos que contribúen decisivamente para o atractivo de Galicia.

Neste tramo do Miño, o único espazo incluído na Rede Natura 2000 (recole os principais ecosistemas, paisaxes ou hábitats galegos que conteñen aqueles lugares necesarios para asegurar a súa conservación) é a desembocadura do río, clasificado como LIC (Lugar de Importancia Comunitaria) Baixo Miño e Esteiro do Miño para a protección ZEPA (Zona de Especial protección para as Aves). Formaría parte deste tramo uns 76 km de lonxitude, que discorren ao longo da beira meridional das comarcas do Baixo Miño, O Condado e A Paradanta confluindo co Atlántico na súa desembocadura en Camposancos (A Guarda).

Centraremos o estudo nos últimos 33 km clasificados como ZEPA do esteiro do Miño que ten unha superficie total de 1688 ha. Comprende na súa totalidade a área baixo influencia dos mares, ao longo dos últimos 33 km da canle fluvial. De altimetría moi limitada, a máxima profundidade é duns 4 m. A penetración de augas salgada é especialmente limitada, e durante a baixamar as augas do esteiro son basicamente doces.

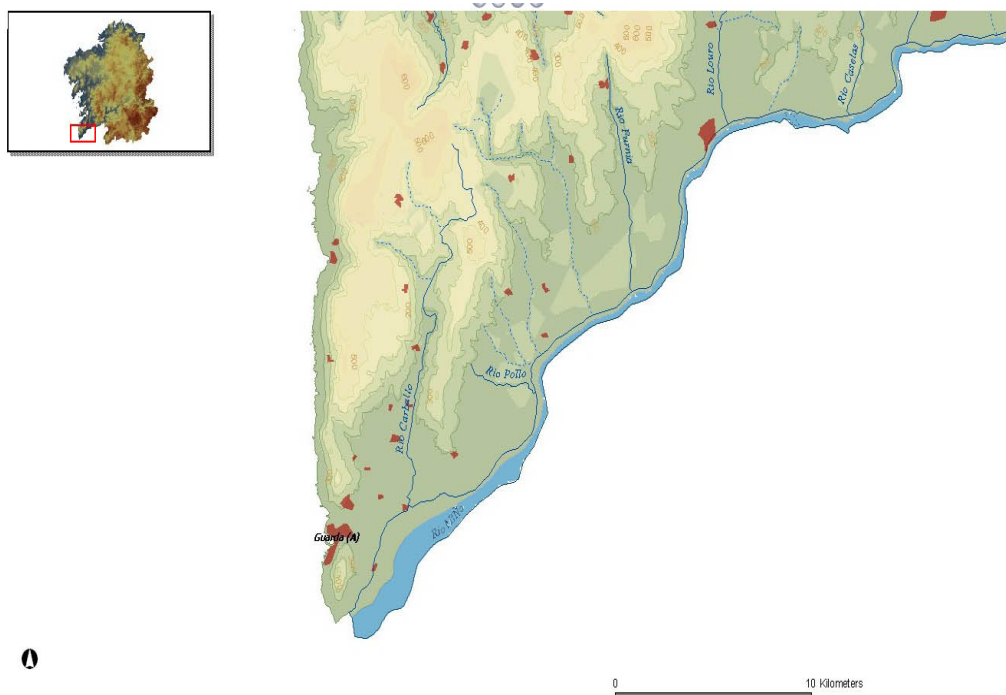
Dentro das unidades de relevo se poden distinguir unha serie de unidades

A morfoloxía dos barrios da ribeira da Guarda

O caso de estudo

morfolóxicas que o definen e o estruturan. Entre elas, é propio destacar o val do Miño, columna vertebral do territorio, que se corresponde co último tramo deste río. Existen tamén un conxunto de vales perpendiculares ao río. Podemos indicar que se trata de un relevo movido por montañas, con formas suaves e redondeadas, características relacionadas, en certa medida, ca gran densidade e incidencia da rede fluvial, así como coa tectónica de fractura.

O litoral da comarca esténdese dende a punta de santa Tegra, na desembocadura do río Miño no Atlántico, ata o municipio de Oia. Esta zona máis próxima ó mar é unha estreita franxa que carece de saíntes, entre os que destacan os municipios de A Guarda, Santa María de Oia e Mougás. Trátase dunha costa orientada cara o océano onde o mar bate contra o sistema rochoso onde apenas existe sedimentación polo que non aparece case ningunha praia. Unicamente cabería destacar como praias areosas as de Area Grande en A Guarda con un gran atractivo e as praias do Muiño e A Lamiña en Camposancos, con un potencial interese debido o seu sistema dunar, incluídas no LIC do Baixo Miño.

Imaxe 2: Mapa físico do Baixo Miño. Pódese observar o sistema montañoso e os interfluvios que separa o val.

Para abordar un estudo exhaustivo do local de interese e as dinámicas existentes no territorio débese agora facer unha análise a mesoescala, a zona do

Baixo Miño, esta formada polos municipios de A Guarda, Oia, O Rosal, Tomiño e Tui. Esta acadou co devir dos anos unha organización espacial relacionada cos factores socioeconómicos da área funcional de Vigo.

A posición do Baixo Miño dotou a este territorio dunhas características particulares. Dende a constitución da fronteira condicionou o territorio nas relacións entre Galicia e Portugal. Esta comarca está dotada dunha localización estratéxica dende o momento que Portugal precisa do paso para o contacto con Europa. Ademais débese ter especial atención no adecuado aproveitamento dos recursos do río ou no comercio internacional, motivo polo que se dota a zona de infraestruturas apropiadas para tales actividades.

Imaxe 3: Ponte de Tui. Esta serve de unión entre as localidades de Tui e Valença.

A liña de fronteira que separa a propiedade de cada país se traza polo medio do río podendo ser este explotado por ambos países según as directrices pactadas.

Imaxe 4: Ponte de Goian. Conecta as localidades de Goian e Vilanova de Cerveira.

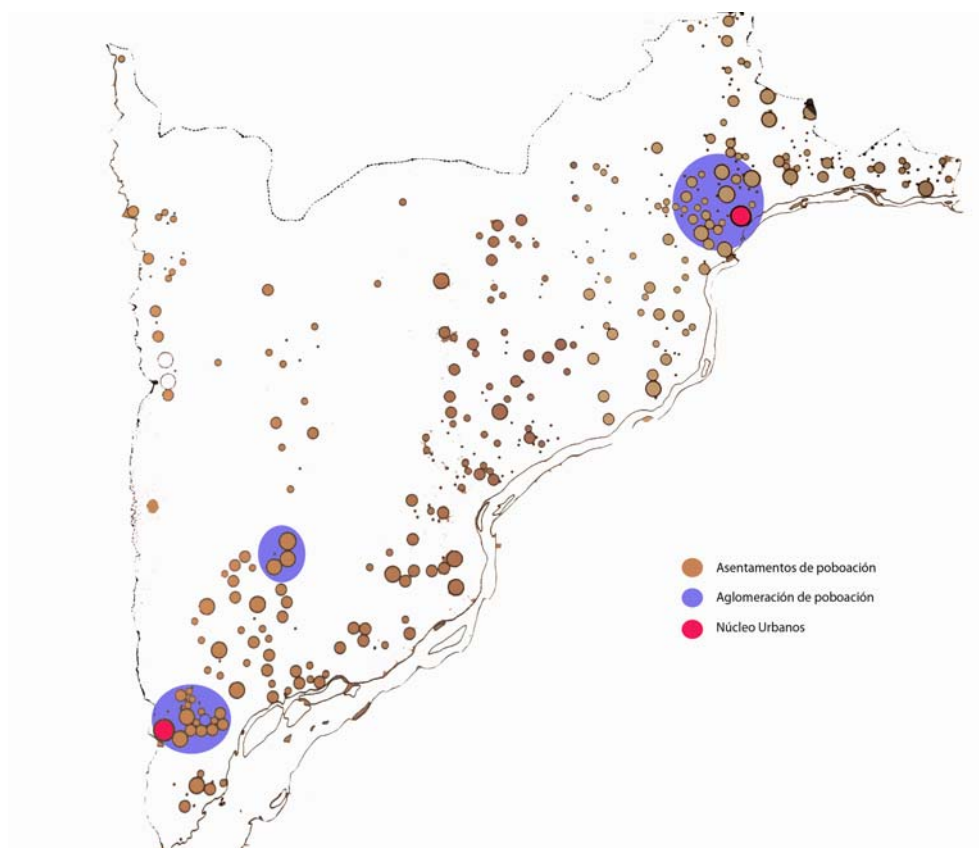

Para comprender a realidade do Baixo Miño débese ter en conta ás parroquias como células básicas da organización do territorio en Galicia. As parroquias son institucións eclesiásticas constituídas por unha agrupación social característica, sendo ademais unha división territorial tradicional dentro da cal se integran os distintos grupos urbanos de poboación. Está formada polo límite que se forma a partir da evolución das antigas vilas, e compórtase cunha relación socioeconómicas de autosuficiencia.

Estas parroquias se agruparían na comarca do Baixo Miño, nunha realidade humana resultado das relacións funcionales entre asentamentos veciños, aínda que sobre estas relacións poden ter cabida características físicas ou históricas que lle outorgan maior unidade e tradición. Este marco de comarca carece de entidade xurídica polo que se trata unicamente dun feito tradicional. Aínda que se escoite falar de Baixo Miño, carece de marcas que delimiten a zona pero da un carácter psicolóxico enraizante os habitantes dunha zona cunha tradición histórica forte.

Nesta comarca fronteiriza o papel importante é desempeñado polo modelo de asentamento rural e, en menor medida, dos núcleos urbanos surxidos a partir da necesidade de adaptación a un medio rico en recursos variados. A Guarda e Tui concentran a gran maioría da poboación urbana nunha superficie mínima, en comparación coa rural. Nos municipios como Tomiño, Oia ou O Rosal predomina unha poboación rural marcada pola gran dispersión dos asentamentos nun territorio amplo. A pesar disto estase producindo unha conexión entre rural-urbano ocasionando desta forma cambios nas novas formas de asentamentos.

Secchi suxire que *“consideremos que entre los fenómenos de carácter territorial unos de los mas importantes es: los fenómenos de carácter “acumulativo” que llevan a la formación de centros urbanos de distintas dimensiones, desde una aldea hasta una área metropolitana; los que dan lugar a un desarrollo distinto de los diversos centros y, por tanto, a diferencias entre las grandes áreas o regiones; y los que llevan, finalmente, al establecimiento de determinado sistema de relaciones espaciales entre los diversos centros.”*

Imaxe 5: Mapa de poboación. Plano síntese das aglomeracións dos asentamentos destacando os núcleos urbanos de A Guarda ao sur e Tui ó norte. Claramente predomina un poboamento próximo o río, con evidentes baleiros que coinciden co sistema montañoso .

A situación actual desta zona caracterízase por unha forte expansión da urbanización do territorio, cunha intensidade moi distinta entre as diferentes áreas nas que se divide, pero cunha clara tendencia á ocupación do solo mediante asentamentos de baixa densidade. Estas dinámicas someten o solo a grandes presións apartadas da lóxica demográfica, o que fai aínda mais difícil articular dun modo coherente os procesos actuais de desenvolvemento urbano. Faise patente a diferenza estrutural entre a fonte atlántica e as terras bañadas polo último tramo do río Miño, cunha estrutura de poboación difusa máis próxima ó que acontece no entorno das Rias Baixas. Mentres que a superficie clasificada como solo urbano representa o 4,05% do total de ámbito, destaca que 1.015 ha se delimitan como solo de núcleo rural, o que supón o 16,27% da superficie total. O solo rústico recibe practicamente na súa totalidade algún tipo de protección, se ben, por contra,

clasifícanse como común parte da primeira faixa de 500 metros desde a costa na fronte litoral atlántica.

Os puntos de asentamentos observados na imaxe 5 son asentamentos tradicionais cuxa localización estratéxica na beira costeira lles confire unha singularidade. O factor definitorio de todos eles é o de dispoñer de trazos de interese e atractivo que os dotan de potencial para xogaren un papel específico no modelo territorial deste ámbito. O concepto de rede é fundamental nesta formulación, xa que só a partir dunha estrutura coherente integrada do conxunto de Nodos de identidade e toma importancia a diversidade e singularidade de cada un deles.

As directrices de ordenación do territorio, destinadas a esbozar os trazos do que será o Modelo Territorial de Galicia cun longo percorrido temporal, recoñecen a importancia extratéxica do litoral. O POL articula as medidas necesarias para que o seu desenvolvemento garanta o equilibrio territorial respecto das áreas interiores e sirva para impulsar a consolidación do sistema urbano atlántico.

- A rede viaria

A rede de comunicacións do Baixo Miño está condicionada por factores xeomorfolóxicos limitados pola ría de Baiona e o esteiro do Miño o que ten un efecto característico na estrutura viaria.

O tráfico circula cruzando o baixo Miño pola estrada PO-552 en dirección Tui-Baiona cruzando a Guarda polo centro da vila, o que supón un movemento de tráfico enorme. Na actualidade estase construíndo unha vía rápida que se localiza na zona mais alta do val. Este ten como obxectivo liberar o tráfico da zona desviando sobre todo os vehículos pesados e en consecuencia volvendo tanto o vial como a estrada PO-552 máis confortables e máis fluídas.

Morfoloxía urbana das parroquias pertencentes ó municipio da Guarda

- A parroquia de Camposancos

Este trátase dun territorio altamente construído, no que as diferentes construcións que conforman a parroquia de Camposancos ocupan a franxa intermedia da unidade, entre a ladeira do Monte Tegra e a zona chaira litoral cuberta de masas de repoboación. Trátase dun asentamento de orixe tradicional, cunha estrutura de varios centros que concentra o casarío ao longo da tupida rede viaria,

con amplos espazos baleiros (en ocasións dedicados ao cultivo) entre eles. A construción da PO.355, posterior á fundación deste núcleo, introduciu certas modificacións no seu crecemento, xa que propiciou a aparición de vivendas ao longo desta vía e interrompeu algúns dos camiños que tradicionalmente unían os casaríos orixinais. Outro tipo de asentamento, vinculado ao valor engadido que significa o litoral, prodúcese en determinados puntos da costa, sen presentar a continuidade nin estrutura do anterior e acollendo fundamentalmente equipamentos de certo tamaño ou industrias.

No lado do monte que comunica Camposancos e A Guarda pola zona oeste da ladeira do monte, o Territorio pouco poboado, a pesar da súa proximidade ao núcleo da Guarda. Na área definida entre a estrada PO-355 e a liña de litoral, a zona de menor pendente, sitúanse as edificacións que dan lugar ao asentamento de Bouzás, caracterizado pola súa dispersión e a débil estrutura do seu tecido. Aparecen ademais algunha construción residencial ou industrial illada, sen chegar a conformar unha entidade de poboación recoñecible.

- A parroquia de Salcidos

Debido á influencia do núcleo veciño da Guarda, cara ao oeste atopamos unha importante concentración de asentamentos de orixe tradicional que forman parroquia de San Lourenzo de Salcidos. Está composta por unha agrupación de casas moi compactas que se apoian nunha densa rede de camiños tradicionais, mantendo zonas de cultivo entre eles, e que experimentaron moi poucos crecementos ao longo do tempo. No límite oeste atópase A Pasaxe, considerado núcleo de identidade do litoral. No extremo oriental, próximo á desembocadura do Río Tamuxe, os casaríos de O Calvario (considerado núcleo de identidade do litoral), San Gregorio, A Veiga, As Pías, O Carrascal e A Devesa conforman un aglomerado de orixe tradicional das mesmas características: alta concentración de vivendas aos lados das vías con grandes espazos baleiros entre estas que se dedican ao cultivo. Os crecementos máis recentes organizáronse ao redor da PO-552, a estrada principal que une os dous núcleos tradicionais mencionados, e as vías que unen este ámbito coas terras de interior.

Aspectos socioeconómico

As características sociodemográficas dun territorio nos outorgo coñecementos dos factores que inciden no desenvolvemento dun territorio. A comarca do Baixo Miño pola súa localización costeira ten similitudes co restante territorio costeiro galego. A poboación está dispersada nun territorio en torno a 315 km² no que se localizan centros demográficos dos que os municipios con maior concentración de poboación son Tui e A Guarda. Na restante área se reparte de forma desigual aproximándose hacia a zona do litoral ou á ribeira do Miño. Afírmase que a comarca presenta densidades de poboación superiores as medias galegas e españolas, aínda que por debaixo da densidade provincial. A poboación de A Guarda mostra un crecemento lento pero positivo despois dunha inestabilidade de altibaixos pasados, as previsións futuras son optimistas e se espera un aumento progresivo. As parroquias cunha concentración urbana destacable presentan densidades de poboación con tendencia a alza.

	SUPERFICIE KM²	POBOACIÓN	DENSIDADE km2
A Guarda	20,5	10081	491,2
Oia	83,6	3158	37,8
O Rosal	41,2	5753	139,7
Tomiño	103,4	10216	98,8
Tui	66,5	14973	225,2
Comarca	315,2	44181	140,2
Provincia	4482,6	888892	198,3
Galicia	29574	2709743	91,6
España	505954	38425679	76

Imaxe 6: Gráfico da densidade de poboación

Considerase que a comarca sufriu durante o século XX altibaixos poboacionais debidos a unha forte emigración a América sobre todo a Brasil, México, Arxentina e Venezuela. *“Según un estudio de González Rothvoss, en 1924 os emigrantes residentes en América xiraron a España 572 millóns de pesetas, das de entón. So entre 1940-50 case a metade de todos os emigrantes eran galegos.”*

Os motivos de producirse unha emigración masiva cara as americas foi motivada por varios factores. A resistencia a facer o servizo militar fixo que América se posicionará como unha opción de escape para evitar ter que dirixirse a conflitos

bélicos. Este servizo militar podía ser esquivado polas familias máis adiñeiradas e, pola contra, os que non tiñan ditos recursos eran obrigados a alistarse.

Sen embargo a causa máis importante, en especial das familias Guardesas, non foi outra que unha causa xeneralizada en toda Galicia: a deteriorada situación económica. Xosé Ramón Barreiro Fernández, analiza perfectamente este fenómeno que deriva da economía agraria galega que no século XIX e XX foi en deterioro debido, por un lado, a xeomorfoloxía galega con escasas terras cultivables e, por outro lado, ao peso demográfico que no caso de A Guarda oscilaba entre os 6000 e 6400 habitantes no século XIX e ós 7000 de principios do século XX.

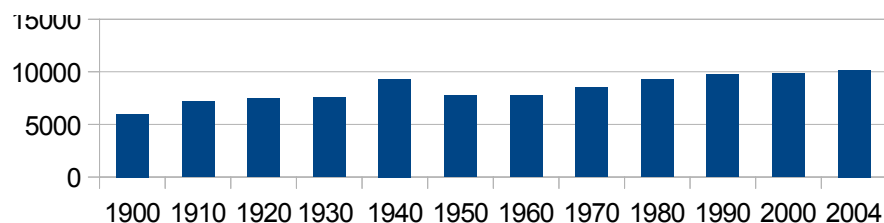
“Puerto Rico era el destino dorado de todos los guardeses que querían emigrar, dado que era un lugar en el que los guardeses se habían asentado con éxito en el negocio del comercio. Pero no todos podían irse allí, ya que el comercio borinqueño requiera mano de obra cualificada. Por ello, muchas familias de A Guarda solían preparar lo mejor posible, al menos a uno de sus hijos.”

Polo tanto e, pese a este factor emigratorio, A Guarda presenta unha evolución positiva, dende 1900 ata o ano 2004 a poboación incrementouse en 3935 persoas, un incremento que supera con creces o comarcal aínda que o aumento na provincia sexa superior.

	Poboación 1900	Poboación 2004	Incremento	Incremento Porcentual
A Guarda	6001	10161	3935	65,57%
Comarca	35101	47152	10848	30,90%
Provincia	457262	930931	458913	100,36%

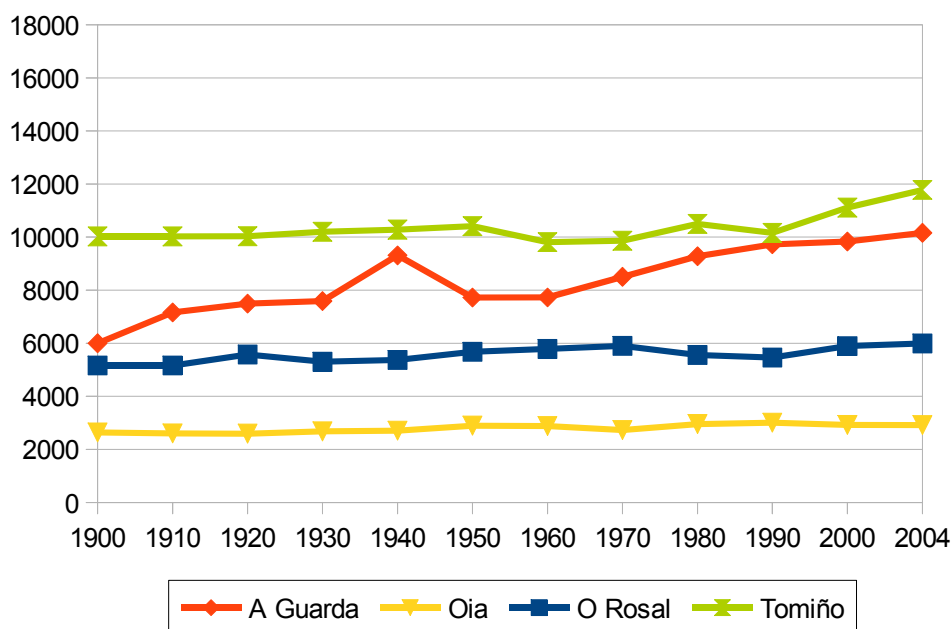
Imaxe 7: Gráfico de incremento de poboación

Durante o século XX o crecemento pobacional non se fixo de maneira uniforme e sostida, senón que, a etapas de sensíbles incrementos demográficos, sucedían outras de estancamento e incluso retroceso.

Imaxe 8: Evolución da poboación dende 1900 ata 2004 A Guarda

No seguinte cadro especificase como se produciu a evolución da poboación nos restantes municipios da comarca. Interpretanse da táboa catro etapas de desenvolvemento demográfico:

Imaxe 9: Gráfico do crecemento segundo o concello

A 1ª etapa de 1900 ata 1940 na que A Guarda ten unha evolución positiva con un pico nos anos 40, pese aos movementos migratorios ás américas a poboación tivo un crecemento constante.

A 2ª etapa de 1940 ata 1960 na que a poboación descende enormemente ata atinxir cifras similares ás de 20 anos antes. Isto é provocado pola resaca da Guerra Civil que causa migracións masivas cara América, Europa e outras zonas do estado español.

A 3ª etapa de 1960 ata 1981 na que diminúen e se estancan as migracións á América, apoiado por un aumento das taxas de crecemento natural. Ademais, neste período, as migracións son dirixidas cara as vilas e cidades, o que significa que as principais vilas ou centros urbanos da comarca como son A Guarda e Tui experimenten un aumento exponencial do censo comezando así un período de abandono do rural.

A 4ª etapa de 1991 ata 2004 reflicte o comportamento evolutivo das poboacións municipais. Nos casos de Tomiño ou Oia, A Guarda e Tui seguen atraendo persoas do rural e mantendo a taxa de natalidade e de mortalidade.

3.2 Descrición do caso de estudo

- **Delimitación**

Situado no extremo sudoeste da provincia de Pontevedra e facendo fronteira con Portugal, o Concello de A Guarda, intégrase no espazo comarcal do Baixo Miño, xunto aos concellos de O Rosal, Oia, Tomiño e Tui. Cunha superficie de 20,5 km², estendida a sómente tres parroquias (A Guarda, Salcidos e Camposancos as cales desenvolveremos no seguinte capítulo), o termo municipal de a Guarda representa o 6,3 % do total comarcal, acadando neste conxunto o mínimo de extensión e o máximo de densidade poboacional (459,7 hab/km²).

O núcleo actual da Guarda (considerado núcleo de identidade do litoral) orixinouse na parte máis protexida da enseada que se forma aos pés do Monte Tegra. Os condicionantes topográficos e a presenza do Castelo de Santa Cruz (construído como parte da batería de defensa ante os portugueses no Baixo Miño) supeditaron o crecemento desta vila. O forte desenvolvemento medieval, época na que contaba cun recinto amurallado, reflíctese hoxe no sobrecargado tecido do centro histórico e as

Imaxe 10: Núcleo de A Guarda

trazas de muros que condicionan a rede viaria. Os crecementos decimonónicos realizáronse cunha forte compoñente lineal cara ao sur e o leste, ao longo das vías de saída da cidade e moi influenciados pola construción do porto pesqueiro. Os desenvolvementos posteriores, na época contemporánea, caracterízanse por unha colonización dispersa das antigas zonas de cultivo que rodeaban o núcleo polo norte, xerando un tecido pouco denso que se contrapón á compacidade tradicional da vila.

- **Relevo e ríos**

A sobresaínte singularidade xeomorfolóxica do territorio guardés, magnificada polo acontecemento do esteiro do río Miño no seu curso baixo é quen de determinar notablemente as características climáticas, hidrolóxicas, produtivas, ecolóxicas e paisaxísticas dunha das áreas xeográficas senlleiras no marco rexional.

Imaxe 11: Plano síntesis da desembocadura do río Miño. Vese claramente o cruce que se produce entre o río e o oceano Atlántico.

Na desembocadura do río Miño comeza a fronteira natural que forma o río Miño con Portugal, é a conexión entre o río e o oceano Atlántico na que se poden encontrar varias praias entre as que destacan a do Muiño e A Lamiña que son de auga

dulce con marea baixa e de auga salgada con marea alta e localízanse próximas ao monte de Santa Tegra co seu castro celta e magnificas vistas sobre o estuario. O estuario do Miño é unha extensa zona húmida de gran valor ecolóxico que corresponde cos municipios de A Guarda e O Rosal, Cunha lonxitude de 8 km e unha amplitude 0,5 a 1,8 km, o esteiro o Miño presenta un perfil transversal en bandexa, no que se produce a combinación de auga doce e salgada debido a escasa profundidade e pendente do leito. Os bancos de area afloran nas mareas baixas e os materiais arrastrados polo río (aluvións) sedimentan para ser posteriormente colonizados pola vexetación mesmo chegando a formar illas como A Canosa e outras.

A multiplicidade de valiosos ecosistemas (marisma-xunqueira, pradería húmida e bosque húmido) converten ao esteiro nun lugar de condicións excepcionais para a biodiversidade. O esteiro pertencente a Rede Natura 2000 e está incluída na lista de zoas húmidas de Europa de importancia internacional e zoa de especial protección para as aves (ZEPA) e zoa de especial protección dos valores naturais (que se desenvolverá con máis profundidade no próximo capítulo). As augas do estuario do Miño permiten a convivencia de especies mariñas e fluviais dando unha diversidade floral e faunística excepcional, garzas, parrulos, mazaricos entre outros. A Comisión Europea distinguiu a desembocadura do río Miño, na localidade pontevedresa de A Guarda, limítrofe con Portugal, polas súas prácticas de turismo sostible. A proposta "A Guarda horizonte natural" gañou o concurso de *Destino Europeo de Excelencia (Eden)* un premio que fomenta modelos de desenvolvemento de turismo sostible e respectuosos cos recursos naturais.

No relativo a zonas montañosas A Guarda localízase nun val con unha zona de pendentes moi moderadas onde se atopan os principais e mellores solos agrícola conformando un mosaico de emparrados, cultivos e prados, rodais de arborados, núcleos de poboación, vivendas illadas, construcións diversas, naves industriais e de servizos, e os viais de comunicación. Esta localización é resultado de unha depresión entre dúas vertentes como son o Monte de Santa Tegra e o Monte terroso do que discorren as augas hacia o mar.

"Majestuoso y de inconfundible silueta, junto al fronterizo Miño que aquí se abraza al proceloso océano álzase la privilegiada punta de Sta. tecla, la proyección turística más notable de Galicia. De una belleza indiscutible, sus entrañas han atesorado un cúmulo de legados prehistóricos que causan la admiración unánime,

tanto por su cantidad como por su calidad, estando si citania declarada Monumento de Interés Nacional...”(TRONCOSO, A.L.. 1979, p.23.).

- **Clima e vexetación**

Esta parte do Baixo Miño do Miño e unha extensa zona húmida localizada na desembocadura do río Miño e de haí a as suas temperaturas xa que pertence a rexión Eurosiberiana, provincia Atlántica-Europea e subprovincia Cántabro-Atlántica, adscribiéndose o sector Galaico-Portugués. Dominio climático Oceánico húmido con tendencia a aridez estival, cunha precipitación media anual de entre 1.315 mm, unha temperatura media de 14,3 °C e ausencia de xeadas.

Área reconocida por biólogos e expertos ornitólogos debido a grande variedade de aves que escollen o Estuario para invernar. Reconocida como Zona Especial de Protección para as Aves (ZEPA) e Zona de Especial Protección dos Valores Naturais (ZEPVN), dentro da rede de espacios naturais protexidos da Unión Europea, Rede Natura 2000.

Aquí atópanse manchas discontinuas de bosques de ribeira que xogan un importante papel ecolóxico. Perto da desembocadura, en Camposancos, sitúase un sistema dunar que merece ser destacado polo interés ecolóxico e a súa enorme fragilidade. O resto do terreo atopase actualmente bastante transformado debido principalmente a repoboacións e cultivos agrícolas, que foron substituíndo a vexetación propia do lugar, así como por edificacións que nalgúns casos chegan hasta a ribeira do río.

Imaxe 12: Vista aérea das praias e o estuario. Sitúase na desembocadura do río Miño.

Determinouse unha zona caracterizada pola súa alta produtividade agrícola e gandeira posta de manifesto pola existencia de explotacións que o avalan ou polas propias características e potencialidade dos terreos ou zonas nas que se enclavan. Así, declárase de especial interese agrario o solo rústico de protección agropecuaria situado dentro do ámbito territorial do Baixo Miño (A Guarda, Oia, O Rosal, Tomiño e Tui).

- **Demografía**

A poboación de A Guarda presenta un crecemento nos últimos anos sustancial desenlazándose un pouco da dinámica xeral das diferentes vilas galegas. Pódese determinar unha tendencia a aumentar a densidade de poboación tras uns períodos de inestabilidade no seu crecemento, o conxunto municipal presenta pautas de crecemento tímidas pero de signo positivo, prevíndose no futuro próximo un aumento no mesmo sentido segundo se desprende das proxeccións de poboación. Establecese unha tendencia o aumento nas parroquias tanto de Salcidos como de Camposancos.

Apreciase unha tendenza á alza nas densidades de poboación no conxunto municipal e en especial nas parroquias urbanas e significativamente nas seccións censais cuntramado urbano moi consolidado e en expansión como se aprecia nas seccións de A Guarda e Salcidos. A idade media da poboación rolda os 39 anos e o 44% da poboación agrupase entre os 15 a 29 anos e o 14% dos guardeses non pasan dos 15 anos. Polo que atinxe á estrutura da súa poboación compre dicir que se debe considerar como unha poboación evolucionada, cunhas baixas taxas de os 30 e os 64 anos, o 24% da mesma esta acoutada nos tramos de idade que van desde natalidade e cunha alta porcentaxe de poboación de maiores que manteñen unha elevada esperanza de vida.

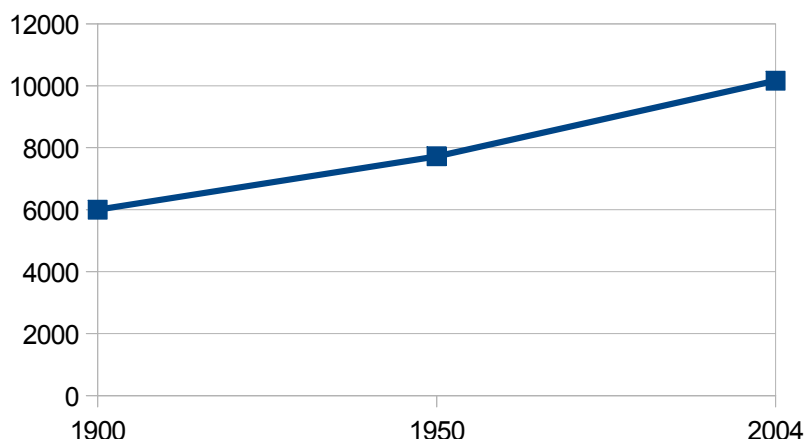
A Guarda ten un índice de dependencia medio do 46,1% que garante, aínda que de xeito axustado, o reemplazo da poboación, o índice de dependencia da infancia é de 20,5% (nenos ata os 14 anos sobre o total da poboación en idade de traballar) sendo superior ao índice de infancia que é do 14% (nenos ata os 14 anos sobre o total da poboación) polo que se garanten novas xeracións de guardeses no concello. Aínda e maior o índice de xuventude (xoves de 15 a 29 anos sobre a poboación total) posto que ese índice sitúase no 24% que, de conseguir o concello mantelos ou retelos no territorio, serían o garante da proxección da vila cara a liderar

a comarca en clara competencia con Tui (24,4%). En A Guarda temos un índice de poboación xuvenil en idade potencialmente activa do 131,8% é dicir temos case 132 xoves potencialmente activos por cada 100 activos entre os 40 e 64 anos, cifra importante se e ten en conta que se sitúa 6,3 puntos por riba do valor comarcal, e 4,1 por riba do valor provincial. Sen embargo entra en competencia co veciño concello de Tui, xa que o valor para esta variábel é de 140,6% isto é 8,8 puntos por riba do valor guardés. Pola contra A Guarda ten o valor mais alto do conxunto galego, provincial e comarcal do índice de reemplazo da poboación potencialmente activa, é dicir a poboación de 15 a 24 anos sobre a poboación de 55 a 64 anos. Así, temos case 173 guardeses entre os 15 e 24 anos por cada 100 de 55 a 64 anos.

En conxunto, e en base ás características analizadas, cabe afirmar que a A Guarda axústase a un modelo de poboación sostible (fronte a poboacións xoves ou avellentadas), aínda qua a sustentabilidade deba relativizarse en función da tendencia demográfica do modelo social europeo (moi acentuado para o conxunto de Galicia) que apunta cara a un paseniño descenso da natalidade co conseguinte avellentamento xeral. Estamos a falar dunha poboación cuxa estrutura demográfica manteríase relativamente estacionaria ao longo do tempo, gracias ao movemento natural e á recepción de fluxos migratorios (positivos) nos grupos de 30 a 44 anos e que actualmente xa se manifestan no territorio guardés, entendemos que como consecuencia do inserimento do concello na área funcional de Vigo e a acelerada conformación do espazo económico único que se coñece como eurorrexión Galicia - Norte de Portugal De calquera xeito as cifras, que non son insubstanciais e, polo tanto, deveñen importantes, débense interpretar axeitadamente no sentido da oportunidade, pois obríganos a aproveitar as vantaxes comparativas que ofrece unha dinámica poboacional progresiva nun entorno, o do Baixo Miño, que no seu conxunto resulta regresivo.

Periodo (ano)	1900	1950	2004
Poboación	6001	7725	10162

Imaxe 13: Cadro do crecemento de poboación no último século

Imaxe 14: Gráfico do crecemento de poboación

- **Actividades económicas**

O feito de ser espazo de fronteira marcouno historicamente, limitando en certa medida o aproveitamento das súas potencialidades, razón pola que a desaparición da fronteira e a xeral mellora das diversas vías de comunicación crea condicións novas para o desenvolvemento desta área, novas oportunidades para o aproveitamento e valorización dos seus recursos e novo atractivo para a localización de poboación. A Guarda dende os seus inicios, sempre estivo enraizada o mar aínda que a agricultura converteuse tamén nunha fonte económica importante. A súa produción sempre foi favorecida polo emprazamento estratéxico posto que o mar producía bens para unha frota pesqueira importante a nivel de toda Galicia.

SECTOR PRIMARIO

- **PESCA**

A mediados do século XIX iniciáronse os trámites para a construción do porto. Arredor del vai xirar gran parte da actividade económica da Guarda durante todo o século XX e a carón del desenvólvese o vello barrio da Mariña coas típicas construcións de casas estreitas e fondas, dende as cales divisaban as gamelas e barcos, así como ollaban a faciana do día.

“ Adentrarse por este bairro mariner o es tanto como saturarse del olor a carenas y salitre, el frescor del pescado se intuye; las gaviotas raudas y bellas vuelan en procura de comida; los aparejos secándose allí, aquí.” (TRONCOSO, A.L.. 1979, p.79.).

Imaxe 15.: Fotografía dunha parte do porto guardes com numerosas embarcacións.

Varias xeracións destes mariñeiros, tiveron que deixar vidas humanas entregadas ó mar en marusías e naufraxios debidos ás condicións precarias de gamelas e barcos e da situación do mar. Mariñeiros e armadores marcaron o progreso desta Vila como se desprenden dos datos das poxas na lonxa. Na actualidade a frota pesqueira guardesa, unha das máis modernas, está dedicada à pesca do peixe espada nos caladoiros máis diversos do mundo debido a desaparición ou escaseza dos caladoiros mais próximos A Guarda.

Aínda se poden observar no río Miño nas noites da época de lamprea e marisqueo numerosas gamelas tanto Portuguesas como Galegas faenando no leito fluvial con cadanseus farois conformando unha imaxe única de riqueza cultural e pesqueira. Na parte de Camposancos atracaban a gamelas galegas no porto de O Pasaxe que data de tempo inmemorial o igual que o da veciña vila de Caminha.

“ En las riberas del mar y río, encuentran diaria riqueza de alimentación precisa, subsistencia diaria. Majestuoso, pródigo e inenarrable ábrese hacia todos los puntos que señala la rosa de los vientos el cambiante mar a La Guardia” (TRONCOSO, A.L.. 1979, p.77.).

A tradición mariñeira estase convertendo nesta vila nun elemento de memoria histórica producido pola escaseza das novas xeracións de mariñeiros debido por unha parte a contratación de man de obra estranxeira mais barata e o inexistente

interese por unha vida de traballo cada vez mais dura.

- Agricultura e gandeiría

A gandeiría foi un recurso mais que necesario para o desenvolvemento desta comarca. A cabana agrícola foi un elemento de explotación e incalculables beneficios. Os recursos naturais, unidos a actividade constante dos nosos antepasados, serviron para que os animais domésticos proporcionasen abono, carne, leite, ovos e peles. Cabalos, vacas, ovellas, porcos, coellos, galiñas e outros animais, figuran nos mais antigos documentos, confirmando os recursos que tanto fauna e flora aportan.

A pataca, que representa o principal e cotiá alimento da rexión, introduciuse nesta comarca no século XVI, encontrando unha maior resistencia de aceptación por parte do paisano, xa que require un maior esforzo no abono e no sembrado. O que hai que sumar que tamén por aquelas épocas se lle dedicaba maior atención o cultivo de vide e liño. Sen embargo, a partir do século XVIII, prodúcese unha crise de produción nos últimos produtos citados e entónces é cando a pataca se impón de maneira clara na alimentación.

O millo foi importante entrada agrícola para a comarca. A mediados do século XIX esta vila guardesa era o mercado máis importante da provincia deste produto. Porque, tanto polo porto guardés como polo de O Pasaxe de Camposancos, saían barcos cargados de millo, a parte do grao que se exportaba por outros medios de locomoción. Pódense atopar algún que outro muíño de vento utilizado para a fabricación de fariñas, aínda que moi dispersos sen ningunha zona delimitada para tal actividade.

O que si se podían contemplar naqueles anos atrás eran grandes campos que ocupaban toda a zona xa que a poboación activa procuraba dispor de algunha explotación para poder ter alimento e o mesmo tempo para vendelo no mercado municipal.

Co paso dos anos estes sectores perderon a case toda a relevancia posto que os campos de explotación foron invadidos polas construcións e pola tanto desaparecendo. A perda de valor no mercado dos alimentos fixo que non fose rentable a súa plantación. Actualmente case non existen ningún campo de cultivo na zona e os que prevalecen teñen unha función de abastecemento para o consumo propio, soamente se realiza a súa venda en pequenas tendas ou pormenor. A gandería desapareceu completamente.

Imaxe 16: Foto aerea da Vila do ano 1965. Dende esta perspectiva podemos observar o pico do monte Sta. Tegra con Caminha o fondo , no val a vila da Guarda co seu porto mariño e a cantidade de explotacións agrícolas que se traballaban naqueles anos.

SECTOR SECUNDARIO

- Artesanía

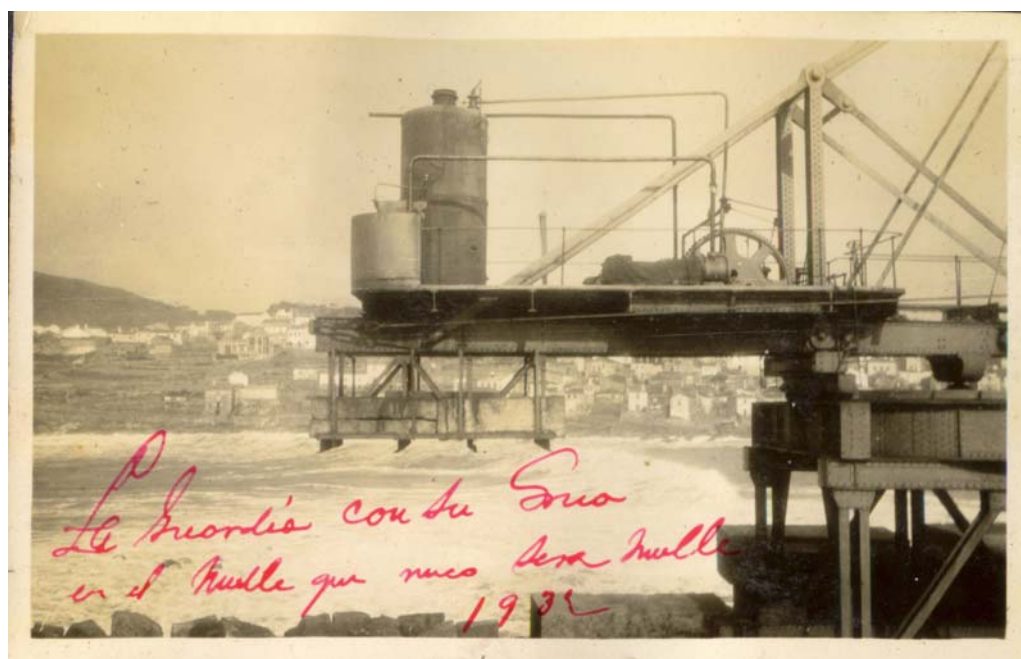
Concomitante á pesca xurde unha actividade artesanal que se fai necesaria en toda vila con porto, como son as redeiras maioritariamente constituída polas señoras dos mariñeiros que quedaban nas casas arranxando e construíndo as redes que se precisarían na seguinte faena. Nas rúas mariñeiras podíanse ver nos baixos das casas como se reunían a facer esta labor mentres conversaban sobre o cotiá. Son mulleres de mans áxiles que poñen a punto as redes para que amarren a maior cantidade de vida para traer o porto. Actualmente abandonouse a tradición de arranxalas nas súas propias casas e contruíron no porto unhas instalacións que agrupan a maior parte das redeiras e que se utiliza tamén como nave de exposicións ou obradoiros de cestería, cordoería, etc.

- Industria

Neste sector se abarcará non so o conxunto de actividades industriais en xeral senón tamén o sector da construción. Posto que A Guarda se atopa na influencia do

complexo industrial de Porriño e Vigo a actividade industrial na zona se verá afectada, isto provoca unha concentración do sector nestas zonas o que produce un movemento de circulación entre A Guarda e Vigo-Porriño.

As fábricas - serradoiros, como as de Candeira Hnos.e outras que posteriormente se agruparán no Consorcio Serrerías del Miño S.A., os fornos de pedra calcaria, a fábrica de embutidos La Camposina, os almacéns de importación -exportación da familia Español, estaleiros navais como os de Candeira e Castro Oliveira marcaron o desenvolvemento comercial e social da Guarda a principios do XX. A existencia dunha Aduana e Destacamento de Mariña, completan a paisaxe da ribeira do Miño en torno a cal se desenvolve boa parte da actividade educativa e cultural.

Imaxe 17: Foto do muelle no ano 1932. Dende esta perspectiva se pode observar a grua que existía no porto. No fondo vese a vila da Guarda

SECTOR TERCIARIO

- Comercio e servizos

O grado de urbanización da vila favorece a que este sector de produción con relación o resto do territorio sexa positivo. En primeiro lugar a actividade comercial fundamentase no establecemento do pequeno comercio, cabe destacar que existe unha carencia de actividades comerciais especializadas, capaces de responder as novas exixencias do mercado e así aumentar a capacidade comercial da zona. Este

sector vai en detrimento debido a mellora das comunicacións entre A Guarda e Vigo o que favorece o desprazamento dos cidadáns a zonas onde se concentra un comercio cunha ampla gama de produtos a prezos máis asequibles. Na imaxe 17 observase que no ano 1989 o comercio o pormenor se sitúa, dentro do sector terciario, como a agrupación máis destacada, seguido do comercio o pormaior e os servizos de alimentación.

AGRUPACIÓNS	Nº DE EMPRESAS (1987)
Comercio, Hostelería, Restaurantes e Reparacións.	384
Comercio o pormaior	95
Comercio de residuos	–
Comercio o pormenor	203
Servizos de Alimentación	55
Servicios de Hostelería	9
Reparacións	32

Imaxe 18: DISTRIBUCIÓN MUNICIPAL DE EMPRESAS. Ministerio de Economía e Facenda. Datos de 1989.

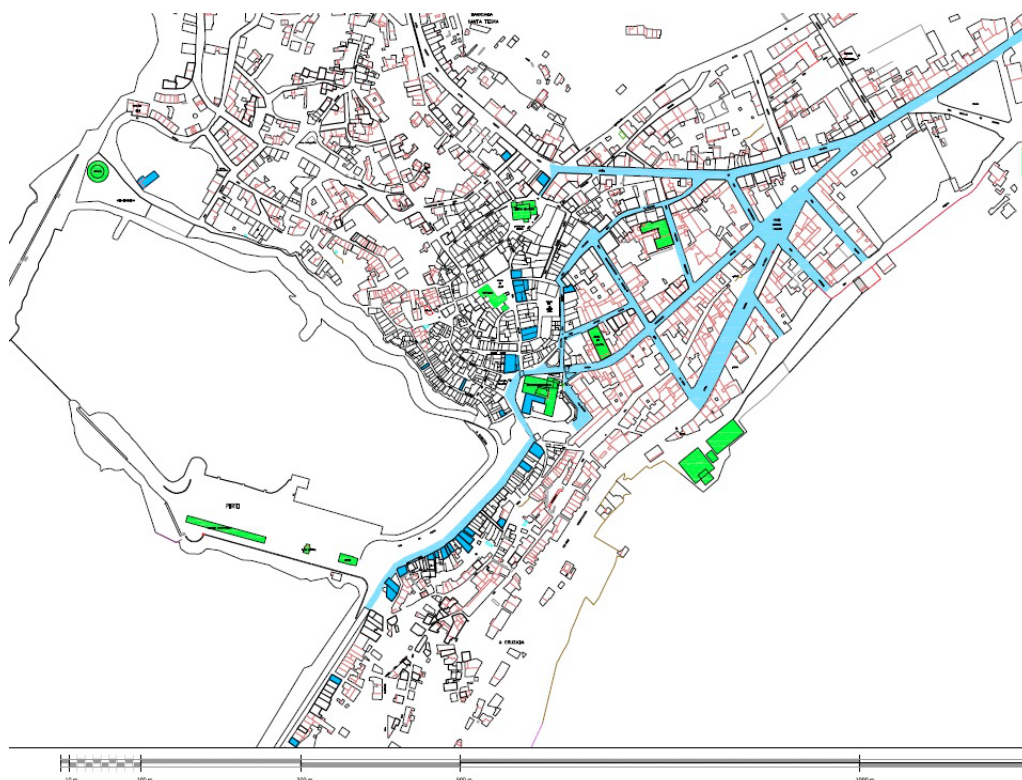
AGRUPACIÓNS	Nº DE EMPRESAS (2001)	Nº DE EMPRESAS (2004)
Comercio, Hostelería, Restaurantes e Reparacións.	740	865
Comercio o pormaior	212	212
Comercio de residuos	–	–
Comercio o pormenor	278	338
Servizos de Alimentación	162*	221*
Servicios de Hostelería		
Reparacións	88	94

Imaxe 19: *Concentración dos servizos de alimentación e Hostelería nunha soa cifra por ausencia de datos por separado.

Esta situación nos seguintes anos continua aumentando pero con unhas desigualdades moito menores de tal modo que o comercio o pormaior no último período se estanca causado polo xa citado comercio de Vigo. Os servizos de alimentación e hostelería se convierten nunha actividade a alza que apunta a ser un

medio económico que actúa como atractivo turístico. De tal forma que se establecen unha serie de eventos hosteleiros nos que se fomenta o consumo e a publicidade dos produtos autóctonos como son a langosta o percebe, e a rosca de xema. A cada un destes produtos se lles estableceu unha data de consumo a un prezo menor do habitual para potenciar o atractivo turístico. Por estes motivos os restaurantes e a hostelería son as agrupación que teñen un futuro mais prospero. A localización destes eventos se realiza no porto, a zona de maior transcendencia da vila.

Mapa das principais rúas cunha dinámica comercial e hosteleira

Imaxe 20: Mapa síntese de zonas utilizadas para actividades comerciais na que o sombreado azul marca as vías e os establecementos nos que se realizan estas actividades e os verdes os equipamentos.

A actividade comercial e hosteleira desenvólvese nas rúas que comunican o centro da vila, co porto pesqueiro e coa estrada PO-552 dirección Tui, e nas colindantes. Isto é produto da instalación nestes locais nunha época na que os accesos eran fundamentais para os comerciantes e polo tanto como Tui era o principal punto de intercambio tanto rexional como fronteirizo de aí a importancia desta localización. Numerosos propietarios dos locais seguiron unha herdanza que se lles conferiu por ser un negocio familiar, permanecendo a localización do negocio.

- Historia

- Séculos I-V:

Na idade de ferro tivo lugar a cultura castrexa . Esta foi a etapa de maior esplendor, como se deduce do gran número de castros do lugar, destacando os da Forca, A Bandeira ou Santa Tegra. Este último, datado entre os séculos I a.C. e I, situado nas proximidades do cumio do monte, supón unha das mostras máis significativas da Cultura Galaico-Romana de Galiza. Os restos de industria lítica

Imaxe 21: Castros celtas na citania do monte de Santa Tegra

(raspadores, bifaces, muíños naviculares...) atopados nas terrazas fluviais que o Miño foi configurando na desembocadura son abundantes no Museo Arqueolóxico do Trega. Os numerosos petróglifos atopados non só no monte referido senón no Torroso, e polo xeral, en toda a comarca do Baixo Miño, pertencentes ás primeiras sociedades metalúrxicas da Idade do Cobre -cara o 3000 aC.- son restos do mundo simbólico daquelas comunidades que poboaron este territorio. Dos seus asentamentos, abrigos ou construcións non temos coñecemento. Os primeiros asentamentos estables amplamente identificados construíronse en distintos outeiros e configuraron unha paisaxe de castros diseminados pola xeografía da Guarda: castro de Cividáns e do Pico da Bandeira no monte Torroso, poboado de Súa en Camposancos, castro da Forca e o gran poboado emprazado a media ladeira do monte Tegra, a uns 200 metros de altitude. Da poboación castrexa autóctona, libre da

influencia romana posterior, conservamos algúns restos de cerámica, útiles e ídolos relixiosos.

Os castros presentan plantas circulares ou ovaladas e distribúense illadas unhas doutras, sen paredes medianeiras salvo contadísimas excepcións. A vivenda circular é o tipo que máis abunda en todo o poboado, en torno ao 70% das construcións. Estas vivendas contan cun vestíbulo no que adoita aparecer o forno, nalgúns casos atópase no interior, incrustado na parede. Como elementos máis importantes, podemos destacar a lareira formada por unha lousa plana horizontal e tres levemente arqueadas, os bancos corridos e a cuberta vexetal. A vivenda de planta ovalada é menos abundante, o 18% das edificacións. Na maior parte dos casos non presenta entrada ó nivel do chan e tampouco vestíbulo. As vivendas de planta rectangular foron introducidas polos romanos e para o seu sistema de cubrición usábanse tégulas.

Algúns historiadores consideran A Guarda como a Ostium Mini, a porta do Miño, o pai Sarmiento busca a súa orixe na palabra gótica ou sueva Varda ou Garda. Segundo Xoán Domínguez Portela, A Guarda estivo enlazada cos castros doutras localidades galegas era a VÍA PER LOCA MARÍTIMA que viña dende Braga cara A Guarda para seguir a Vicus Espacorum (Vigo).

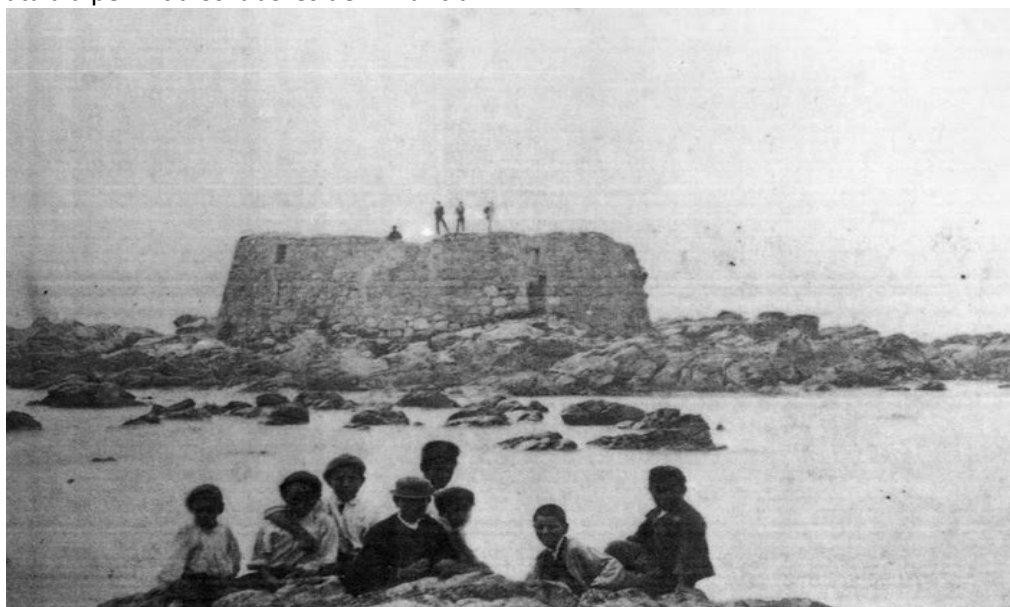
- Séculos V-XI:

A cultura castrexa foi desaparecendo coa crecente romanización. Os poboadores foron abandonando os castros e comezando a asentarse nos vales para poder cultivar a terra e polo tanto dislocando o poboado a situación actual. Da época romana existen restos no lugar de Saa, no Castro e en Pintán. Despois no 445 os vándalos invaden Turonium e Gauda (A Guarda). Xa a finais do século X e principios do XI outras invasións que sufriu a vila foron as de Almanzor no 997, que destruíu os pobos dos vales de O Rosal e Miñor e a dos viquingos de Olaf Haraldson no 1014.

- Séculos XIII-XV

Coincidindo coa reactivación do comercio no s. XIII na Europa atlántica, diferentes vilas costeiras galegas experimentan un novo pulo poboador: Baiona, Muros, Ortigueira, Cedeira., A Guarda. A diferenza doutros núcleos mencionados, non xorden en torno a un castelo medieval aínda que a inseguridade da época provocada por incursións árabes e normandas obriga ós habitantes a levantar fortificacións e murallas protectoras. Das primeiras queda constancia cando menos

toponímica: o castelo de Turonio, que algúns autores sitúan na actual Torroña no concello de Oia e outros nas proximidades de San Martiño do Rosal. Do recinto amurallado medieval da Guarda, foi derruída cara 1622 consérvanse tan só dous tramos: un na rúa do Muro e outro na rúa da Ireira. No extremo da muralla unha atalaia permitía os labores de vixilancia.

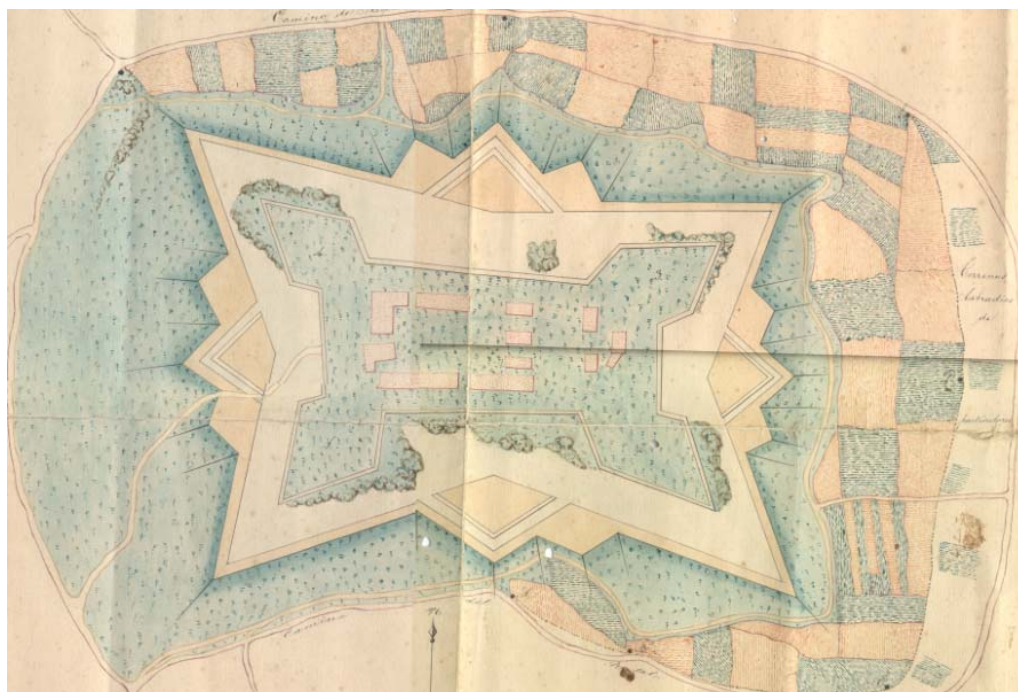

Imaxe 22: Instantanea da antiga atalaia

A cidade amurallada estaba dividida en dous sectores pola rúa do Medio, actual rúa Colón. No comezo e no final desta rúa estaban as únicas portas de acceso á cidade. A torre emprazada no máis alto do recinto amurallado protexía un dos accesos á vila. Derrubada en tempo dos Reis Católicos foi substituída por outra cara o 1570 que novamente se reedifica para darlle o aspecto actual no 1730. Intra muros, na actual rúa San Marcos un Hospital de Pobres y Redención de Cautivos existente cando menos desde o s. XV, Obra Pía fundada por Francisco Correa, situado no solar que hoxe ocupa o Xulgado de Paz prestaba auxilio a pobres e peregrinos que procedentes de Portugal atravesaban o Miño polo Pasaxe e seguían pola costa cara Santiago de Compostela seguindo a antiga vía romana Per Loca Marítima, así como ós cativos que chegaban despois de teren pagada a redención. Por último, e igual que acontece noutras poboacións A Guarda medieval e moderna contaba co correspondente rolo, columna cilíndrica de dous metros de altura colocada sobre un pedestal sita nas proximidades da fonte homónima. Era o lugar onde se amarraban os castigados para seren azoutados ou simplemente para permaneceren expostos a escarnio público.

- Séculos XVI-

As guerras de España con Portugal no séc. XVII contribuíron a configurar esta vila fronteiriza. Os portugueses, no marco da guerra da independencia portuguesa entre 1640-1668, conseguen ocupar o castelo de San Lourenzo en Goián e inmediatamente, no 1663, reinando en España Felipe IV decídese a construción dun castelo, como salvagarda contra os portugueses, poñendo o nome de Santa Cruz en lembranza de Alvaro de Bazán, 1º marqués de Santa Cruz. A necesidade obriga e tan só un ano despois rematan as obras. Na súa construción, dirixida polos coroneis enxeñeiros Carlos e Fernando Grunemberg, emprégase a pedra da antiga muralla medieval.

Imaxe 23: Antiguo plano das zonas verdes do castelo

O castelo ten catro baluartes chamados de Santa Trega, A Guía, Santa Cruz, e San Sebastián. No recinto militar había capela, cuartel para as tropas, cortes, almacéns, un lugar para gardar a pólvora, carnicería, capela, casa para o gobernador e outras dependencias. Tiña dúas portas, a entrada principal que sobe perpendicular á rúa Porto Rico e a de Socorro perpendicular á rúa Doantes de Sangue. A pesar da resistencia das tropas e paisanos ó mando do Gobernador militar Jorge de Madureira, o castelo sería tomado polo exército portugués en novembro de 1665 ó mando do Conde de Prado, ocupándoo ata o remate da guerra en febreiro de 1668. Nos tres anos de dominio portugués da vila, ademais de teren queimado os arquivos

oficiais, ordenan construír unha atalaia. Era unha fortificación circular, abovedada e con pezas de artillería, emprazada no dique que pecha o Porto polo Oeste e comunicaba na baixamar con terra firme. En épocas de paz serviu de faro ata que no 1943, contra a opinión popular, foi derrubada para permitir a ampliación do dique. Reconstruída de novo no final do paseo marítimo nos anos 1997-98 por alumnos da Escola Taller, alberga o Museo do Mar que ademais de contidos etnográficos distínguese por albergar unha importante colección malacolóxica.

- A configuración do espazo moderno de A Guarda prodúcese neste período no que medra extra muros en torno á principal vía de comunicación, a antiga estrada romana, logo denominada Estrada Real, que partía da Porta de vila, seguía paralela ós foxos da muralla cara as rúas da Praza Nova e rúa do Príncipe Alfonso, logo de Vicente Sobrino. Nelas levantaron imponentes casas fidalgos de renome como os señores de Suárez Salgado del Castillo ou da casa dos Castro. O antigo foxo da muralla foise enchendo e dotando de edificacións ata conferirlle a estrutura actual á denominada praza do Reló, noutroza denominada Praza Maior, da Constitución, da República ou de España segundo a situación política de cada momento. A torre presenta dous motivos escultóricos de interese: o brasón que contén unha torre envolta en chamas lembra ó bispo de Tui Diego Fernández de Torquemada, señor xurisdiccional da vila que ordena levantala no séc. XVI, e o escudo heráldico da vila que tamén aparece esculpido na casa do Concello. Os outros escudos que adornan a fachada proceden dunha casa construída pola familia Correa na rúa de Colón, antes rúa do Medio, preto do Monterreal.

Imaxe 24: Fotografía do concello no ano 1912

O século XVI é especialmente importante na configuración da vila guardesa: constrúense o Mosteiro das Beneditinas e a igrexa de Santa María. O convento das beneditinas foi fundado en 1558 por Alvaro Ozores Soutomaior, párroco de Salcidos soterrado na igrexa do convento e emparentado cos Condes de Priegue. Inaugurado polo bispo Diego Torquemada, foi ocupado polas monxas de clausura da orde beneditina ata a Revolución Gloriosa de 1868, cando foron obrigadas a abandonalo e a marchar cara o convento das Dominicás en Baiona. Non volverán a ocupar o mosteiro ata o 1881. Na súa ausencia destinouse o edificio a hospital de variolosos e escola pública, alugando a horta a particulares. Finalmente as monxas abandonarían o convento en marzo de 1984, e hoxe o antigo convento alberga un afamado hotel. A igrexa inicial, pequena e deteriorada, reconstruíuse no XVIII e destínase ó culto parroquial.

A igrexa parroquial de Sta. María, orixinalmente románica, ampliouse no s. XVI, sendo tamén bispo de Tui Diego Torquemada. No interior destacan o retablo da capela maior de estilo borrominesco (séc. XVIII) dedicado á Asunción da Virxe María; o Cristo Xacente, obra do escultor local Cándido Sobrino e o Cristo Crucificado no retablo do altar das ánimas que segundo a tradición popular é unha imaxe recuperada do mar onde fora tirada polos católicos ingleses na época de Henrique VIII.

No século XVI e posteriores -a fachada e a torre central son de mediados do XIX-, amplíase a igrexa parroquial de Salcidos. Aínda que as súas orixes se remontan ó sec. XII, unha vez disolta a fregeusía de Santa Eulalia de Cividáns por acordo do mosteiro de Oia e o bispado de Tui a mediados do XVI, os seus bens intégranse na parroquia de San Lourenzo. A paisaxe relixiosa actual complétase coa capela da Guía tamén do s. XVI, a de San Queitano na Cruzada levantada no XVII, a de San Roque, porque es tradición muy asentada que (...) aunque hubo peste en el valle del Rosal y demás jurisdicción, jamás pasó a Salcidos y a La Guardia que funde as súas raíces nunha pequena capela anexa á igrexa parroquial trasladada ó emprazamento actual no séculos XVIII, a igrexa parroquial de Santa Isabel de Camposancos comezada no 1816 e rematada en 1856 é a máis recente das Mercedes na Gándara inaugurada no 1918.

- Séculos XVIII-XIX

Comeza o s. XIX coa guerra de Independencia contra Francia. En 1809, ó

mando do mariscal Soult, as tropas francesas ocupan A Guarda onde cometen continuos abusos e atropelos. Os veciños da vila e da bisbarra comezan a organizarse, segundo o disposto pola Xunta Superior de Defensa do Reino de Galicia e participan nos fitos máis decisivos na expulsión dos franceses de Galicia como son a guerra de guerrillas no Baixo Miño e Val Miñor, a liberación da praza de Vigo e a batalla de Pontesampaio.

A principal modificación da paisaxe guardesa entre o XVIII e o XIX foi a construción do Porto de abrigo da Vila Guardesa foi construído mercede a axuda política do deputado conservador don Ezequiel Ordóñez González (descendente de A Guarda). O proxecto feito por don León Domeq e Sr. Orbegozo. Aprobado en Madrid., as obras foron subastadas en 1896. Tamén neste ano de 1896 foi aberta a Estrada de Baixada ao Porto (hoxe rúa Concepción Arenal) a que en principio ía pasar polo meo do antigo Convento das Benedictinas, pero tiveron que facer a curva en Chan do Conde.

Imaxe 25: Fotografía do porto en 1930

A primeira fase de construción do Porto Guardés foi a do "Varadero" e "Dique Sur" ca voadura con dinamita dos "Balueiros". Outra fase foi a construción do "Dique Sudoeste" que deu moitos quebradeiros de cabeza e económicos, debido a que o mar rompía de seguido o construído. Neste dique estaba a Atalaia, símbolo da Vila de A Guarda, a que en 1943 foi derrubada. Os constructores instalaron raíles

dende a canteira ata as obras do Porto para transportala pedras, velahí o nome de A VÍA, explanada preto da Lonxa. O encargado do estudio de reforma para que as maruxías non deran o traste cas obras no Dique Sudoeste foi don Rafael Apolinario, e outro enxeñeiro destiñado no Porto de Vigo fixo un proxecto concreto para poder pechar a Fosella e Balueiro grande. Para poder manexar os blocos de 16 toneladas chegou unha grúa de Bilbao movida a vapor en 1914; O encargado de mantela en bo estado foi don Manuel Gándara Álvarez. Arredor del vai xirar gran parte da actividade económica da Guarda durante todo o século XX e desenvólvese o vello barrio da Mariña coas típicas construcións de casas estreitas e fondas, sobre todo na rúa Malteses ,rúa na que se poñían a secar as redes, roupas de augas, aparellos, a bogada familiar e ademais servían de solaz e conversas para os maiores, dende elas divisaban as gamelas e barcos, así como ollaban a faciana do día.

Varias xeracións destes mariñeiros, coas súas gamelas, tiveron que superar difíciles momentos a custa de moitos traballos de homes e mulleres que a parte de parir unha familia numerosa debían de criar, lavar, encascar, aleitar, dirixir, sementar as leiras e cargar coas redes. Foron tamén demasiadas vidas humanas entregadas ó mar en marusías e naufraxios debidos ás condicións precarias de gamelas e barcos e da situación do mar. Mariñeiros e armadores marcaron o progreso desta Vila como se desprenden dos datos das poxas na lonxa. Na actualidade a frota pesqueira guardesa, unha das máis modernas, está dedicada á pesca do peixe espada nos caladoiros máis diversos do mundo, cos problemas derivados da carestía do petróleo e da falta de interese por esa vida das novas xeracións de guardeses. As fábricas - serradoiros, como as de Candeira Hnos.e outras que posteriormente se agruparán no Consorcio Serrerías del Miño S.A., os fornos de pedra calcaria, a fábrica de embutidos La Camposina, os almacéns de importación -exportación da familia Español, estaleiros navais como os de Candeira e Castro Oliveira marcaron o desenvolvemento comercial e social da Guarda a principios do XX. A existencia dunha Aduana e Destacamento de Mariña, completan a paisaxe da ribeira do Miño en torno a cal se desenvolve boa parte da actividade educativa e cultural.

- Séculos XIX-XX

A vida cultural e económica de finais do XIX e principios do XX xira arredor do colexio dos PP. Xesuítas, fábricas e serradoiros de madeira, fornos de cal e intercambio de mercadorías con Caminha no Pasaxe de Camposancos. O Colexio dos

Xesuítas chegará a converterse nun dos máis importantes da compañía, desempeñando entre os anos 1875 e 1916 (ano no que pasan para Vigo) un destacado papel como escola universitaria e converténdose no embrión da actual Universidade de Deusto Tamén fundaron un Seminario de Pobres co nome de San Xosé (1879). No verán de 1893 estableceron no Pasaxe a 1ª Colonia Escolar de Galicia. Contou cun dos primeiros Observatorios Meteorolóxicos de Galicia que foi o instalado no Colexio no Curso 1879-80 desde onde se enviaban datos a Madrid. O Colexio deu importantes nomes á ciencia e á política contemporánea: padre Baltasar Merino, Ramón Aller Ulloa, o grande astrónomo galego, Antón Losada Diéguez, Francisco Gárate, Portela Valladares. A finais do XIX recibe a visita do líder do Partido Conservador e Presidente de Goberno en varias ocasións, Cánovas de Castillo (1884), en 1914 a infanta Isabel de Borbón, e no 1928 a do ditador Primo de Rivera. En 1916 o Colexio pasa aos xesuítas portugueses ata 1932 en que foron expulsados polo Estado da II República., nesta estadía de 16 anos tamén o Instituto Nun'Alvres -Colexio da Inmaculada brillou a grande altura docente, pasaron por el o padre Eugenio Jalhay eminente arqueólogo que, entre outros, estudou o castro da Forca, padre Alfonso Luissier, un dos grandes botánicos de seu tempo, colaborador na revista *Brothería*. Poucos anos despois, a Guerra Civil daralle ó que fora afamado centro de ensino, un protagonismo ben diferente como campo de concentración ó que veñen dar numerosos prisioneiros asturianos, leoneses e cántabros.

Imaxe 26: Fotografía do patio do colexio do PP Jesuítas.

A pesca, o cultivo de pequenas parcelas e algunha iniciativa industrial

destacable como foi e aínda é a cerámica de As Cachadas. Non foron suficientes para absorber a man de obra e satisfacer as necesidades dos veciños, e A Guarda non foi unha excepción no proceso migratorio que experimenta Galicia. Os lugares preferentemente elixidos foron Cuba, Brasil, Porto Rico, República Dominicana, Venezuela e Arxentina. Os emigrantes retornados levantaron vivendas cunha tipoloxía característica: as casas indianas tan abundantes no distrito. Unhas emprazábanse no casco urbano, outras, as villas, nas aforas. Empregan pedra ou azulexos que lle dan un característico colorido e distínguese por adoptar estruturas propias do país americano. Unhas tiñan carácter residencial ou se dedicaban ós negocios: a casa de D. Agustín Lomba Gómez con comercio de Los Muchachos, na actualidade Oficina de Xestión Tributaria a dos irmáns Alonso Martínez na Praza do Reló onde se instalou en 1957 o Colexio dos P.P. Somascos, son algúns exemplos. Outras destináronse a fins sociais e benéficos: o Colexio San Xosé edificado grazas ós bens deixados por Vicenta Rodríguez Cachada ou a casa de Agustín Español Lomba, onde hoxe está o Recreo Artístico Guardés.

A preocupación polas orixes moveron ós emigrantes a realizar un importante labor cultural e humanitario que se traduciu na creación da Sociedade Pro Monte Sta. Trega no verán de 1912 que investiu capitais e esforzos na difusión deste coñecido monte e na creación dunha Biblioteca Circulante. Os americanos de Porto Rico e os retirados na Guarda impulsan a construción do Hospital Casa Asilo, transformado durante a II República nun Centro Rural de Hixiene, popularmente Centro Sanitario, onde se dá a popular Gota de Leche. Prestou servizo despois da Guerra Civil ata 1960, manténdose aínda uns anos despois como Dispensario Antituberculoso e como Consultorio da Seguridade Social ata a súa clausura definitiva a finais dos anos setenta. Tras uns anos de abandono reconverteuse, a principios dos anos 90, en Centro Cultural e Social, alberga a Biblioteca Pública Municipal, salón de actos, salas de exposicións e oficina de turismo.

4. Criterios e descrición das fases de estudo

4.1 Criterios de escolla

A elección dos puntos de situación referentes as fases de estudo foron determinadas pola existencia de datos urbanísticos nuns determinados períodos. Comprende un período de 100 anos entre as datas de 1899, 1956, 1978 e 2013 (actualidade).

Son períodos cos cales se comprende perfectamente a evolución da tipoloxía urbana, centrando unha especial atención nos últimos períodos de século no que o crecemento foi considerable con respecto ós anteriores.

No ano 1899 plasmouse por primeira vez e a man, un plano das relativas construcións existentes no momento. O plano foi confeccionado por J.B Andreini no que mostraba as principais rúas e vivendas da vila así como o punto de maior transcendencia como era o porto. De igual maneira destaca o antigo Castelo de Santa Cruz, elemento vertebrador que enfocou o nacemento e o crecemento do pobo.

Debemos facer referencia do mesmo modo a outro condicionante para a estruturación de A Guarda neste principio de século: a implantación das Primeiras Normas de Construción de A Guarda relativas ao ano 1863. A transcendencia destas non son comparables as actuais pero foron un punto máis a ter en conta no momento de tomar decisións urbanísticas.

No ano 1956 prodúcese un acontecemento que cartograficamente significa un avance enorme na representación plana da cidade a unha gran escala. Se trata dun voo americano que pasou polo litoral de Galicia fotografando e plasmando en imaxes todo o terreo e o seus constituíntes, sendo deste modo o único elemento verídico do existente ata ese momento. As diferentes imaxes conteñen a suficiente calidade para facer posible un análise bastante exacto tanto das parcelas como de camiños e construcións que neste período estruturaron o crecemento morfolóxico de mediados de século.

Un outro elemento que puxo límites na forma da cidade neste período foi a Primeira Lei do Solo datada do 12 de Maio de 1956 na que se regulaban a nivel nacional os dereitos e obrigas dos propietarios de terreos españois.

No 1978 se realiza en A Guarda un documento municipal que recollía a normativa urbanística vixente nese momento, a regulación en edificios e as futuras intervencións. Se coñece como o “Catastro de 1978”, é un inventario da totalidade

dos bens inmóbeis desta rexión o cal se mantén actualizado dende entón mediante cartografía dos límites das parcelas e os datos asociados a estes. Vai acompañado das súas respectivas memorias.

Este Plan Xeral foi realizado polo Concello de A Guarda en colaboración co sistema central en Madrid. Realizáronse unha serie de mapas catastrais contedores de elementos urbanos como:

- Solo urbanizable
- Rede peonil
- Tráfico
- Residencias
- Equipamento
- Outros...

Por último, a actualidade (ano 2013), neste último período observarase o estado actual da vila, produto dos cambios que aparecen nas anteriores etapas. Trátase da época con maior riqueza de información debido os avances e a importancia que foi acadando o urbanismo. Engloba un amplo período de tempo no que se mostraran bastantes cambios e no que A Guarda crece desmesuradamente con numerosas construcións pero un crecemento que non terá grande influencia na estrutura funcional primordial na conformación da vila.

Imaxe 27: Vista dende o monte onde se ven os tellados da vila. (2013)

4.2 Descrición das fases

Nas seguintes páxinas farase unha exposición na que se analizarán os cambios que se van sucedendo nos distintos períodos (1899, 1956, 1978, 2013) así como o cruce con varios tipos de datos e épocas.

O deseño cartográfico persoal servirá como base de mostra de ditos cambios. Este mapeado xorde do cruce de datos obtidos cas técnicas e instrumentos documentais. Estes planos convertéronse nunha parte fundamental da Disertación, mostrando as características do territorio nos distintos niveis e incluíndo segundo o mapa, distintos elementos. Pretenden ser unha exposición clara e o máis acertada posible á realidade de cada período, xurdindo negativamente nalgúns casos baleiros debido a inexistencia de datos, aínda que case inapreciables debido a mínima importancia na forma e na función xeral da vila.

Comezase por un redeseño cartográfico a partir dos datos obtidos, este redeseño será realizado sobre unha base branca ca súa respectiva lenda. Tódolos mapas se deseñarán con esta tipoloxía a excepción dos esquemas interpretativos con manchas os cales serán realizados sobre un fondo negro para obter unha maior expresión e lexibilidade.

Os períodos serán explicados mediante unha estrutura común con tres elementos na .

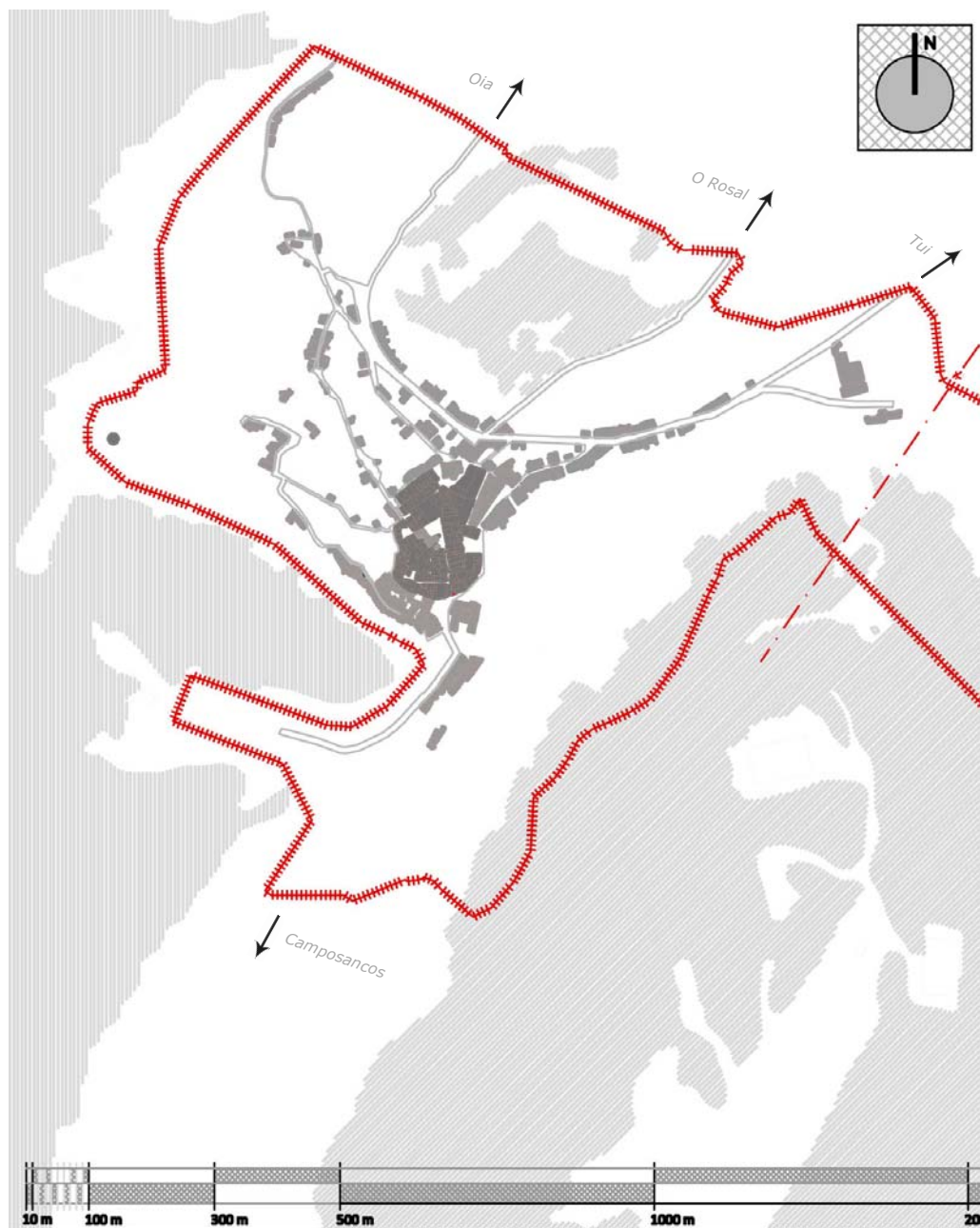
1- A representación en planta dun plano cartográfico da época na cal se mostrarán os principais elementos necesarios para entender o desenvolvemento morfolóxico ata o momento. Neste aparecerán o límite da análise, os límites naturais, as estradas ou camiños e as construcións. Ademais aparece unha liña de corte que divide o límite de análise en dúas zonas, unha na que se desenvolve toda a parte da evolución e outra que se incluírá cando se faga referencia os equipamentos.

2- A continuación se producirá un texto no que se describe a interpretación dos datos obtidos a partir da cartografía e da investigación previa correspondente a cada época. En algunha ocasión acompañado de fotografía da época.

Esta formulación da estrutura se aplicará a cada época dun xeito sistemático, facilitando o entendemento e a comparación dos distintos períodos cos respectivos cambios que caracterizaron o desenvolvemento e a conformación do territorio. Así, deste xeito, se aproveitan na maior medida posible os datos obtidos anteriormente para contribuír nun análise exhaustivo.

- **A Guarda ata 1899**

Plano do territorio de A Guarda relativo o ano 1899. (Elaborado a partir dun mapa realizado a man por J. B. Andreini).

Imaxe 28: Mapa da 1ª etapa da evolución urbana

- Primeiros indicios
- Entre 1956 e 1978
- Anterior a 1899
- Entre 1978 e 2013
- Entre 1899 e 1956

*Os primeiros indicios coinciden coa formación da vila amurallada na época medieval

A vila de A Guarda no ano 1899 asentaba a súa morfoloxía nunhas liñas preponderantes que marcaban un esqueleto urbano nacido a partir das necesidades de conexións e funcionalidade espacial a partir dun núcleo.

A estrutura urbana está definida por varios factores. Por un lado os límites naturais, o Océano Atlántico marcando toda unha zona litoral na que non é posible expandirse; por outra banda o monte Santa Tegra que debido as grandes inclinacións convértese nun inconveniente no acto de dispersión cara ese lado e por último os terreos cultivables que supoñían a maior superficie de terreo.

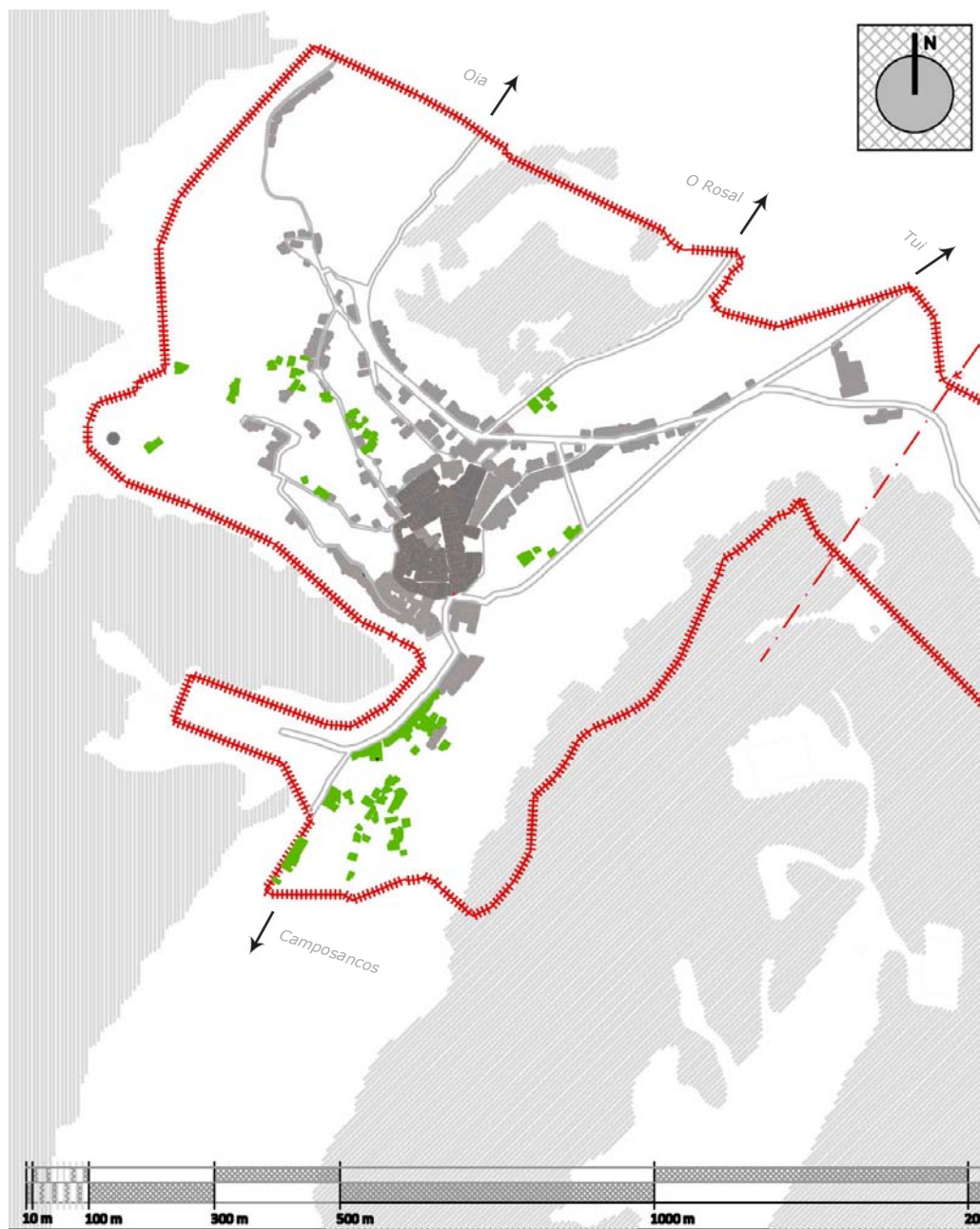
O núcleo da vila asentouse na época medieval dentro das murallas de defensa formando un aglomerado de edificación dende onde se iría expandindo progresivamente seguindo unhas liñas que conectaban os distintos focos de atracción como poden ser os núcleos urbanos das parroquias limítrofes. Estas liñas son os camiños que constitúen un enlace de unión e, ó mesmo tempo un límite de separación e expansión cara o Norte e Sur, limitando así un lugar de asentamento e un corpo urbano capaz de desenvolverse en torno a un punto e dunha forma radial.

Os elementos construídos seguen unha lóxica funcional, establecéndose a beira dos camiños asegurándose de ter conexión co resto do pobo. As vías con maior poboamento son as que desempeñaban a labor de unión entre núcleos aínda que se observan ó mesmo tempo expansións espontáneas cara algunha praza.

Ó ser esta unha vila mariñeira, a zona portuaria gozaba dun interese particular polo que a necesidade de accesibilidade provocou unha ampliación de edificacións cara o nivel inferior e máis próximo o mar. A Guarda representa xa unha estrutura definida e clara con indicios de cara onde seguirá expandíndose nos próximos anos e conformando así neste período unha das vilas con maior tentativa de crecemento e desenvolvemento do territorio.

- **A Guarda ata 1956**

Plano do territorio de A Guarda relativo o ano 1956. (Elaborado a partir das fotografías do voo Americano).

Imaxe 29: Mapa da 2ª etapa da evolución urbana

- Primeiros indicios
- Entre 1956 e 1978
- Anterior a 1899
- Entre 1978 e 2013
- Entre 1899 e 1956

*Os primeiros indicios coinciden coa formación da vila amurallada na época medieval

Ata este período de análise, o espazo urbano practicamente a súa forma e as liñas vertebradoras se conservan. Prodúcese un suceso de expansión puntual centrándose en zonas de crecemento aínda que en ocasión tamén se producen outras espontáneas. Xorde unha etapa de aproveitamento e aproximación cara as zonas de recursos, así se observa que a zona sur do porto, que ata o momento era puntualmente urbanizada, continúanse a concentración e extensión pola zona da ribeira de vivendas propiamente mariñeiras cunha función residencial e de embarcadoiro. Este crecemento se distancia do centro seguindo toda a costa aproveitando cada espazo o máximo de tal forma a constituír numerosas vivendas moi estreitas cas necesidades espaciais mínimas e o mais xuntas posible.

Esta progresión no tempo e no espazo xeográfico do feito urbano tradúcese neste período por outra parte na construcións de vivendas aos bordes das vías existentes como unha continuación dun proceso que xa ven de séculos anteriores. A parte do territorio na que ten mais incidencia este suceso é na zona do Calvario e dicir a rúa que cruza a vila dende a praza do concello ata a praza da Guía.

Por outro bando nacen outro tipo de vías que adquiren a función de conectar as vías principais. Estas atravesan espazos baleiros de construción utilizados anteriormente como espazos agrícolas. Derivado de este factor comeza un proceso de construción de vivendas a ámbolos lados de estas vías transversais.

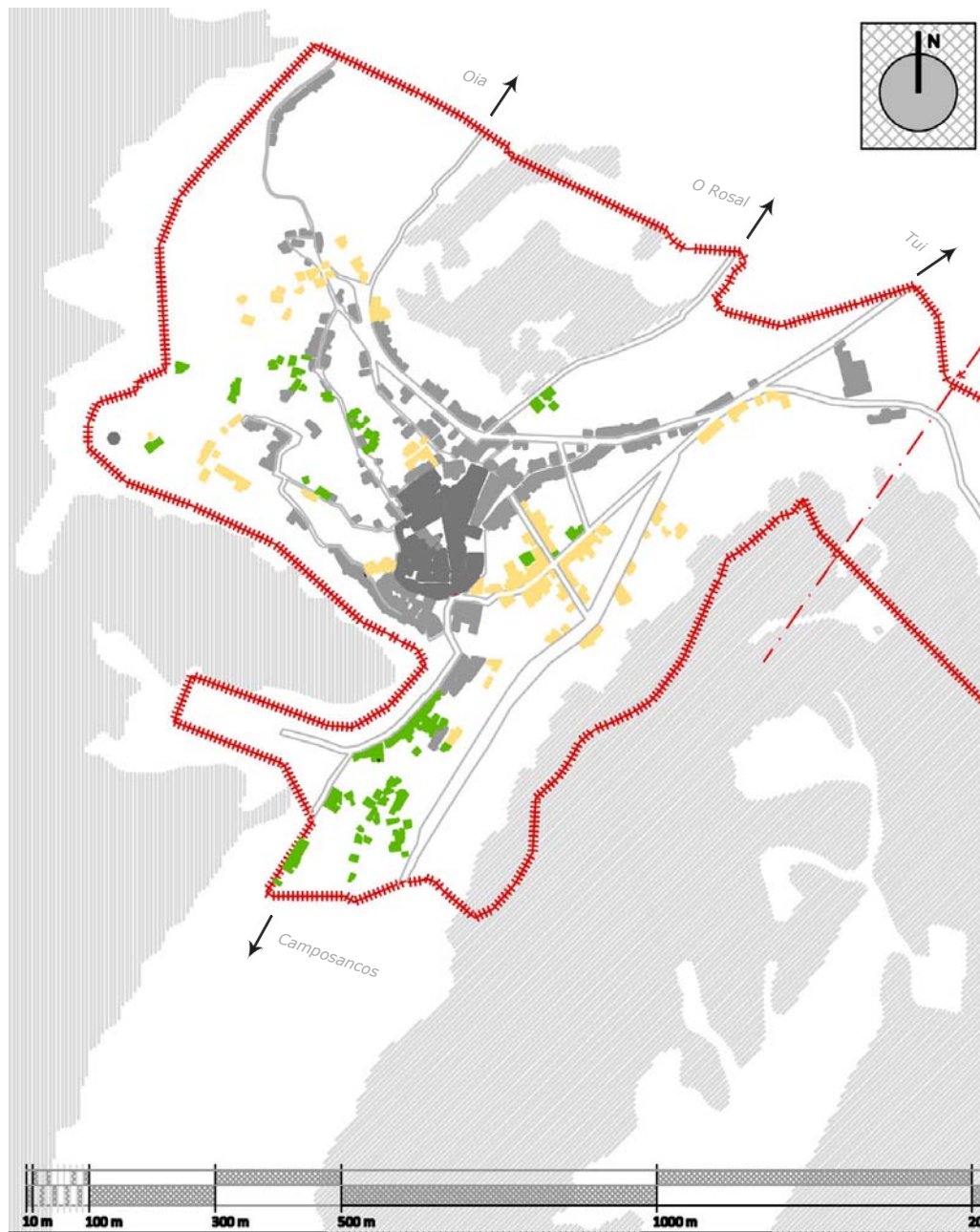
Son anos nos que o desenvolvemento urbano se traduce en poboar dous pequenos núcleos ou zonas e en construcións espontáneas de zonas virxes de vivendas.

Imaxe 30: Vista aérea en 1956. Adquirida das fotografías do Voo Americano.

- **A Guarda ata 1978**

Plano do territorio de A Guarda relativo o ano 1978. (Elaborado a partir dos planos do Catastro Antigo).

Imaxe 31: Mapa da 3ª etapa da evolución urbana

● Primeiros indícios	● Entre 1956 e 1978
● Anterior a 1899	● Entre 1978 e 2013
● Entre 1899 e 1956	

*Os primeiros indícios coinciden coa formación da vila amurallada na época medieval

No período que abarca os anos dende 1956 a 1978 prodúcese un crecemento progresivo expandindo a vila cara zonas virxes ocasionando en algúns casos que aparezan novas rúas de distintas categorías.

Isto produce un efecto de cambio na vertebración da estrutura viaria que distribúe e modifica a organización tanto dos peóns como dos automóviles, desta maneira se conforma unha das vías que nos próximos anos será a que una os puntos de maior interese e uso de toda a vila.

As zonas nas que se observa esta situación son na parte norte na zona da Laxe Grande e sobre todo na rúa Concepción Arenal que se dirixe cara a zona portuaria coincidindo ca cara sur da vila, toda esta expansión sendo limitada polos condicionantes naturais do Monte Santa Tegra.

Como en anteriores e posteriores épocas xorden o mesmo tempo espontáneos puntos de construción sen maior criterio aparente que a ocupación dunha finca e coa respectiva consecuencia de acondicionar unha rúa ou camiño que de acceso a dita vivenda.

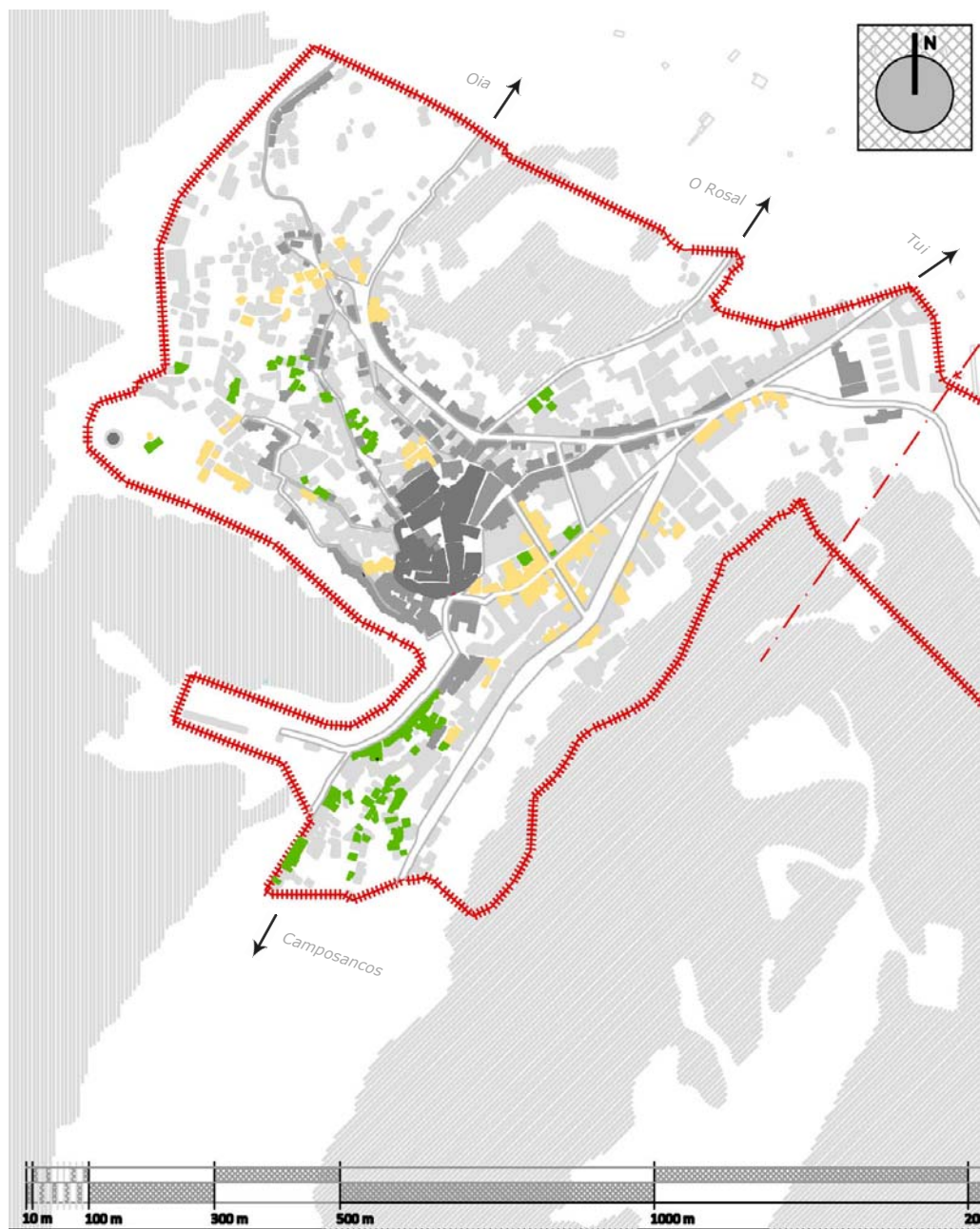
Unha obra importante que se realizou foi a ampliación e limitación do porto, construíndo un dique que axudase a controlar as mareas mais fortes e así evitar as inundacións constantes das casas máis próximas a ribeira.

Imaxe 32: Vista aérea de A Guarda en 1968.

- **A Guarda ata 2013**

Plano do territorio de A Guarda relativo o ano 2013. (Elaborado a partir das do Catastro Antigo).

Imaxe 33: Mapa da última etapa da evolución urbana

● Primeiros indicios	● Entre 1956 e 1978
● Anterior a 1899	● Entre 1978 e 2013
● Entre 1899 e 1956	

*Os primeiros indicios coinciden coa formación da vila amurallada na época medieval

O último período de análise corresponde os anos entre 1978 e 2013. Trátase do tramo de tempo no que os cambios tiveron maior repercusión na vila e que significaron transformar un pequeno pobo pesqueiro na actual vila urbanizada na que a densidade de construción e a ocupación do territorio mostra notables diferencias e un inmenso crecemento e expansión polo territorio, conservándose actualmente escasas zonas de cultivo e xardíns.

O comezar este período o planeamento do catastro (primeiro Plan Xeral de A Guarda) supuxo unha base firme sobre a que se ordenaría o territorio, outorgándolle a cada solo o seu carácter. Desta forma se unificaron e plasmaron en papel cada terreo ca súa clasificación. Este Plan Xeral dependía da normativa que se instauraba en Madrid e de aí dependían as restantes comunidades. Pasado o ano 1997 cada comunidade autónoma converteuse en potestativa na súa normativa. Os diferentes plan xerais irán cambiando segundo a lexislación de cada localidade.

A mancha edificada continua a crecer e dáse con maior auxe entre estes anos mostrando un claro desenvolvemento por un lado cara as rúas Concepción Arenal e Manuel Álvarez. A primeira une o centro ca zona portuaria, convertendo esta rúa nunha das máis potencialmente activas e con maior influencia. A segunda sitúase na base do monte e dá toda a volta pasando pola parroquia de Camposancos e unindo ó mesmo tempo o centro ca parte superior do pobo. Por outro lado, a zona Sueste da vila está limitada por dúas estradas que enlazan O concello do Rosal co centro de A Guarda, a Avenida República Dominicana cruza o Rosal pola zona norte e Avenida de Galicia o sur do Rosal e que cruza toda a vila en dirección Este cara a Tui e Oeste cara a Baiona.

Na proximidade portuaria sucédese un proceso de recheo dos espazos libres impulsado polo “boom” inmobiliario. Todo o espazo libre é ocupado por edificacións nunha tentativa de urbanizar tanto en ocupación territorial como en altura xa que nesta época xorden os volumes construtivos de maior altura.

Os equipamentos acadan tamén unha época de apoxeo debido a función que este tipo de edificacións teñen no entramado urbano.

5. Principais aspectos da transformación morfolóxica

5.1 Crecemento cuantitativo

Este apartado tratarase en base a mostrar a evolución do edificado deseñando cada inmovible como un punto, sen ter en conta o volume nin a forma. Non se fai distinción entre vivenda, edificio público nin relixioso etc. senón que se observará a cantidade de bloques construídos que se realizaron segundo a etapa correspondente indistintamente. Desta forma se identifican claramente as numerosas construcións que, dependendo da zona, foron realizándose en cada tramo temporal. A cores realizan a función de diferenciar os distintos intervalos de análise, visualizando dunha forma rápida as zonas cara onde se dirixiu o crecemento urbano.

Este esquema cartográfico axuda a establecer as distintas divisións en cada mazá, recoñecendo o número de obras que se construíron. Acompañará a este esquema un pequeno texto analizando o que se observa en cada etapa, resumindo dunha forma concisa o que se tratará máis adiante como análise de zonas habitadas.

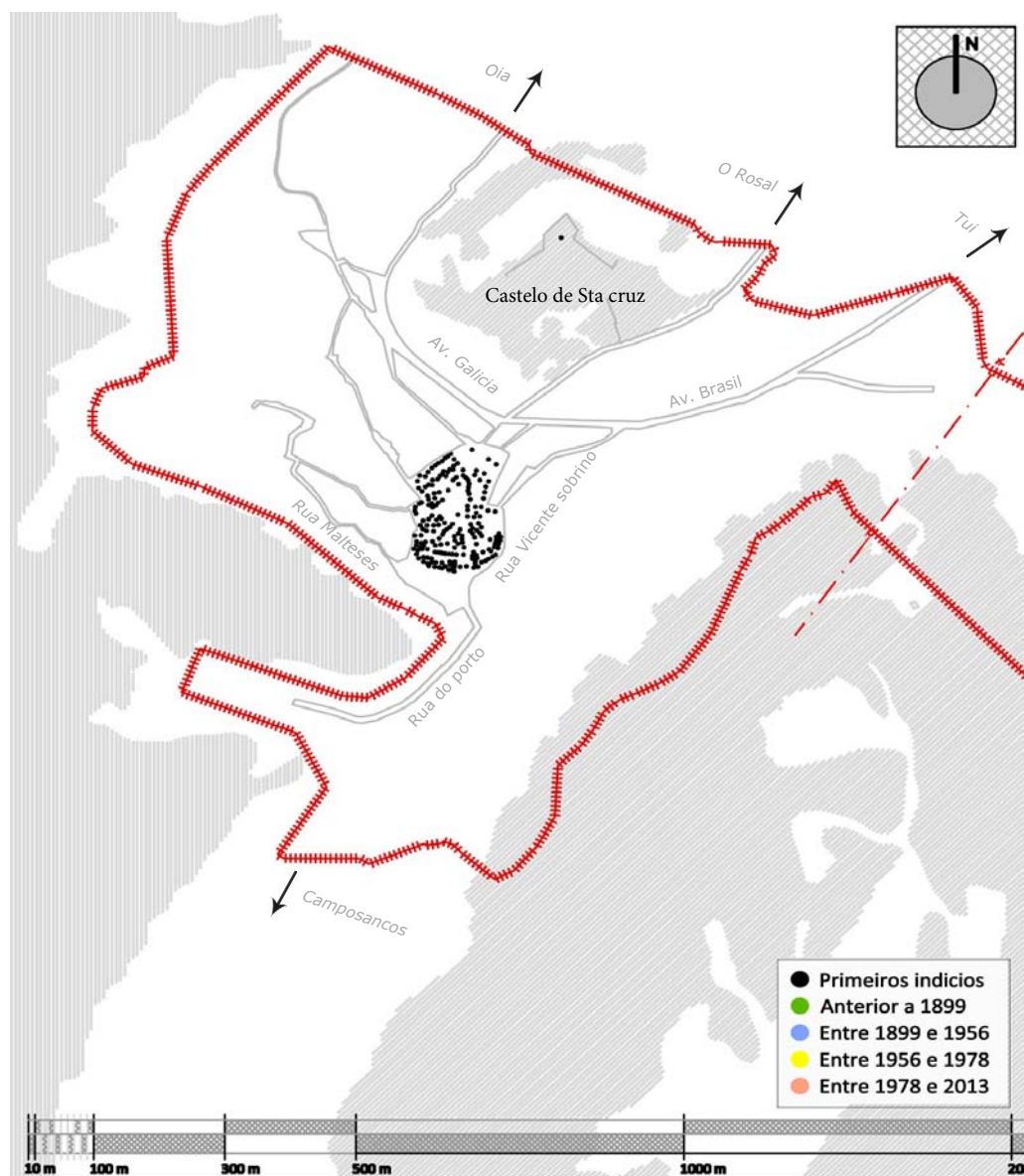
Obtemos con este formato un mapa que podería ser realizado a partir do ano de licencia de cada vivenda pero, ó non gozar de dita información, foise adquirindo da interpretación dos planos realizados na anterior parte do traballo na que se deseñou cartografía a partir de fotos e outros datos. Veremos como este sistema de puntos axuda á lectura das construcións no terreo e así situaremos as direccións que seguen as edificacións, marcando estradas ou os límites naturais. Este modo simplifica o mapa de tal forma que se centra o foco de información na diferenciación das propiedades construídas. Resulta necesario e moi útil neste caso de estudo no que a densidade construída na vila e a concentración é tan grande e así non é requirida unha ampliación de escala para visualizar cada edificación por moi pequena que sexa .

Comezaremos por observar as construcións que se estableceron ata 1899, facendo unha pequena diferenciación na zona medieval. Estas serviron de estrutura no consecutivo desenvolvemento. Partindo deste punto e mediante un crecemento radial, ampliarase a vila dunha forma progresiva e con un mínimo orden ata chegar a última etapa na que se capta especial atención por ser unha época na que a especulación inmobiliaria gaña protagonismo e significou, non só en A Guarda, a ocupación dos máximos metros, nun afán de construción propiciado polos baixos custos e pola desmedida autorización na construción de novas vivendas.

Mapa de puntos correspondente as construcións primarias :

Este primeiro apartado se plantexa como unha pequena introdución a parte das etapas de análise, serve como antecedente para comprender o primeiro foco a partir do cal se desenvolverían as restantes etapas de crecemento.

O que observamos no mapa é unha zona que antigamente estaba amurallada e na que interiormente se organizaba a vida diaria do pobo. As únicas vías que existían eran as que se desenvolvían no interior e tamén outro camiño que comunicaba con Tui. Observamos un punto separado do resto e é o que corresponde co antigo castelo de Santa Cruz pero que nas épocas de estudo non ten gran transcendencia para o caso de estudo e os obxectivos da disertación.

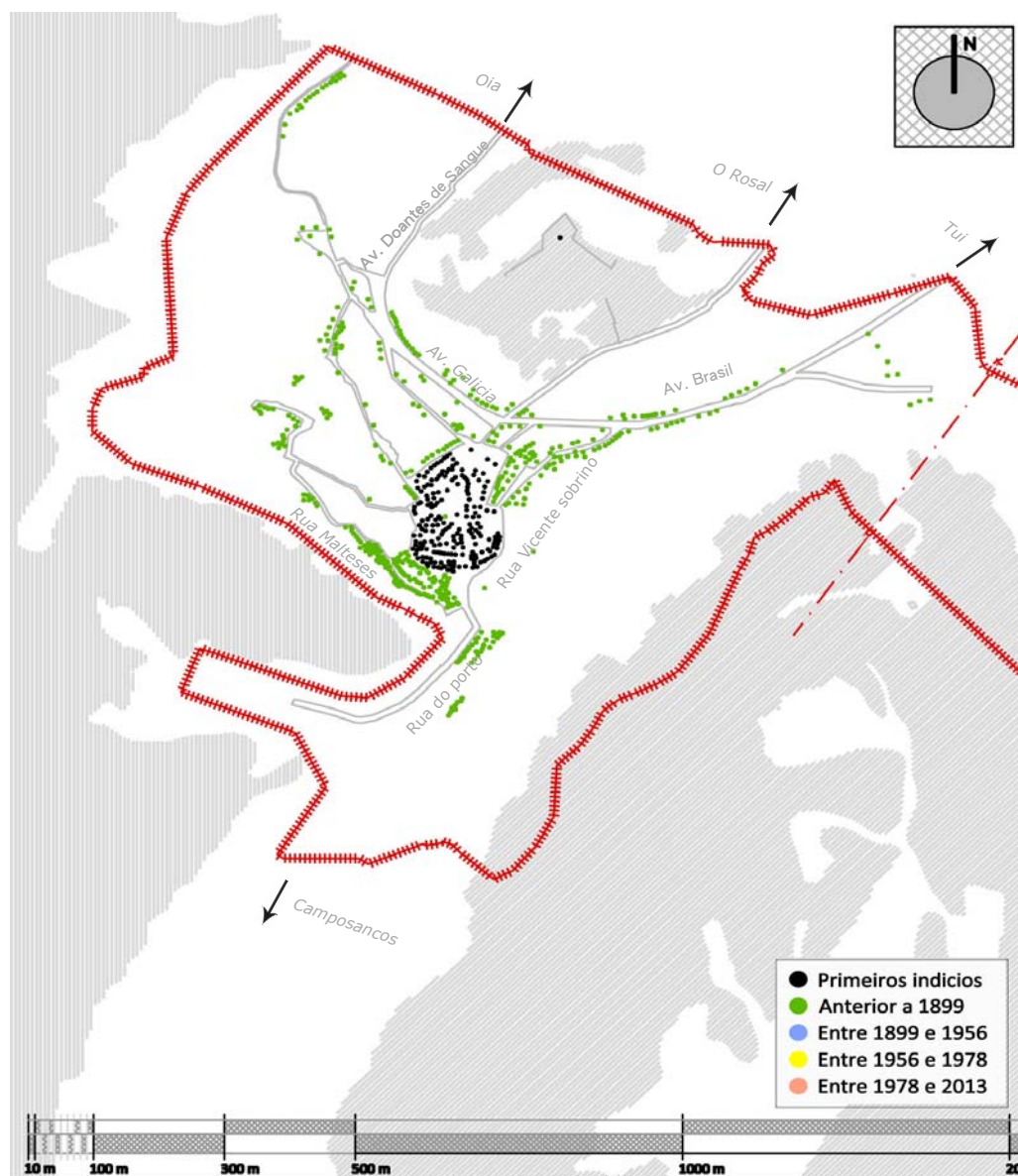
Imaxe 34: Mapa de puntos dos primeiros indicios

Mapa de puntos correspondente as construcións ata o ano 1899:

Extráense deste plano varias conclusións: Por un lado obsérvase claramente como a construción se dirixiu cara os camiños planeándose paralelas a ditos camiños e utilizando este como esqueleto estruturador da edificación.

Por outra parte existen zonas nas que a agrupación de puntos é destacable como por exemplo a periferia da muralla nun proceso de crecemento radial e sobre todo o local mais próximo o porto pesqueiro, situándose este poboamento ó sur da muralla e na parte este do porto. Por último cabe destacar puntos concentrados en menor medida en locais que se converteran nos principais barrios da vila e que serán esclarecidos en capítulos posteriores.

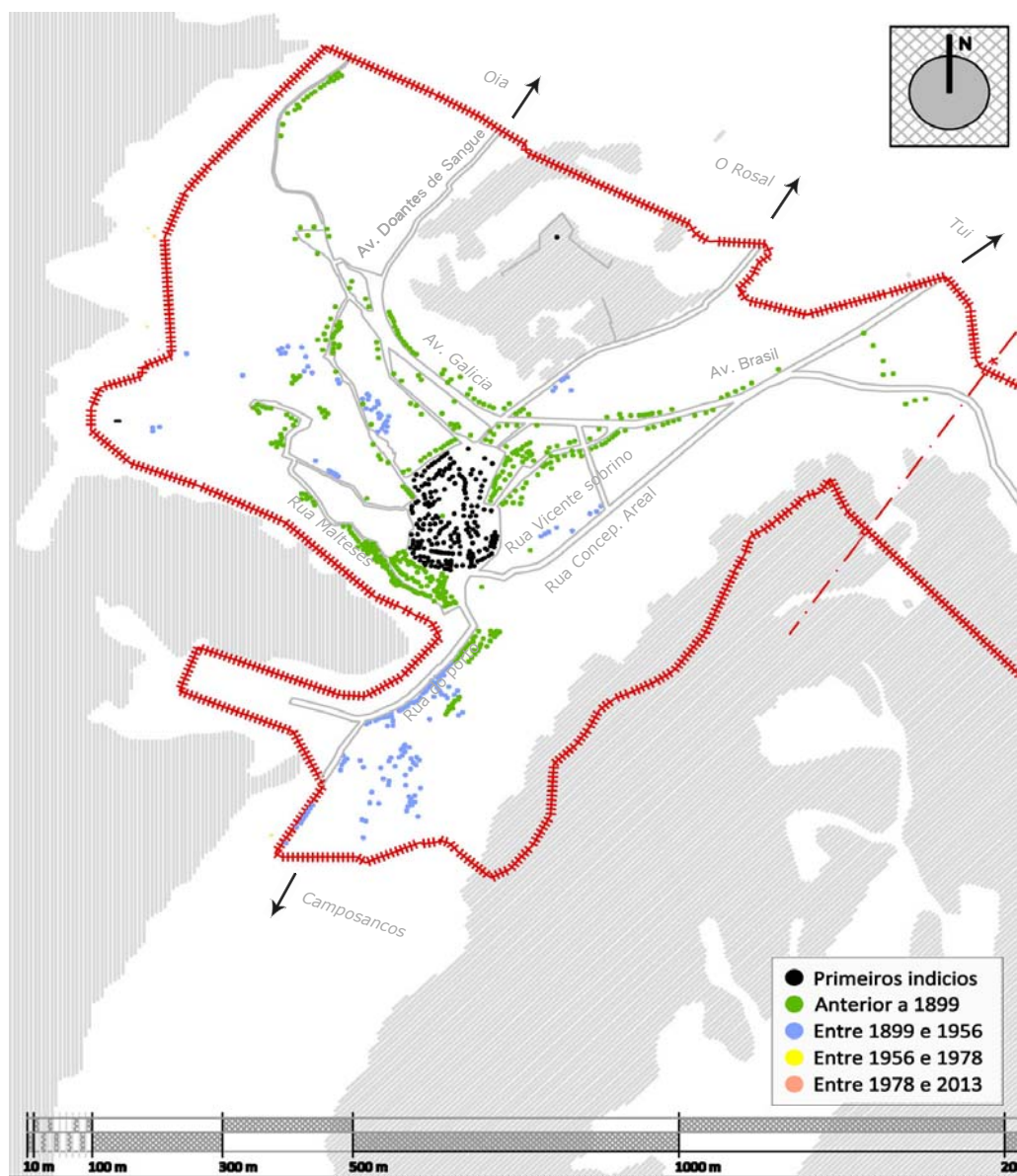

Imaxe 35: Mapa de puntos anterior a 1899

Mapa de puntos correspondente as construcións ata o ano 1956:

Ata este ano o crecemento vén dado por unha congregación de puntos en torno á parte máis virxe do porto nunha tentativa de expansión cara a periferia, rodeando a zona de atraque e ampliando en dirección á parroquia colindante. Seguen a habitarse as beiras dos camiños, continuándose a ampliación dos barrios de maior importancia urbana, en referencia ós puntos da zona oeste da vila. Sen embargo, comenza un proceso de poboamento doutra zona e, en consecuencia, a aparición dun novo camiño que se converterá nunha estrada de gran interese urbano, se corresponde cos 8 puntos ó este da muralla. Así tamén observamos 6 puntos ó norte que se atopan á marxe do camiño que comunica A Guarda co Rosal.

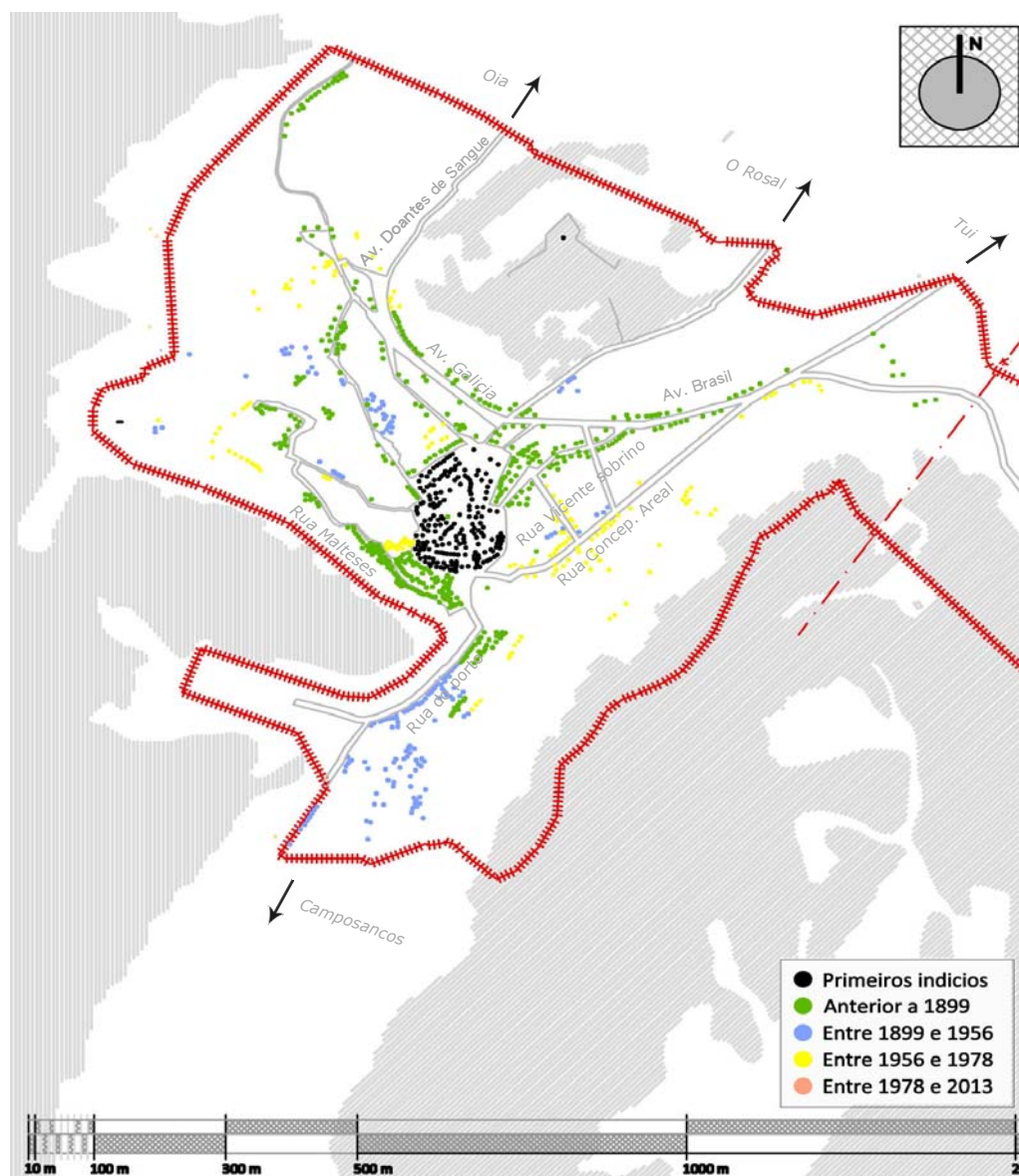

Imaxe 36: Mapa de puntos entre 1899 e 1956

Mapa de puntos correspondente as construcións ata o ano 1978:

. Dende o ano 1956 ata o 1978 continúa a mesma metodoloxía de crecemento, poboando as marxes dos camiños ou estradas, construindo nos barrios existentes, nas cercanías da muralla ou seguindo a liña da beira do porto.

Sen embargo é importante destacar aquí o comezo da aparición de edificacións perpendicular a rúas existentes provocando o nacemento de novos camiños e dunha estrutura viaria que enlaza novos puntos da vila. Inda é unha época na que o crecemento urbano vai amodo, non se aprecia unha construción desmesurada en comparación ca etapa posterior, inda que ca construción de camiños perpendiculares os existentes, propiciara este proceso de edificación.

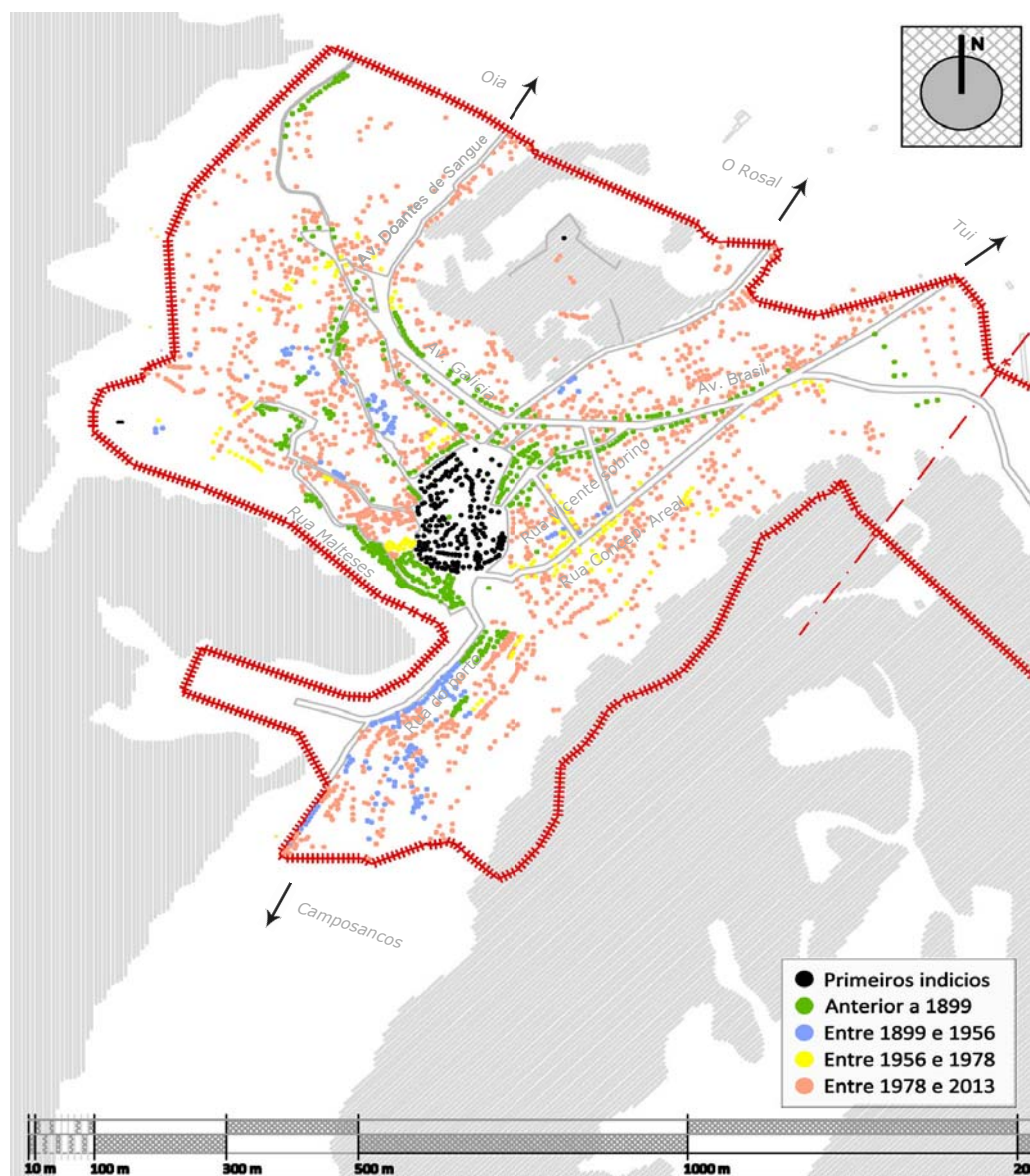

Imaxe 37: Mapa de puntos entre 1956 e 1978

Mapa de puntos correspondente as construcións ata o ano 2013:

Neste momento podemos observar o impacto que esta tipoloxía de mapeado nos suxire. Vese obviamente como o nivel de edificación desta época non ten nada que ver cos anteriores, a desmesurada expansión así como o poboamento masivo da maior parte do terreo se interpreta no plano comparando os espazos en branco que observabamos nas anteriores etapas. Agora xa se mostran escasos, ademais este mapa apoiado co de alturas nos axuda a comprender o poboada que se atopa a vila.

Concluimos así que esta foi unha época na que a concesión de licencias para construír foi enorme nunha época na que a urbanización intensiva estaba á orde do día.

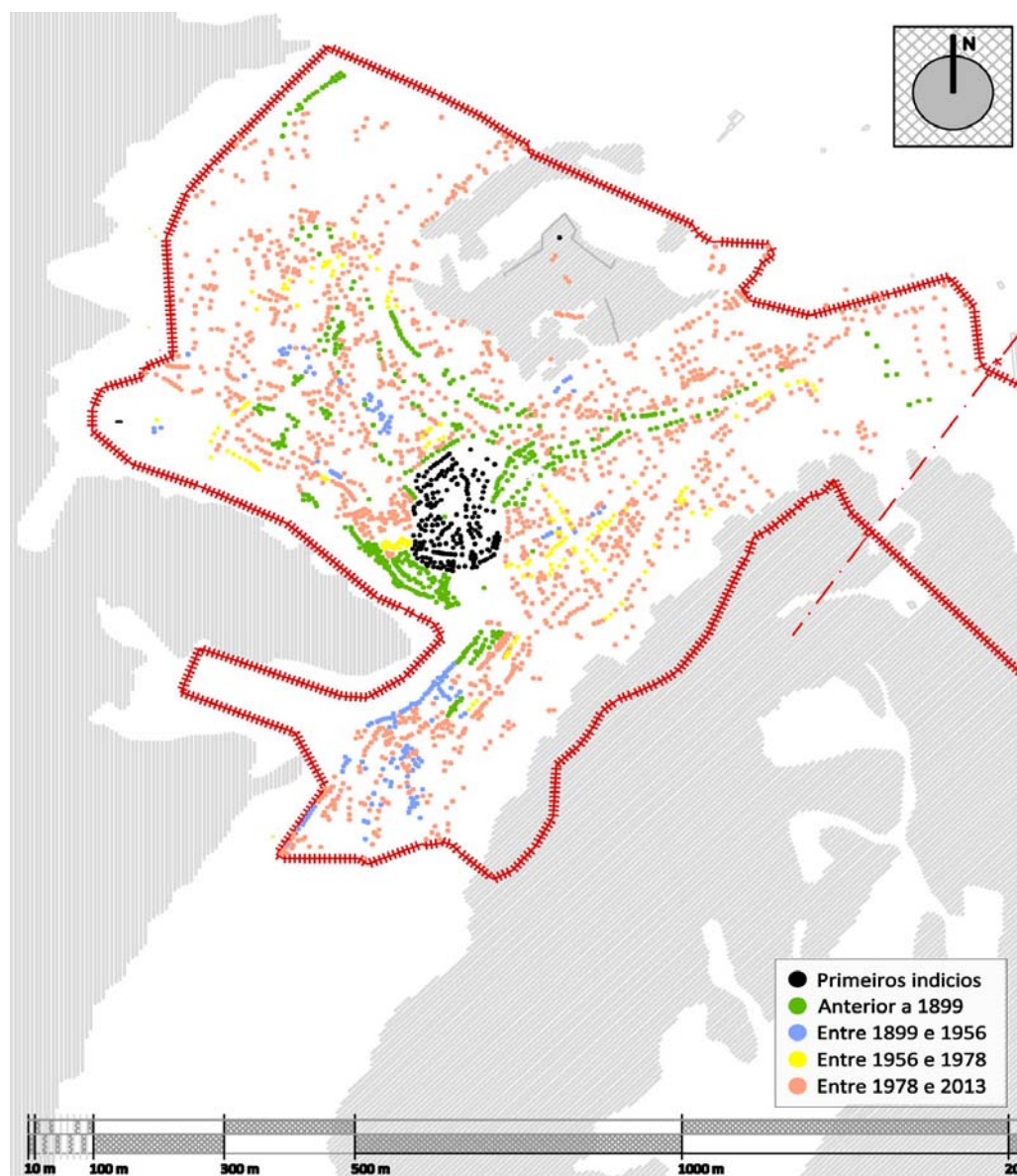

Imaxe 38: Mapa de puntos entre 1978 e 2013

O que se expón a seguir é unha conclusión en forma de mapeado so cos puntos das diferentes etapas. Así se observa como dentro do límite de estudo as únicas zonas que se atopan en branco son, por unha parte, a parcela do castelo de Santa Cruz, a ladeira do monte Tegra e os lugares do porto que non é posible construír. Por outra parte, o noroeste da vila, nunha zona na que abundan as vivendas unifamiliares con terreo sen construír. Esta é unha zona cara onde, actualmente, continúa a crecer a vila.

Tamén observamos como hai un espazo baleiro en torno a un punto ó sur da vila amurallada. Isto é así porque se trata dun convento. Debido ás dimensións do edificio ocupa toda a zona.

Imaxe 39: Mapa de puntos síntese

5.2 Evolución da mancha edificada

Na seguinte parte deste capítulo se representará dunha forma gráfica o análise da evolución urbana. Dunha forma concisa e sen pararnos a analizar cada edificación trataremos cada agrupación de construcións como unha mancha sen ningunha forma premeditada e soamente tendo como base común a etapa de alzamento do edificado.

Se mostrará dun modo conciso e esquemático as zonas que tiveron maior transcendencia no crecemento do pobo así como se sinalarán con frechas as direccións cara onde continúan a medrar.

O esquema é feito nunha base cartográfica con fondo negro debido o contraste positivo que produce nas manchas que representan o edificado. Nesta base se aplicará un entramado gris que representa por un lado en liñas verticais o mar Atlántico e por outro o monte Santa Tegra con liñas oblicuas. Tamén se introduciran a modo orientativo un trazado descontinuo de liñas que simbolizan os camiños, ou estradas., cuns pequenos matices dependendo da época de aparición. O mesmo tempo situarase a veira da liña o nome da correspondente estrada.

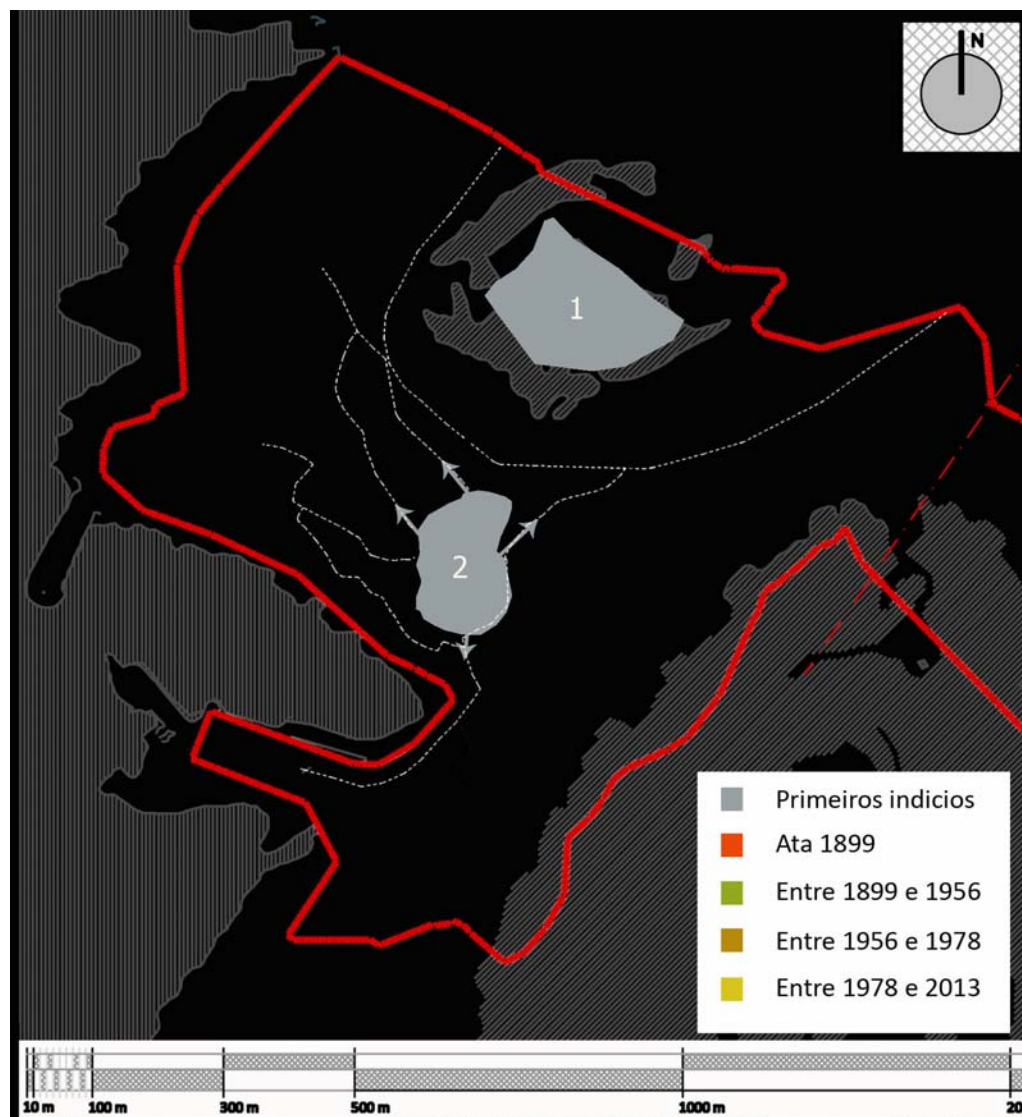
Cada tramo de tempo será representado cunha cor diferente podendo así no fin observar unha mistura de cores que significaran cadansúa etapa. Dentro ou o lado das manchas poden aparecer números que se explicarán na respectiva lenda e que nos especificará a zona ou barrio que trataremos no texto.

O pé de cada esquema gráfico se situará o texto explicativo da interpretación da imaxe evolutiva e como foi o crecemento de A Guarda nas catro fases correspondentes o caso de estudo (1899, 1956, 1987, 3013), as zonas cara onde se expandiron e algúns dos seus motivos xa sexan de información existente ou de análise propio.

Se introducirá este apartado de esquemas cunha breve explicación de como se desenvolveu a vila previamente antes da primeira etapa de análise no fin unha conclusión final das intención de expansión que se extraen do análise previo da evolución cartográfica, fotos, documentos escritos etc.

De este modo á continuación temos a seguinte análise evolutiva:

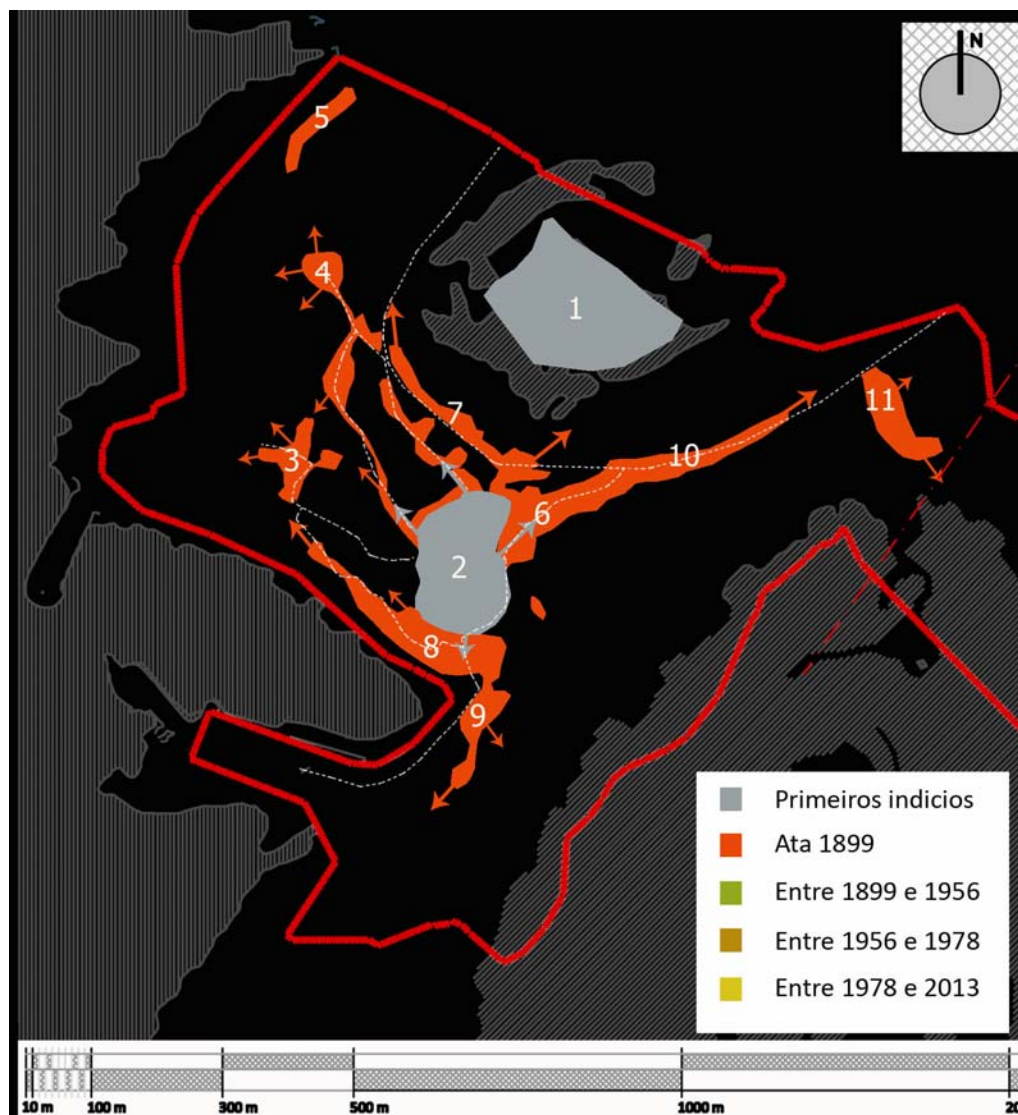
Esquema da etapa anterior a 1988

Imaxe 40: Esquema da evolución urbana

As bases sobre as que se asentaron as edificacións de A Guarda foron comentadas en capítulos anteriores pero como observamos no mapa existen dous puntos clave que foron por un lado **1** o castelo de Santa Cruz que serviu de defensa no século XVI e máis importante **2** o xurdimento da vila amurallada dentro da cal xiraba a vida medieval. Esta muralla gozaba de varias saídas as cales se dirixían camiños provenientes de varias direccións, estes camiños se converteron na espina dorsal da futura estrutura viaria e polo tanto da estrutura urbana que se desenvolvería a partir destes camiños en dirección norte a Tui e Oia, en dirección sur cara o porto pesqueiro e en dirección oeste cara ás explotacións agrícolas.

Esquema da etapa ata 1988

Imaxe 41: Esquema da evolución urbana

Ata finais do século XX a vila da Guarda sufriu un crecemento radial, centrado na vila amurallada, unha vez caeron as murallas, a expansión dirixiuse sobre todo cara os focos de atracción económica e relixiosa, continuando estendéndose según a zona, representando no mapa a dirección coas frechas.

Se verifica que foi con menor incidencia no ámbito da igrexa posto que como se observa no mapa o punto 4 no que encontramos a capela da Virxe da Guía provocou que este fose un punto de unión entre esta e a igrexa parroquial Santa María da Asunción integrada na parte amurallada 2. Construíuse un camiño que as conectaba, este se unía a metade do tramo ca actual avenida de Porto Rico 7 que cruza toda a vila en dirección Tui e Oia.

Na parte económica ten cabida tanto a actividade pesqueira como a

gandeira, cada unha foi un motivo para a localización da vivenda.

O punto **3** é o referente ó barrio da Laxe Grande o cal se constituíu por estar rodeado de campos de cultivo, os traballadores do campo gardaban nas súas casas as colleitas, este se enlazaba co barrio de Malteses **8**, o nome vén dado porque se lle chamaban malteses os mariñeiros que non ían todas as mareas se non que faenaban cando se lles necesitaba, de aí que este sexa un dos barrios mariñeiros máis importantes da vila. A súa localización era próxima ó porto, as casas eran estreitas e normalmente de tres a catro alturas nas que a planta inferior era utilizada como almacén de embarcacións, e tamén debido á proximidade do mar e as numerosas inundacións provocadas polas mareas altas. Os restantes pisos funcionaban como vivenda habitual.

O punto **9** corresponde con outro barrio mariñeiro na tentativa de acercarse ó embarcadero que se situaba entre os puntos **8** e **9**, mantén as características do anterior co mesmo tipo de vivenda situándose na marxe do camiño que se dirixía ó dique do Balueiro, o máis vello e situado máis o Sur.

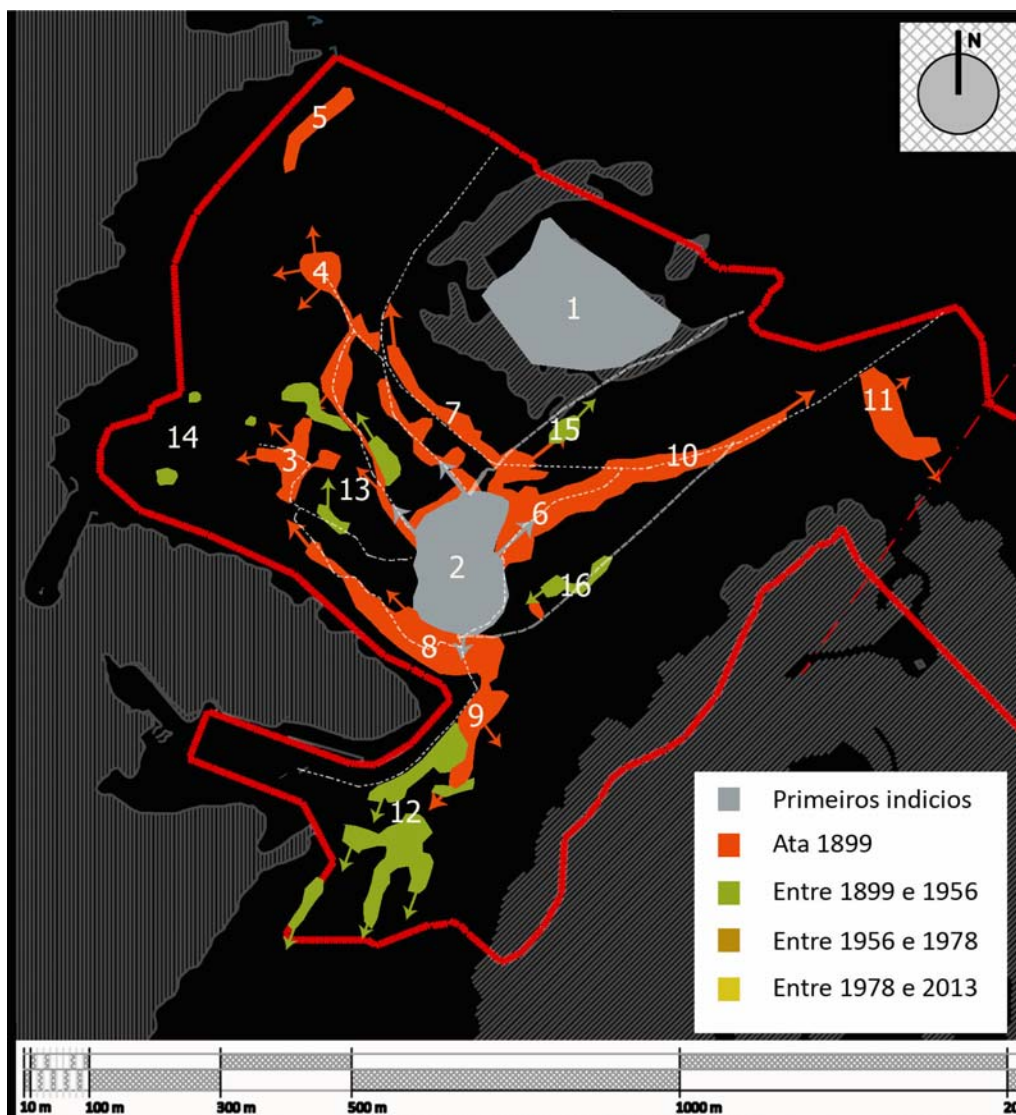
O punto **6** identifícase coa Praza Nova que nese momento era unha das prazas máis importantes da época, centro de reunión e compra-venta, continuando cara a avenida de Galicia **10** repárase que se repite o mesmo proceso do punto **7** de habitar as marxes da estrada mais importantes e con maior afluencia de tránsito co que se conclúe a importancia e a atracción que representa a rede de comunicación, ademais nesta mancha 7 se situaba o principal almacén para a compra e venta de alimentos e outros utensilios necesarios para a vida cotiá. Ó lado deste situábase tamén unha fonte na que diariamente as xentes da Guarda recollían a auga que necesitaban.

Ó norte da vila observamos unha mancha alargada paralela a liña da costa. Esta pertence a una serie de pequenos almacéns de solo una altura que se utilizaba como almacén de utensilios mariñeiros, para confeccionar redes ou mesmo para gardar embarcacións. Co paso do tempo se converterá en vivendas coñecidas como as “casas baratas”.

Por último no punto **11** atopamos una agrupación de vivendas que se sitúan no cruce entre a avenida Galicia e o camiño que comunicaba a Guarda co embarcadero do Pasaxe (única conexión con Portugal).

Esquema da etapa ata 1956

Imaxe 42: Esquema da evolución urbana

A mediados do século XX no ano 1956 se observa no esquema unha transformación urbana que se caracteriza por continuar a poboar os camiños existentes, ampliando ou condicionando outros. Principia a conformarse o que será o tecido urbano.

Na parte sur conformase un área urbana de carácter mariñeiro sendo o punto **12** unha continuación do existente barrio e ampliándose cara a periferia en dirección á parroquia veciña de Camposancos, de aí que se fixera un camiño que percorría paralelo ó mar toda a costa dende A Guarda ata Camposancos. Eran anos nos que o litoral se aproveitaba ó máximo, fomentado pola proximidade o mar e derivado da inexistente normativa que no próximo século limitará esta forma de asentamento.

No centro de A Guarda, no que se coñece como “zona amurallada”, saían

numerosos camiños en varias direccións. Dúas delas se dirixían ó barrio da Laxe Grande e en traxectoria á praza da Guía. Como xa se vira no apartado anterior ámbolos lados destes traxectos eran propicios para a construción de edificacións. Verifícase no punto **13** como, no trazado do Calvario aparece un principio de urbanización e a rúa San Bernardo segue co desenvolvemento construtivo, aumentando o número de vivendas.

No punto **14** aparecen varias manchas illadas caracterizadas por ser inmóbeis soltos que apareceron por ser, por un lado, un matadoiro moi importante na época, e por outro, varias vivendas unifamiliares.

O punto **15** caracterízase por ampliar o tecido urbano cara a zona do Municipio do Rosal. Comeza aquí un proceso de ocupación dunha parte do territorio que soamente se utilizaba como conexión do centro da Guarda co castelo de Santa Cruz e o centro do Rosal. Este proceso de asentamento será propicio para que prospere a parte superior da vila, como xa veremos en apartados posteriores.

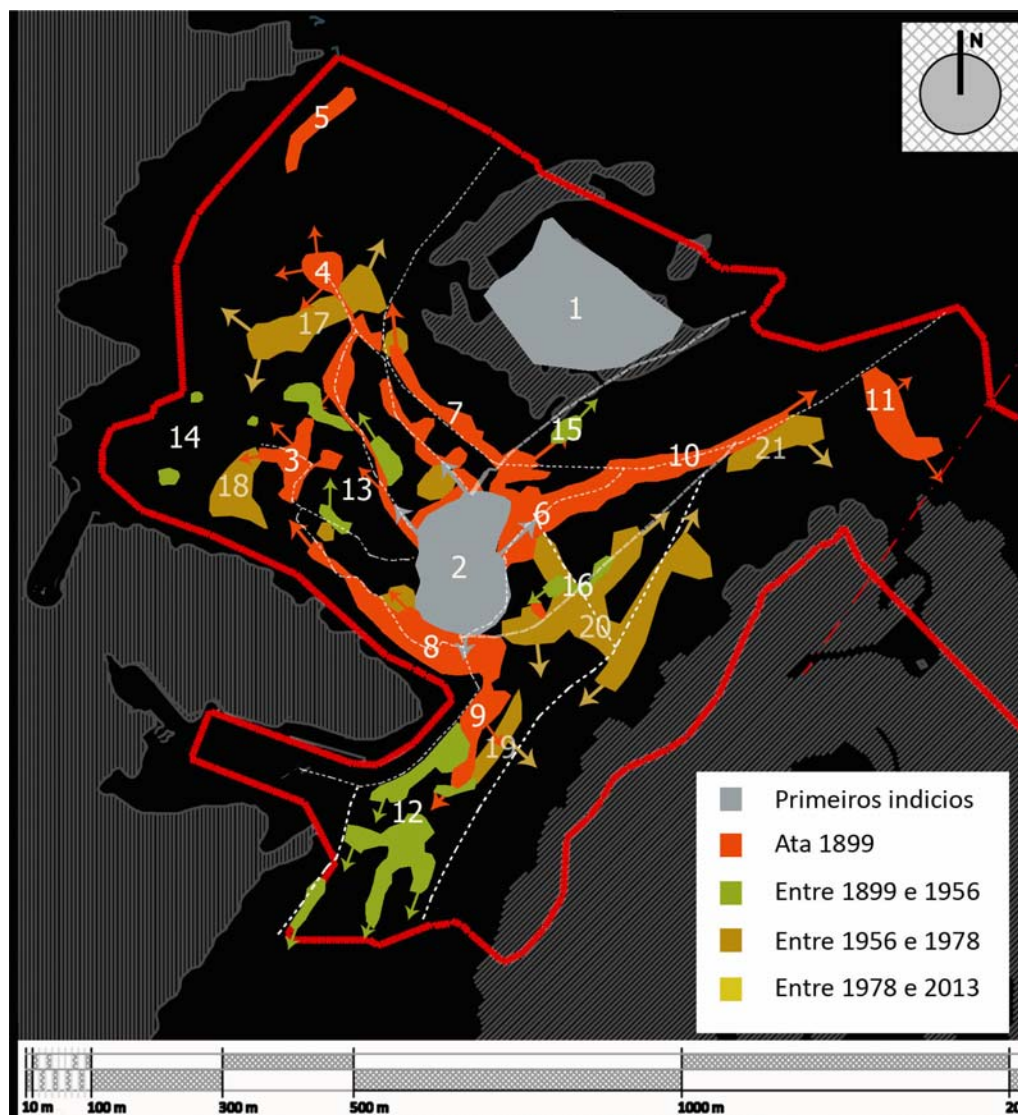
A última área que foi habitada nesta época foi a correspondente ca rúa Concepción Arenal no punto **16**. Esta ten unha función agrícola formado por campos de cultivo e algún que outro pequeno almacén para gardar a colleita e as ferramentas. O trazado se dirixía ó porto e comunicaba directamente ca estrada a Tui, de aí a súa plusvalía.

Nesta época iníciase todo un proceso de crecemento urbano derivado da prolongación de algúns asentamentos existentes e o incremento de vías na rede urbana, así como tamén o nacemento de primeiros indicios, de non limitarse o localismo e ampliar horizontes hacia as parroquias ou municipios limítrofes.

Imaxe 43: Vista do varadoiro da ribeira no 1920

Esquema da etapa ata 1978

Imaxe 44: Esquema da evolución urbana

No ano 1978 a implantación do Plan Xeral de Ordenación urbana supuxo un instrumento que estableceu a ordenación integral do ámbito municipal. Os elementos comprendidos neste plan prevían a evolución a medio e longo prazo de todo o término municipal mediante a súa planificación .

A Guarda continuou o proceso de crecemento por zonas, como se pode observar no esquema da etapa de 1978. Por unha banda, a mancha correspondente ó punto **17** configurouse como unha expansión da entrada a praza da Guía. Extraese que a intención de ocupación se produce a modo de descompresión do espacio cara o territorio virxe, nun intento de invadir a zona de Solanas, en dirección a costa. Por outra banda, este espazo tamén se abre cara ó lado oposto, seguindo a dirección da rúa Doantes de Sangue, en sentido a Oia.

Seguimos a ver o proceso de acercamento ó porto pesqueiro no punto **18**. Evidénciase nesta mancha que estamos ante unha vila agrícola e pesqueira xa que, como se mostra neste punto, hai unha extensión da mancha **3** que era un barrio meramente agrícola para ampliarse e unirse con un barrio pesqueiro 18.

No extremo sur do porto na zona do embarcadoiro, dáse un proceso de ampliación do barrio mariñeiro da Roda **19** nunha zona caracterizada por camiños estreitos entre as casas e edificacións de tres a catro alturas fundamentalmente.

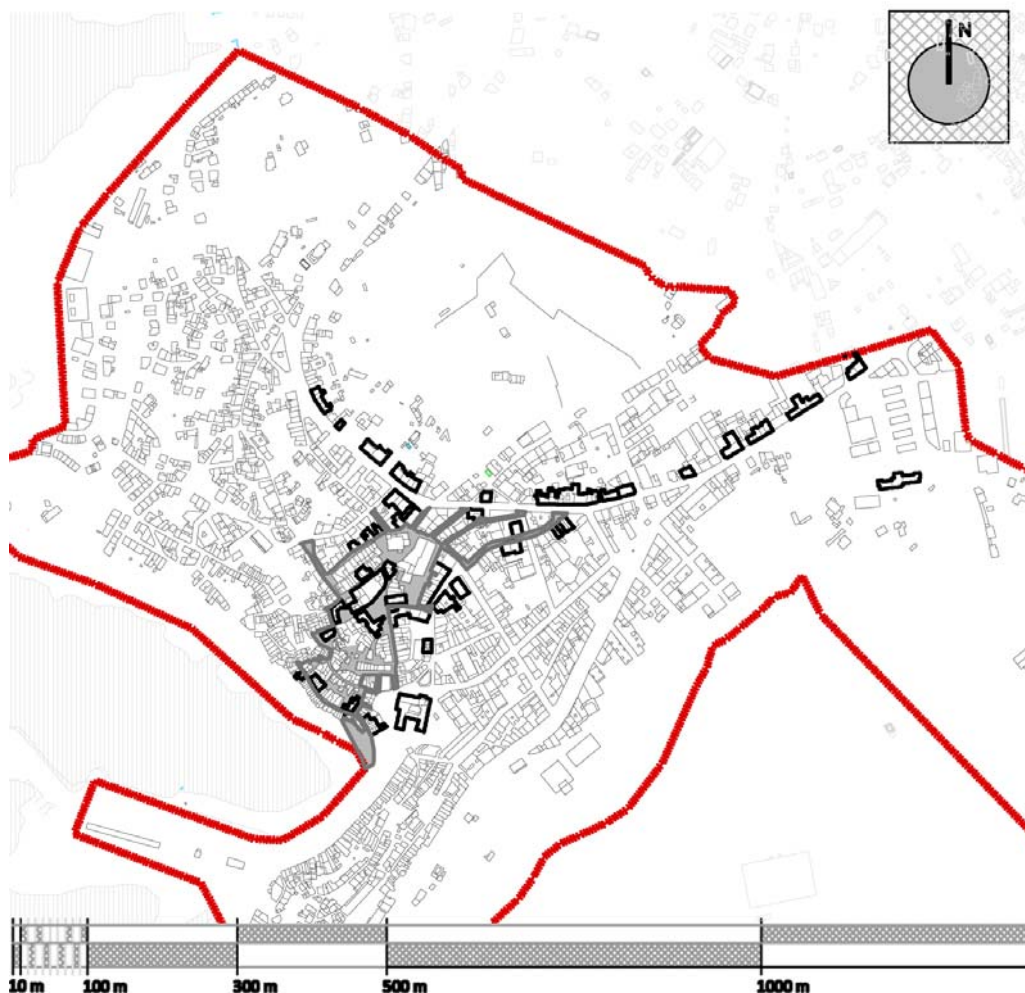
Sen embargo onde se pode observar unha maior ocupación do territorio é no punto **20**. Esta intervención é a máis destacable da época, debido a construción de nova rede viaria tanto da rúa Manuel Álvarez que conecta A Guarda con Camposancos pola parte de arriba da vila e a rúa Enrique María Sexto perpendicular a esta outra e que significa a conexión de numerosos puntos de diferentes zonas da vila. Estes terreos eran campos de cultivo, como xa viramos no apartado anterior comezase un proceso de urbanización con puntuais actuacións pero que xa neste ultimo cuarto de século se convertería en outro foco importante de vivendas.

Por último, débese incluír o punto **21** como un pequeno crecemento na zona máis ó leste do pobo, nun inicio de asentamento de vivendas no cruce entre a extensión da rúa Galicia e a rúa Paseo de Portugal que vai paralelo o pé do monte de Santa Tegra, dirección o embarcadoiro que une practicamente a Galicia, na desembocadura do río Miño, con Portugal.

Imaxe 45: Vista aérea da Guarda no ano 1965 onde se observan os campos

Todo este proceso estivo intimamente relacionado co Plan Xeral posto que trouxo consigo algúns cambios e puntos a ter en conta, como por exemplo, un plano de edificios e rúas a conservar, motivados polo interese cultural que veremos a continuación.

Imaxe 46: Plano de edificios e pavimentos a conservar 1978

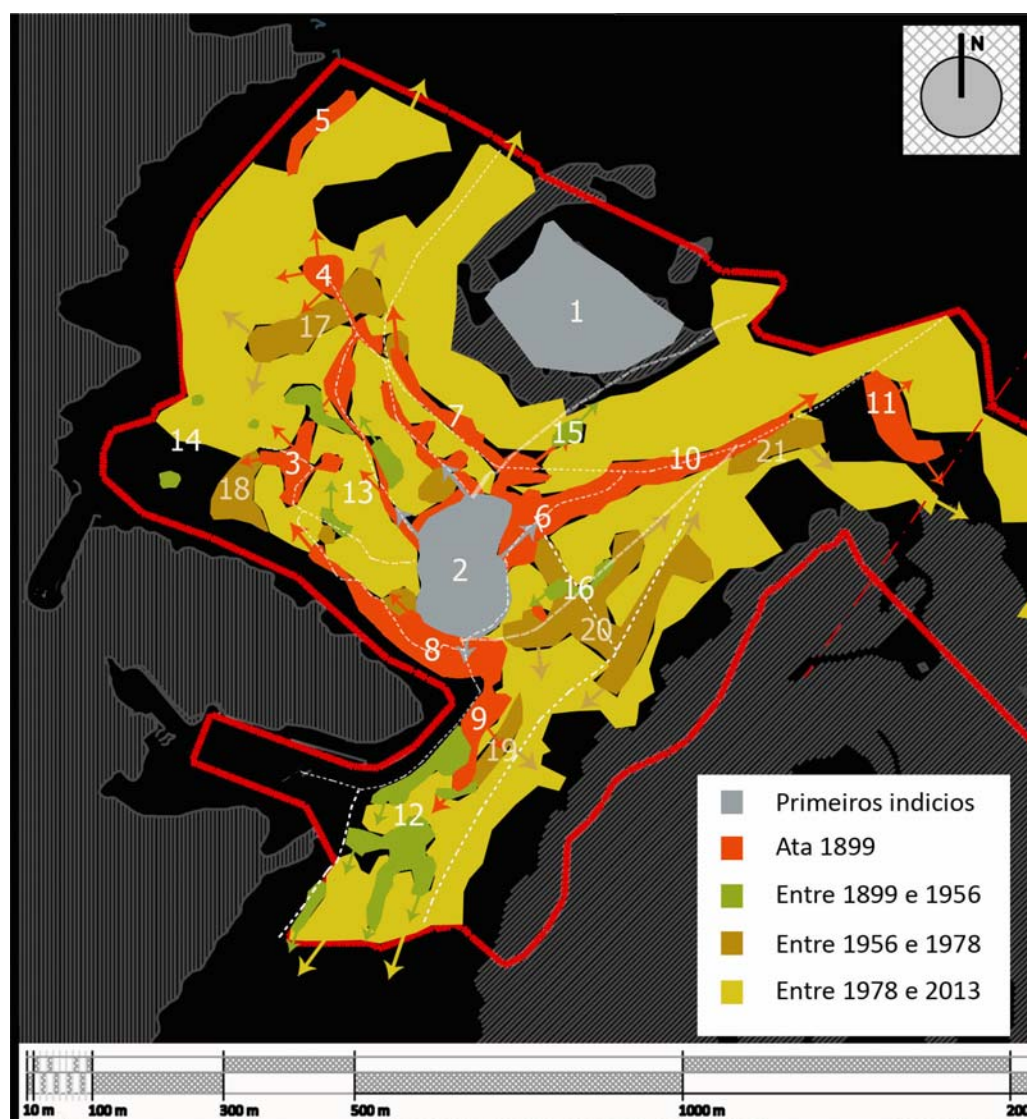
Observamos no plano que a coñecida como a vila amurallada goza de un interese tal, que o plan especifica que todas as rúas deben ser conservadas. Do mesmo modo algúns edificios como o concello, o xulgado, a casa dos Alonsos e algunha que outra vivenda unifamiliar tamén deben ser mantidos. Se planifican como edificios a conservar, o convento das Benedictinas e, sobre todo, unha liña de vivendas á marxe da rúa que cruza a vila.

Con esta medida pretendíase que, debido o interese histórico e cultural, toda esta zona estivese protexida contra a especulación inmobiliaria e se limitase a toda costa calquera tipo de intervención ou derribo.

Conclúese entón que nesta época, gracias o Plan Xeral de Ordenación

Urbana, comenzaron a darse unhas directrices de planeamento urbano que deron pé a conservación de certas zonas protexidas e, en consecuencia, produciuse un incremento de ocupación de outras partes do territorio que se mantiñan virxes pero que a partir de aquí serán masivamente ocupadas.

Esquema da etapa ata 2013 (Actualidade).

Imaxe 47: Esquema da evolución urbana

O último cuarto de século estivo marcado pola especulación inmobiliaria nunha época na que o ladrillo estaba á orde do día. Por este motivo, podemos observar no esquema, que o incremento da nova mancha é porcentualmente moito mais elevado que os anteriores.

Observamos como esta mancha encheu case todos os espazos baleiros que existían dentro do límite de estudo.

Toda a zona, en torno os puntos 5, 4, 14 e 17, sufriron un proceso de

asentamentos nos que abundan as casas unifamiliares cos seus propios terreos. Esta zona dispón de colexio de primaria infantil e gardería e un pavillón de deportes. En dirección ó punto **5**, o territorio goza da proximidade das praias, o que motivou a construción de vivendas de vacacións, atraendo a actividade turística. Ademais, foi condicionada con infraestrutura como arruamentos electricidade, auga etc.

Os arredores da antiga vila amurallada **2** foron sendo ocupados progresivamente co paso do tempo nun proceso de encher os ocos existentes. Como xa se viu en mapas anteriores, a densidade construída é enorme, existindo case soamente espazo para as rúas e algunha que outra pequena finca.

A parte superior da vila correspondente ós arredores do antigo castelo medieval foron tamén ocupados de tal forma que os límites do construído os marca o propio muro que separa a finca do castelo do restante territorio. En dirección ao Rosal **15**, tamén se observa que as liñas que restrinxiron a urbanización foron por un lado a avenida da República Dominicana, dirección Rosal, e a avenida de Galicia. Estas dúas zonas son un punto de atracción causado por varios motivos: por un lado, as plantas baixas dos edificios son utilizadas como comercios, bares, restaurantes e todo tipo de negocios, e, por outro lado, como xa viramos en apartados anteriores, a avenida Galicia é o único punto que conecta Tui con Baiona pola costa, o que conleva gran afluencia de tránsito.

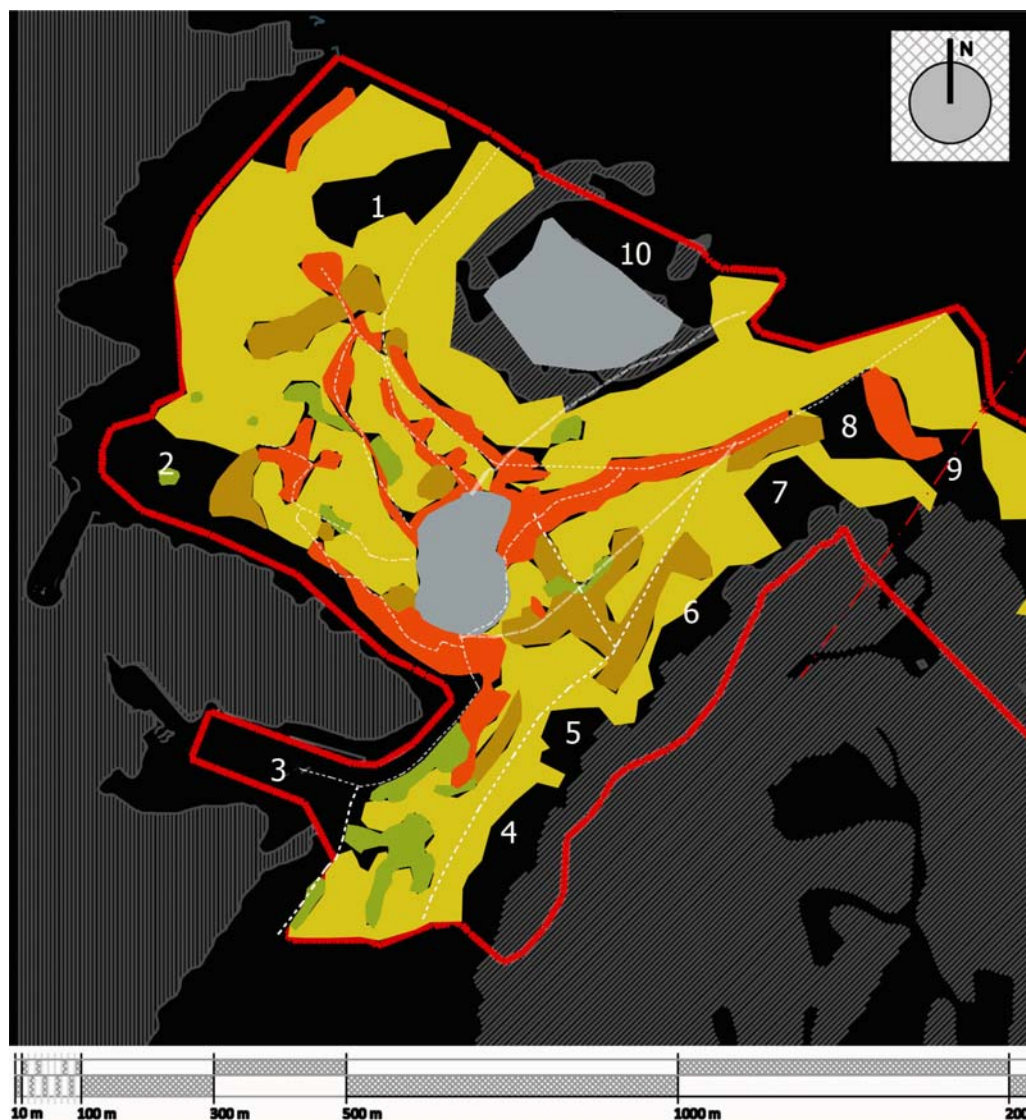
Na zona en torno o punto **21**, o crecemento urbano foi tal, apoiado na construción do parque da Alameda, que nesta zona da vila se pode suxerir a existencia doutro núcleo potenciado pola grande actividade social e económica. Continuando en dirección a Camposancos soamente se mencionará a análise da zona cando se expoña a parte dos equipamentos, xa que soamente se verifica un pequeno grupo de vivendas.

Por último, o local poboado máis actual foi o que se corresponde co punto **20**, en dirección sur, a Camposancos. Aquí se encontran os bloques de edificios máis novos e con maior volume. Observase un proceso de expansión cara Camposancos motivado pola escaseza de espazo no centro da Guarda.

Como conclusión pódese dicir que este último período se caracteriza por urbanizar máis da metade do territorio expandindo cada núcleo urbano de tal forma que soamente se observan espazos baleiros nalgunhas situacións:

Esquema de espazos baleiros no 2013 (Actualidade).

Imaxe 48: Esquema da evolución urbana

No mapa de espazos baleiros pódense verificar varias circunstancias:

O punto **1** está constituído por unha serie de campos verdes sen ningunha actividade aparente. Trátase de solo urbanizable no que, o principal problema radica na ausencia na maior parte do terreo de camiño con entrada para unha vivenda, e na división de propietarios. Soamente no principio se verifica que se está a construír actualmente. Nun futuro se prevé que sexa habitado xa que é unha zona potencialmente propicia para a construción e a habitabilidade.

O baleiro **2** está acondicionado como un espazo de ocio con parques, e pistas de fútbol, ademais sitúase no extremo unha pista de aterraxe de helicópteros.

No punto **3** localízase toda a zona da lonxa, o edificio das redeiras, o embarcadoiro e un estacionamento con bastante superficie que soluciona as

necesidades de aparcamento de toda a zona do porto.

Os puntos **4**, **5** e **6** non gozan das características apropiadas para a edificación, debido os grandes desniveis ou por tratarse de terreo forestal.

No punto **7** a principios de século existía un campo de herba no que se practicaban deportes pero que actualmente non está acondicionado para elo. Agora utilízase como local de apoio ás festas, dese modo é considerado como un espazo baleiro.

O punto **8** é un dos locais de maior uso ó situarse aquí o maior parque da vila, frecuentado diariamente.

A partir do punto **9** en dirección Camposancos os baleiros son unha realidade constante, cubertos nalgúns casos por equipamentos, como veremos máis adiante.

Por último, o punto **10** referente ó terreo do castelo, actualmente se están facendo obras de acondicionamento como espazo público pero isto desenvolverase máis a fondo no posterior capítulo de prazas e parques.

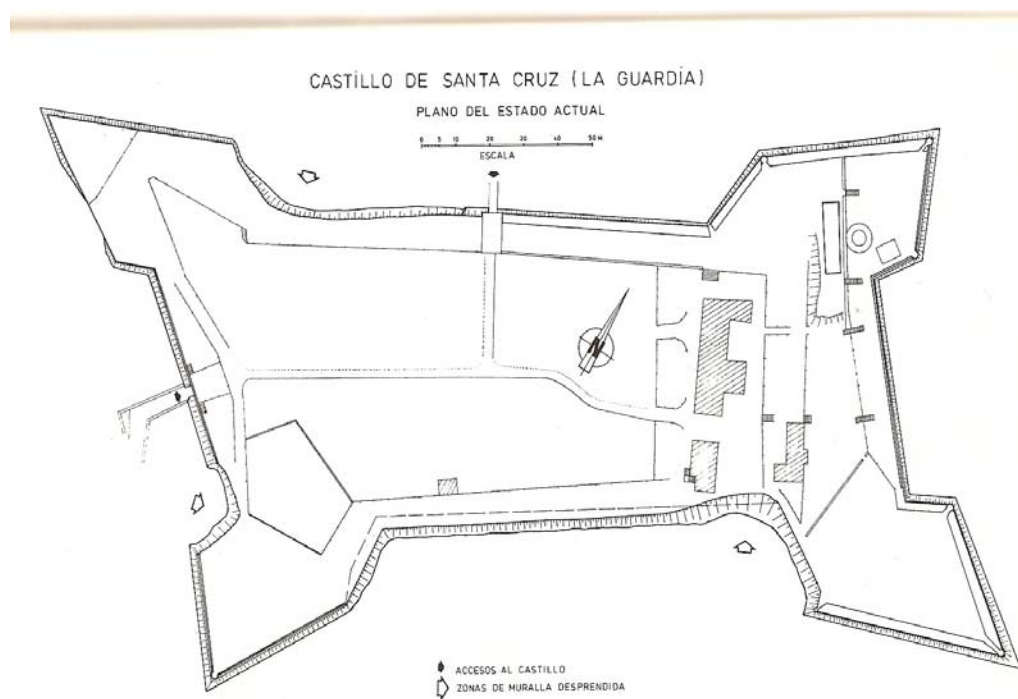

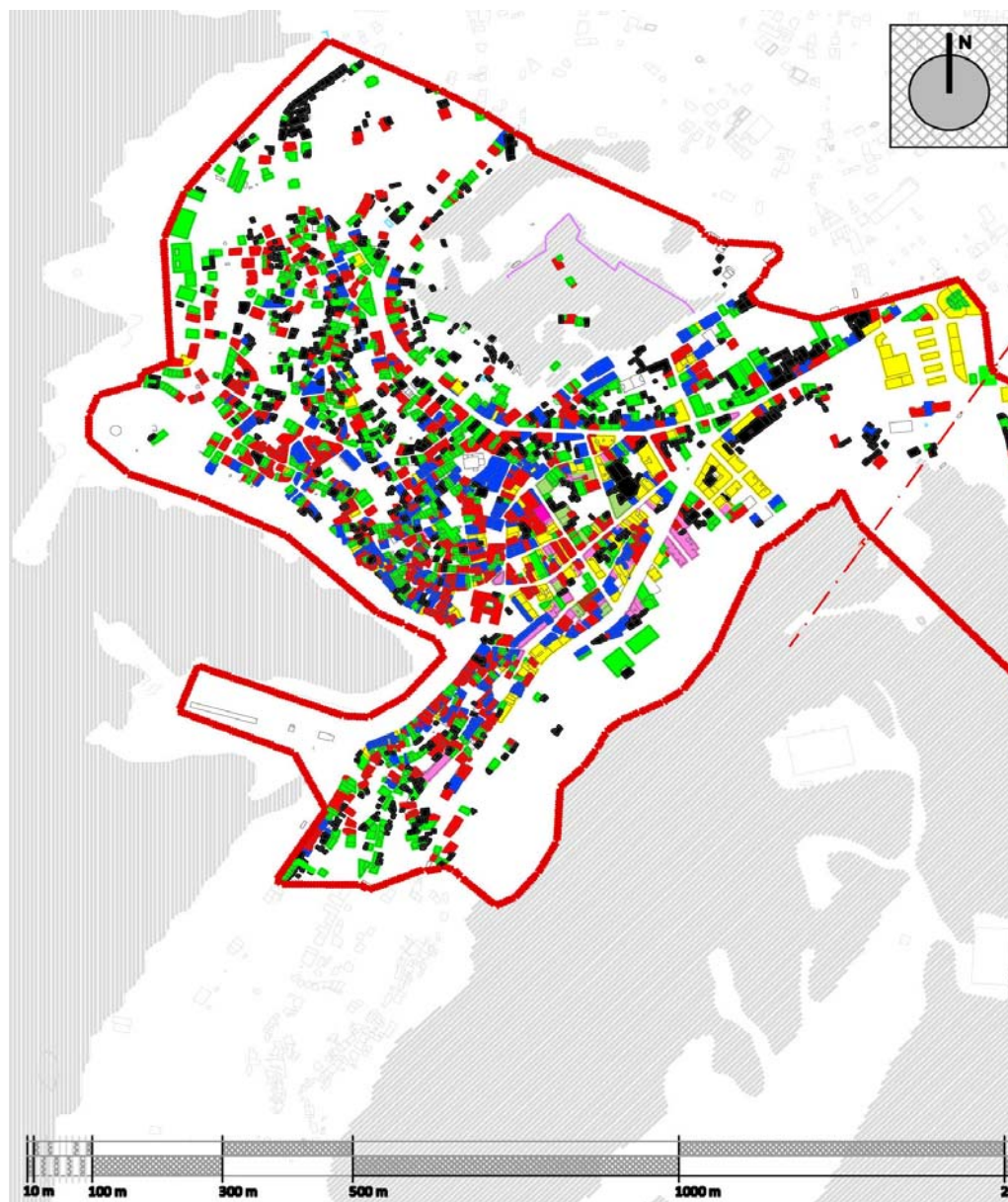
Fig. 14.- Planta actual del Castillo de Santa Cruz de La Guardia levantado por el topógrafo Eduardo Moreiras Barreiro.

121

Imaxe 49: Plano da distribución espacial no interior do castelo

Neste apartado farase un pequeno intervalo para observar o impacto que teñen os edificios en canto á altura, introducindo un mapa das alturas que mostre a diversidade de pisos existentes na vila, na actualidade.

Plano das alturas no ano 2013 (Actualidade).

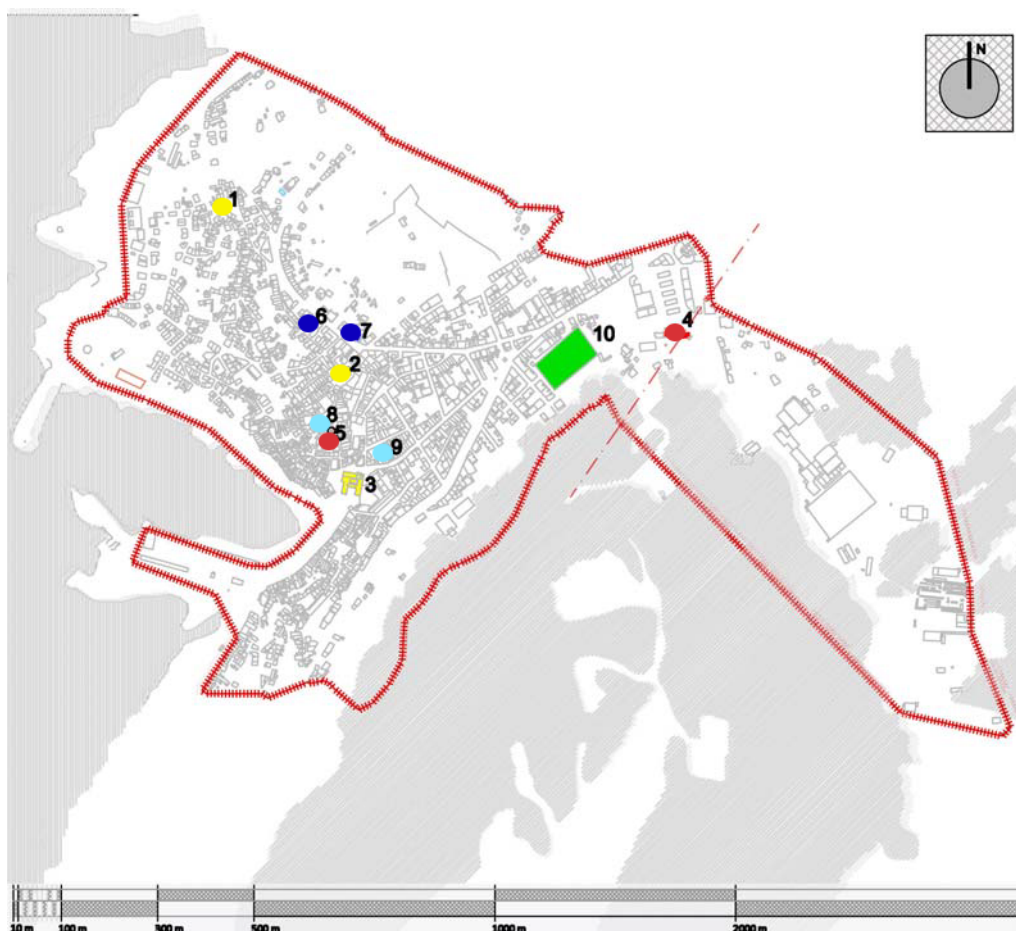
Imaxe 50: Plano de alturas

Non se inclúe lenda posto que non son importantes as alturas por separado senón que a importancia deste mapa radica en comprender que non existe ningún patrón común entre as alturas so nalgúns casos. Por un lado a maior parte das edificacións pertencentes a períodos anteriores a 1978 teñen entre 1 e 4 alturas correspondentes cas casas mariñeiras. Observase tamén como, as zonas mais novas corresponden cas edificacións de maior altura, non respectando a arquitectura de carácter mariñeiro, e na que prevalece a cor amarela que corresponde a edificios de 5 alturas, sendo esta unha das zonas de última construción. A simple vista observase un caos no que respecta as alturas.

5.3 Equipamentos

No seguinte apartado a tratar se introducirá cada etapa co respectivo plano de equipamentos existentes nese período. A continuación se acompañará cunha foto de cada edificio e nalgúns casos se complementará cun pequeno texto. Se agruparán da seguinte forma: Edificios de servizos sanitarios, relixiosos, educativos, servizos públicos, servizos culturais, ocio-deportivos e industriais.

- **Equipamentos ata 1899**

Imaxe 51: Plano de equipamentos

*A lenda dos equipamentos numerados atópase na seguinte folla

Edificios relixiosos	Servizos culturais
Servizos sanitarios	Servizos ocio-deportivos
Servizos educativos	Edificios industriais
Servizos públicos	

No periodo anterior a 1899 a vila de A Guarda disfrutaba dos equipamentos que aparecen no plano anterior e que se enumeran da seguinte forma:

1- Capela da Virxe da Guía.	6- Antigo colexio do Sinde
2- Igrexa parroquial Santa María	7- Antigo colexio das Carmelitas
3- Convento das Benidictinas.	8- Casa do Concello
4- Antigo Hospital.	9- Praza de Abastos
5- Hospital de peregrinos.	10- Antigo Estadio

Como se observa no plano, estamos ante unha época na que debido aínda á importancia da antiga vila amurallada, os equipamentos se sitúan en torno a ela. A vida social e económica se movía nesta zona e de aí, a centralización.

Como dato curioso cabe destacar que na Guarda antes desta época había dous mercados ó aire libre, os martes e sábados. Vendíanse as colleitas, e ocupaban a maior parte das rúas do centro. Máis tarde, no 1854, se decretou que os vendedores debían de facelo nun mercado, polo que, tras pasar por outros locais, ó final se instaurou o mercado na actual praza de abastos.

Imaxe 52: Fachada da praza de Abastos

O Hospital de peregrinos, tamén coñecido como hospital San Marcos, fundouse cunha función exclusivamente eclesiástica, xa que no seu interior se atopaba unha capela. É curioso saber que os predicadores que viñan á vila se aloxaban no hospital onde comían e durmían. Tamén servía para albergar ós

peregrinos e viandantes pobres. No futuro se convertería no xulgado da Guarda.

Imaxe 53: Fotografía da praza da Constitución

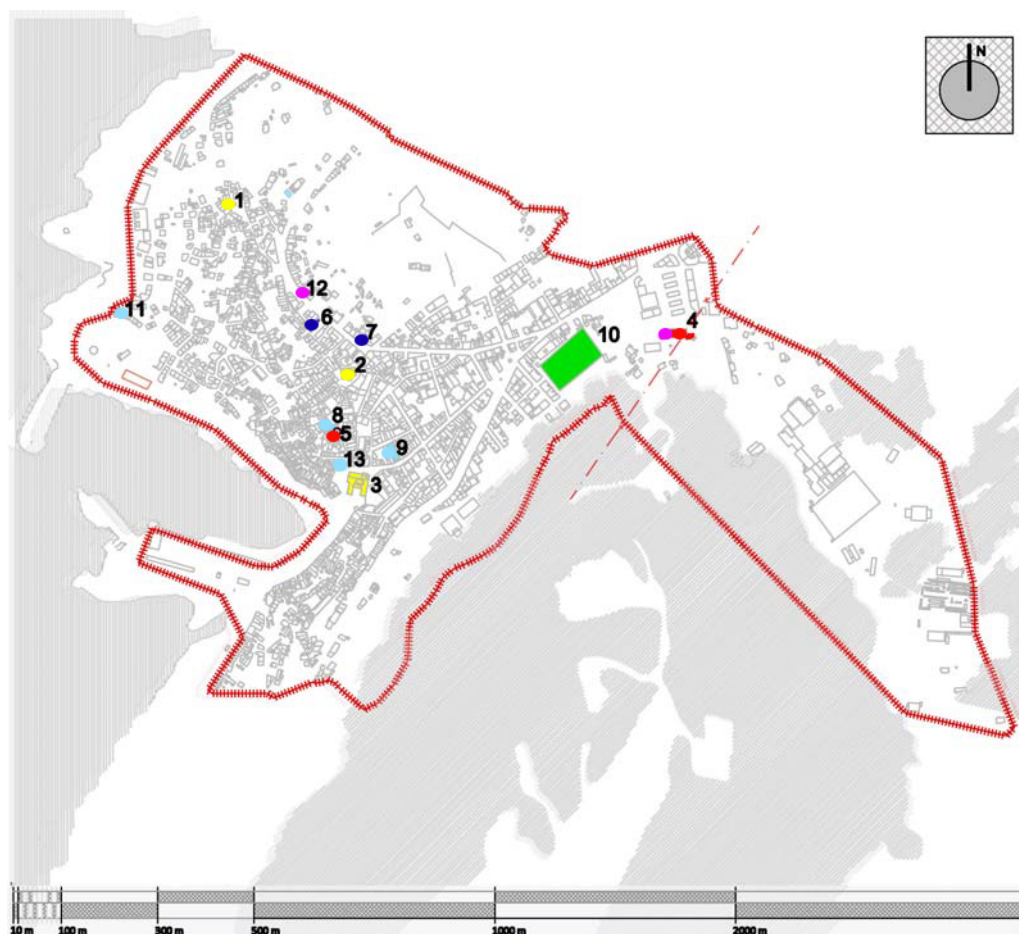
A casa do concello atópase na praza do Reló. Nela se realizan todas as actividades municipais e administrativas, e se sitúa no centro xeográfico da vila. Este edificio dispón nun dos laterais dunha torre que antigamente servía para a vixilancia do pobo.

Inmigrantes guardeses afincados en Porto Rico e outros xa retornados á Guarda, impulsan a construción do Hospital Casa Asilo, transformado durante a II República nun Centro Rural de Hixiene, onde se deu a popular Gota de Leche é popularmente coñecido como, o Centro Sanitario. Prestou servizo despois da Guerra Civil ata 1960, manténdose aínda uns anos despois como Dispensario Antituberculoso e como Consultorio da Seguridade Social ata a súa clausura definitiva a finais dos anos setenta. Tras uns anos de abandono, reconverteuse, a principios dos anos 90, en Centro Cultural e Social.

Imaxe 54: Vista do antigo hospital e actual centro cultural. 1942

- Equipamentos ata 1956

Imaxe 55: Plano de equipamentos

*A lenda dos equipamentos numerados atópase na seguinte folla

■ Edifícios relixiosos	■ Servicios culturais
■ Servicios sanitarios	■ Servicios ocio-deportivos
■ Servicios educativos	■ Edifícios industriais
■ Servicios públicos	

No período anterior a 1956 a vila de A Guarda gozaba dos equipamentos que aparecen no plano anterior e que se enumeran da seguinte forma:

1- Capela da Virxe da Guía.	8- Casa do Concello
2- Igrexa parroquial Santa María da Asunción.	9- Praza de Abastos
3- Convento das Beneditinas.	10- Antigo Estadio
4- Antigo Hospital.	11- Antigo matadoiro
5- Hospital de peregrinos.	12- Recreo Artístico Guardés
6- Antigo colexio Sinde	13- Edificio do Pescador
7- Antigo colexio das Carmelitas	

Nesta etapa cabe destacar o edificio O Pescador como centro social ou club no que se xuntaban os mariñeiros diariamente. Por ese motivo no piso superior encontramos a Cofradía de Pescadores na que se desenvolve toda a actividade administrativa relacionada co mar. Anteriormente o terreo era utilizado como unha praza que servía de encontro en época de festas mariñeiras.

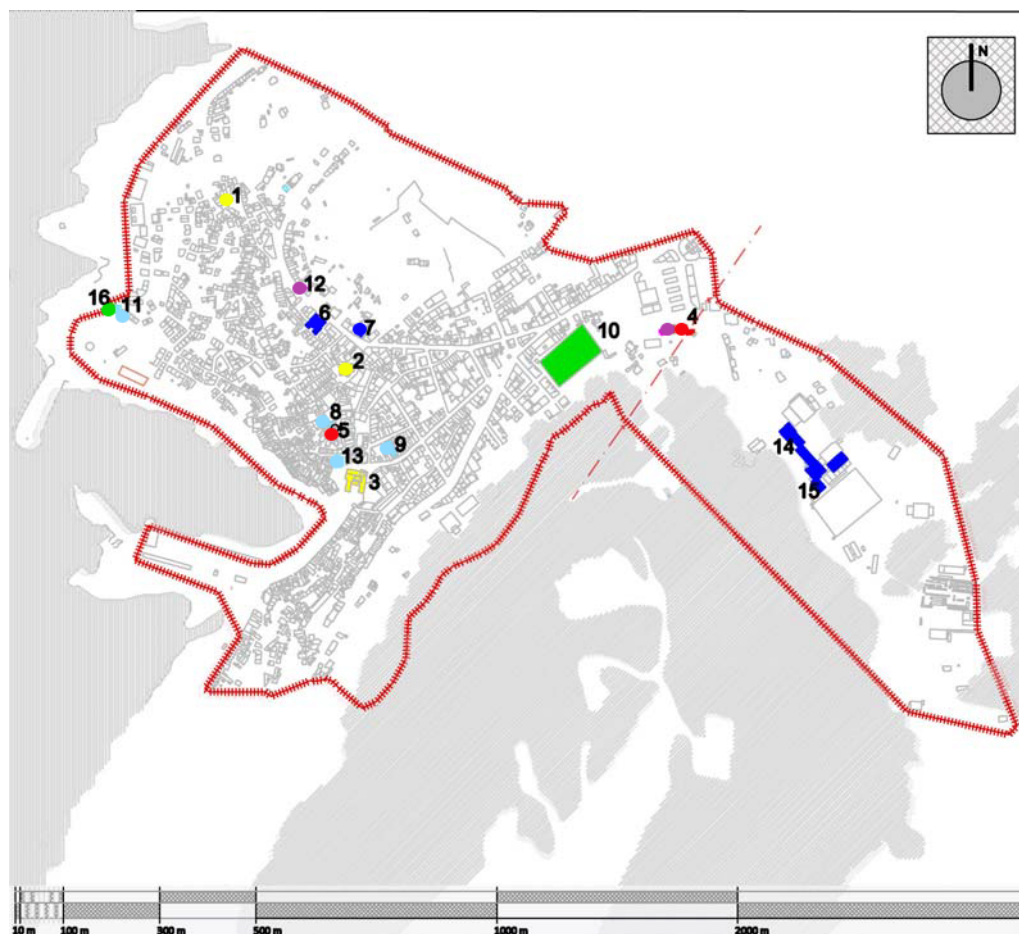
Imaxe 56: Fachada do pescador en 2012

Imaxe 57: Fachada 1922

O Recreo Artístico Guardés creado por unha sociedade co obxectivo de ser un local no que organizar actividades culturais para os socios. Para a realización do mesmo a directiva desta sociedade puña a disposición unha superficie de 1200 m² e lle pedían ós socios o que segue: *“ Ha llegado el momento en que todos, socios o simpatizantes del Recreo Artístico Guardés y buen amante del progreso de esta villa, pongamos nuestro granito de arena, para resolver el problema que hace años representa para esta sociedad el no poder disponer de un local social propio.”* Este é un fragmento dun escrito da xunta directiva da sociedade no que pedían unha axuda para poder construír un edificio no que poder realizar as actividades culturais.

- Equipamentos ata 1978

Imaxe 58: Plano de equipamentos

*A lenda dos equipamentos numerados atópase na seguinte folla

■ Edifícios relixiosos	■ Servicios culturais
■ Servicios sanitarios	■ Servicios ocio-deportivos
■ Servicios educativos	■ Edifícios industriais
■ Servicios públicos	

Como se pode observar nesta época e relativo a este apartado de equipamentos, utilizaremos todo o límite de análise do caso de estudo, posto que a zona que agora se ampliou ten un uso do solo só para equipamentos. Tanto neste período como nos posteriores, a maior parte dos edificios que se engadirán como equipamentos serán implementados en torno a este espazo.

No período anterior a 1978 a vila de A Guarda disfrutaba dos equipamentos que aparecen no plano anterior e que se enumeran da seguinte forma:

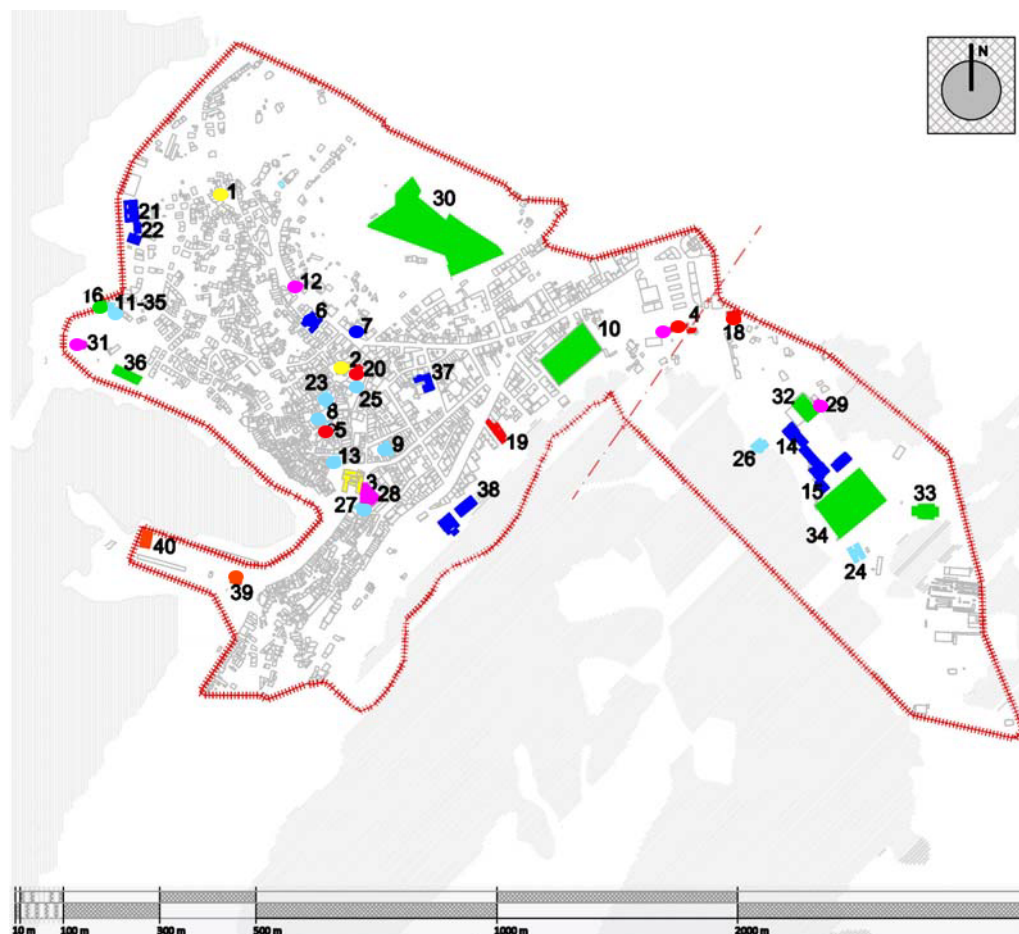
1- Capela da Virxe da Guía.	9- Praza de Abastos
2- Igrexa parroquial Santa María da Asunción.	10- Antigo Estadio
3- Convento das Beneditinas.	11- Antigo matadoiro
4- Antigo Hospital.	12- Recreo Artístico Guardés
5- Hospital de peregrinos.	13- Edificio do pescador
6- Antigo colexio do Sinde	14- Colexio da Sangriña
7- Antigo colexio das Carmelitas	15- Instituto da Sangriña
8- Casa do Concello	16- Ampliación do matadoiro
	17- Segundo edificio Sinde

Nestes anos, o sector da educación tivo unha gran repercusión na parte relativa os equipamentos. Creouse o colexio da Sangriña, nunha necesidade de impartir clase a unha maior cantidade de alumnos. Este colexio se construíu nunha etapa na que se comezaba a edificar na parte alta da vila pero aínda así a súa localización non era a máis apropiada, por situarse demasiado lonxe do centro. O instituto de ensino secundario A Sangriña, gardaba exactamente as mesmas características por ser adosados. O resto de obras da época foron de ampliación de edificios existentes pero que supuxeron unha mellora destacable, por un lado a ampliación do matadoiro, e, por outro, o anexo do edificio secundario do colexio Sinde. Ámbalas dúas actuacións, motivadas polo aumento de poboación.

Imaxen 59: Edificio do colexio da Sangriña no 2013

Equipamentos ata 2013

Imaxe 60: Plano de equipamentos *idem*

*A lenda dos equipamentos numerados atópase na seguinte folla

■ Edificios relixiosos	■ Servicios culturais
■ Servicios sanitarios	■ Servicios ocio-deportivos
■ Servicios educativos	■ Edificios industriais
■ Servicios públicos	

O sistema de equipamentos no último período de análise sufriu unha evolución brutal. Se potenciaron tanto os servizos sanitarios co novo centro de saúde, unha clínica privada e un local da cruz roxa. Os servizos públicos se viron favorecidos pola configuración de edificios administrativos como a casa dos Alonsos, e en canto a servizos ocio-deportivos se viron potenciados pola construción de pavillóns de deportes, pistas de fútbol, estadio etc.

Estamos ante unha época de proliferación do sector servizos. Observamos no mapa como se centran, fundamentalmente, en torno a tres zonas. Por un lado, como

xa víramos nos apartados anteriores, en torno ó centro da vila. Por outro lado, na parte oeste se observan algúns equipamentos de ocio e educación e, por último, a parte con maior interese: a zona este da vila, acondicionada para este tipo de uso e na que se pode verificar a abundancia de instalacións tanto deportivas como administrativas de carácter público.

No período anterior a 2013, a vila de A Guarda disfrutaba dos equipamentos que aparecen no plano anterior e que se enumeran da seguinte forma:

1- Capela da Virxe da Guía.	21- Colexio de Solanas
2- Igrexa parroquial Santa María da Asunción.	22- Gardería Municipal
3- Convento das Beneditinas.	23- Casa dos Alonsos
4- Antigo Hospital.	24- Cuartel da Guarda civil
5- Hospital de peregrinos.	25- Cocheira municipal
6- Antigo colexio do Sinde	26- Estación de autobuses
7- Antigo colexio das Carmelitas	27- Casa do mar
8- Casa do Concello	28- Auditorio
9- Praza de Abastos	29- Conservatorio
10- Antigo Estadio	30- Recinto do castelo
11- Antigo matadoiro	31- Museo do mar
12- Recreo Artístico Guardés	32- Pavillón municipal
13- Edificio do pescador	33- Piscina municipal
14- Colexio da Sangriña	34- Estadio de fútbol
15- Instituto da Sangriña	35- Club de Remo
16- Ampliación do matadoiro	36- Pistas deportivas
17- Segundo edificio Sinde	37- Colexio dos Somascos
18- Centro de saúde	38- Colexio Sinde
19- Clínica privada	39- Lonxa
20- Cruz vermella	40- Edificio das redeiras

Nesta época cabe destacar unha serie de equipamentos:

O centro de saúde funciona como establecemento sanitario público que ten atención primaria e un sistema de urxencias que atende os pacientes de A Guarda, Salcidos e Camposancos, de aí a súa localización, nun término medio. Ademais este é apoiado con unha clínica privada e un local da cruz vermella.

En canto ó sistema educativo, podemos comprobar a dispersión dos colexios

por toda a vila, isto se realizou así co obxecto de distribuír os alumnos por zonas, xa que acuden a un centro ou outro, dependendo da proximidade ó domicilio. Para o ensino primario, o concello está dividido en tres zonas escolares que abranguen tres colexios públicos e dous concertados. Cada alumno ten dereito a unha delas en función do seu domicilio, inda que pode matricularse nun centro doutra zona sempre e cando haxa prazas vacantes.

Por outro lado, a administración pública dispón de varias intalacións para realizar a súa labor. Este é o caso da Casa dos Alonsos, un edificio privado dunha familia adiñeirada que decidiu doar a súa vivenda ós País Somascos, frades que proviñan de Italia coa condición de que fose adicado ó ensino. Cando esta orde construíu un edificio de maiores dimensións, a casa dos Alonsos pasou ó Obispado. No ano 2000 o concello iniciou unha negociación co Obispado para que este edificio volviera a ter un uso público. Deste xeito, sendo xa propiedade do concello iniciouse a súa rehabilitación para convertela na nova casa consistorial. As obras están a ser realizadas na actualidade.

Imaxen 61: Casa dos Alonsos ao fondo.

Obsérvase como neste período existe un grande interese polas actividades socio-culturais, isto conclusión pódese extraer do plano ó comparar a porcentaxe de equipamentos que se dedicou a tales actividades nesta etapa en comparación cas anteriores.

Obsérvanse tres centros de ditos equipamentos: en primeiro lugar, a zona ó oeste do porto, onde se localizan unha serie de pistas deportivas, parques, as instalación do club de remo e o Museo do Mar. En segundo lugar, na parte este do

pobo onde xa se declarara esta zona como o lugar no que abundaban os equipamentos, vese como existe un pavillón de deportes, o estadio de fútbol, a piscina municipal e o conservatorio de música. E en terceiro e último lugar, a zona norte, correspondente co recinto do castelo onde se están acondicionando uns espazos de ocio e lecer que veremos explicados en apartados posteriores.

Por último obsérvase no último período unha nova categoría de equipamentos que son os edificios industriais nos que se inclúen os relativos á zona portuaria: a lonxa onde se comercializa a pesca, e o edificio das redeiras que se realizou para dar apoio ás artesáns que no pasado confeccionaban as redes nas súas casas.

Imaxe 62: Edificio das redeiras na zona do porto ca explanada para subir as embarcacións no 2013.

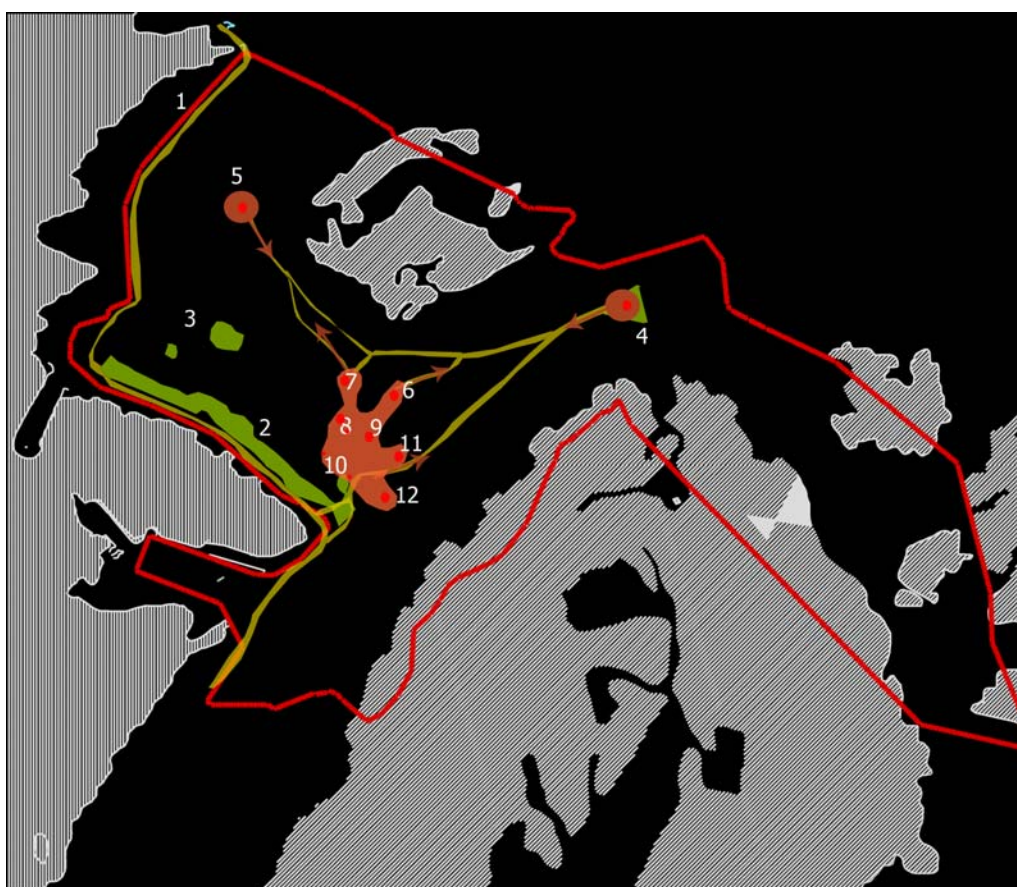
Como conclusión pódese dicir que se observa unha evolución progresiva dos equipamentos nos que a principios de século se construíron por necesidade para a convivencia diaria pero que co paso do tempo, a perspectiva da cultura e o ocio gañou adeptos e, dese modo, compróbase como hai unha intención de sufragar a todas as partes da vila con equipamentos, o que da como consecuencia dispares centros de instalacións variadas. De tal forma tamén se produce unha liberación de actividades no centro histórico que actualmente se utiliza para eventos como poden ser o mercadillo solidario dos comerciantes da Guarda, mostras de cine pequenos concertos e outras actividades.

5.4 Prazas, espazos verdes públicos e de lecer

Neste capítulo nos referiremos a todas as áreas verdes, xa sexan de arboredas ou xardíns, sempre distinguindo entre eles, e, por outro lado, ás prazas e os espazos de lecer como paseos e parques. Todos eles manteñen como punto en común que son da administración pública e utilizados por toda a poboación sen restrición. Será numerado para unha correcta comprensión e lectura e así evitar a confusión de nomes que se esclareceran na respectiva lenda.

- **Esquema de prazas e paseos**

Imaxe 63: Esquema de prazas

Na imaxe se observan unha serie de dinámicas que lle outorgan á vila o movemento necesario para funcionar. Por un lado as prazas funcionan como núcleos de atracción, marcando direccións cara onde se dirixe o movemento. Estas prazas son unidas mediante as rúas que se foron trazando no entramado urbano no último e no actual século concernentes ó caso de estudo.

Nos últimos anos deste período se chegou a un convenio ca concello veciño de Oia e Baiona para realizar un camiño tanto para bicicleta como peonil paralelo á costa. O coñecido como Camiño da Costa. Este se corresponde co punto 1 e cruza

toda a vila da Guarda dende a parte norte ata a sur seguindo en dirección Camposancos. Ten gran afluencia de tránsito sobre todo en días soleados nos que a xente o utiliza como paseo ou circuito para facer exercicio. Na marxe deste paseo exactamente no punto onde se toca co porto, se acondicionou a zona **2** con unha serie de xardíns por detrás do xa existente paseo marítimo. Estes xardíns son de céspede cun parque no que xogar ou acomodarse. Se subimos por un camiño que conecta o punto **2** co **3** localizamos dúas áreas recreativas. A de maior superficie ten un parque infantil, bancos etc.

Si nos desprazamos cara ó este observamos o punto **4**. Localízase aquí o parque-praza máis coñecido e con maior uso de toda a vila. Este local xa no ano 1850 convertérase mediante un saneamento nunha das obras mais importantes dese período xa que con este saneamento se abrirá a rúa que une Camposancos con A Guarda. Máis tarde, en torno ó ano 1930 se converteu nun parque con árbores e unha explanada na que se xuntaba a xente para conversar. Ata a actualidade, a Alameda pasou por numerosos cambios de saneamento e modernidade sen perder nunca a súa potencialidade e sendo ata o momento considerado como outro centro da vila.

Imaxe 64: Foto antiga da Alameda

Como se pode ver no esquema, hacia este punto conflúen dúas rúas que se bifurcan en dirección á mancha do centro formada por unha agrupación de pequenas prazas. Nesta zona se conservan unha serie de puntos atractivos que, por individual, en épocas anteriores, tiveron maior relevancia que na actualidade. Hoxe en día establecen unha congregación de pequenos núcleos que ó interrelacionarse gañan

forza, sendo entrelazados entre si e supoñendo, nunha zona na que a densidade construída é tan grande, espazos abertos que liberan o territorio. Suponlle a malla construída como uns espazos de descompresión nunha situación na que a cercanía duns edificios con outros encerran o espazo.

O punto **6** correspóndese ca Praza Nova, toda unha rúa de maiores dimensións que as restantes e con pavimento de adoquíns que a diferencia das de arredor sempre tivo e conserva un comercio activo motivado pola situación e polas conexións directas tanto da estrada xeral como do centro da zona histórica.

Imaxe 65: Fotografía antiga da Praza Nova

No punto **7** atopase a Praza da Igrexa que como o seu nome indica serve como antesala da igrexa, tamén pavimentada con adoquíns e que ó igual que a anterior, conecta a estrada xeral co centro histórico.

No punto **8** sitúase a Praza do Reló no centro da vila, dende que A Guarda é vila este foi o punto de maior importancia xa que aquí se tomaban as decisións que se referían ao pobo. Por este motivo situouse nun dos lados da praza, o Concello. Hoxe en día a praza serve como aparcadoiro e ó mesmo tempo se organizan actividades culturais, polo que se pecha ó tránsito rodado.

A Praza do Monte Real localízase no punto **9** aquí sitúanse parte dos únicos restos que existen da antiga muralla. Esta praza tivo o seu principal expoñente na época medieval debido a que era o único punto de toda a vila amurallada no que se localizaba un pozo de auga. Na actualidade a única actividade que se verifica é de

aparcadoiro de vehículos.

Imaxe 66: Praza do Monte Real

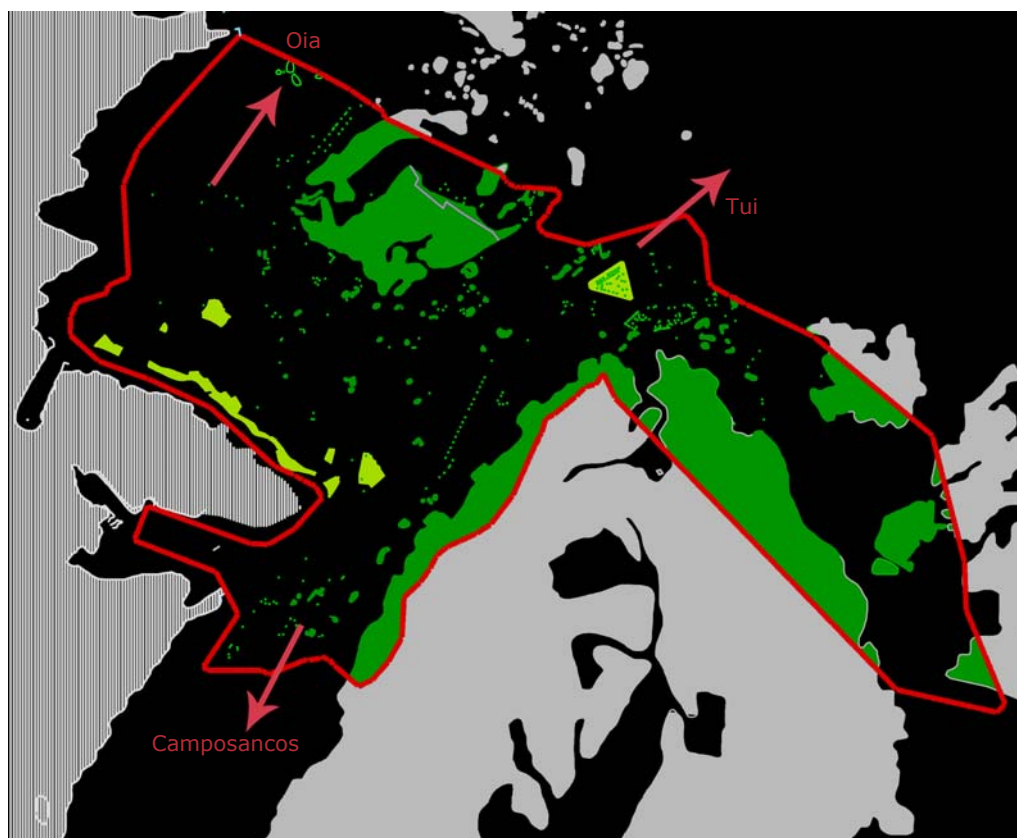
Tamén podemos observar no punto **10** dúas pequenas prazas que se deseñan con un círculo máis pequeno debido á importancia tanto urbanística como social que teñen. Se trata de espazos moi pequenos que na época medieval tiñan unha función de centro de reunións pero que na actualidade carecen de utilidade.

Sen embargo, no punto **12** temos a situación contraria: a Praza de San Benito, unha das máis actuais e que ó dispoñer dun grande anfiteatro aberto completamente e con entradas amplias se utiliza diariamente e se dirixen a esta a maior parte das actividades e eventos culturais ó aire libre.

Imaxe 66: Auditorio de San Benito

- **Esquema de espazos verdes**

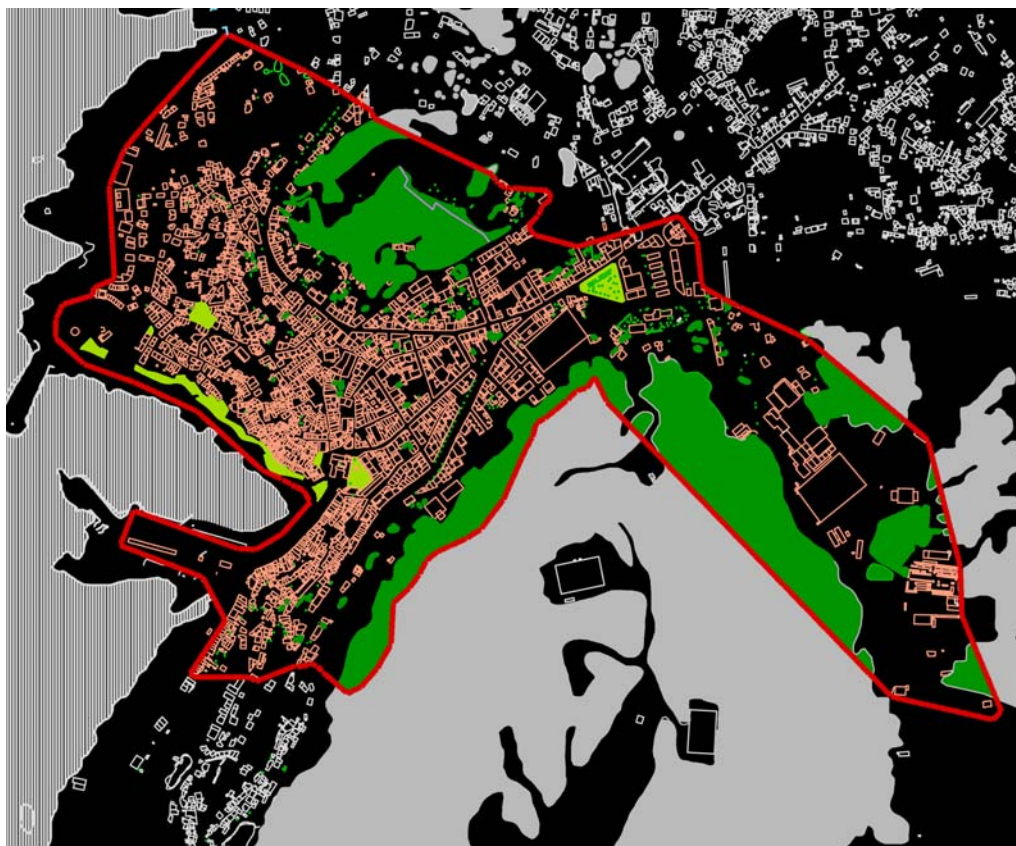
Imaxe 67: Plano e esquema de espazos verdes

Deste esquema interprétase a forza coa que o monte de Santa Tegra limita cara o lado sur sentindo unha sensación de empuxe cara a zona da costa, comprimindo o territorio. O mesmo tempo tamén funciona como protección dos grandes ventos do val e os procedentes do sur.

Tamén se observa como o terreo do castelo (a mancha verde ó norte da vila) restrinxe e acota a expansión que podería ser dirixida cara ese punto formándose así unha serie de canais polos que se desenvolve o crecemento sinalizado con frechas. Estes indicadores marcan as direccións e sentido do futuro crecemento urbano da zona, xa que, como se pode contemplar, soamente os espazos verdes forestais son unha gran forza limitadora da expansión territorial.

Caben destacar tamén pequenas agrupacións de arboreda variada que se distribúen dunha forma aleatoria por algunhas partes do territorio, na maior parte dos casos a non crece sen sentido senón que a pesar de non ser conscientemente plantada si se levan unhas tarefas de mantemento por parte, tanto do concello como de particulares. Tamén existen plantacións dirixidas e algúns xardíns de céspede.

- **Esquema de contraste entre espazos verdes e construción**

Imaxe 68: Plano e esquema de espazos verdes

Xa observando o contraste que existe entre a zona construída e a parte verde se percibe o por que desta distribución no territorio. Vese como a vila vai medrando a través do canal que forman o monte Santa Tegra e os terreos do castelo. En torno a este rodean as vivendas en dirección a Oia e Tui.

Neste esquema coas restantes illas de árbores son case inapreciables. Se aprecia como existen rúas equipadas con filas de árbores que seguen en dirección do tráfico peonil así como outros lugares como o parque da Alameda e o recinto do centro cultural abundan estes arbores plantados premeditadamente.

Por outro lado, vemos nun verde mais claro as zonas que se dedican a céspede, este e parte da zona do porto adicada ao paseo marítimo, segue paralelos á liña da costa. Por outra banda nesta mesma zona se observa unha mancha que se corresponde ca Praza de San Benito na que existen un xardíns con plantacións de outras especies de árbores como palmeiras e numerosas plantas de flor. Este espazo serve como zona de ocio e pertence ó concello polo que, ó igual que os xardíns da costa, este é responsable do seu mantemento.

5.4 Redes, sistemas e infraestruturas

Neste apartado vaise tratar o tema das vías de comunicación, as súas características e funcionalidade así como o análise dende unha perspectiva do uso. Non foi posible nin costa que exista información relativa a cada etapa, soamente interpretando fotografías das rúas nalgúns épocas pero que continúa a ser insuficiente, por ese motivo serán analizadas as rúas existentes no último período.

Na análise, as conclusións ou as correlacións non se basean os argumentos das repostas obtidas na parte do estudo das vías debido a escaseza de información e a inexistencia de datos de outras épocas, polo que este punto non será trascendente na análise morfolóxica. As vías conectan os puntos centrais en torno os cales xira a vida da vila. Como refire Maria José Rodríguez Tarduchi (2011, p.228) *“ El sistema viario ordena y estructura la ciudad a partir de un principio de continuidad que le permite organizar los espacios en un sistema reconocible. Es una red compleja que asume papeles de muy diversa índole. Pero su función básica es la de posibilitar la relación entre los distintos usos y actividades que se producen en la ciudad a través de un espacio de accesibilidad pública, y la de canalizar el transporte de personas y mercancías”*. Polo tanto debe dedicarse un apartado a este tema xa que sen as vías a cidade carecería de funcionamento nin orden. O entramado urbano dependeu, como xa se mencionou en apartados anteriores, da configuración dos camiños ou estradas. Os primeiros asentamentos, despois da saída da vila amurallada, se enfocaron en torno as marxes dos camiños. Este proceso realizouse durante a primeira metade do século XX e parte da segunda. Co paso dos anos foron sendo acondicionadas para a aparición dos automóbiles con motor e foi a partir de aquí que se empezou a ter unha preocupación polos usos e pola tipoloxía das vías

Para poder diferenciar unhas vías de outras se fará unha clasificación das vías que aparecen na vila comentando algunha característica como os materiais que a constitúen ou a función. Ademais apoiando a caracterización se incluírá unha fotografía do elemento que se trate, para poder ter unha perspectiva do tipo de vías que conforman o entramado urbano da Guarda.

A continuación observase as diferentes tipoloxías existentes na actualidade:

- Tipo 1:

Imaxe 69:Estrato de ortofoto na zona de solanas

Rúas peonís non pavimentadas. Estas vías se caracterizan por ser vías ás que non teñen acceso os automóviles, por ser dotadas para tal uso ou por teren un perfil escaso e que carecen de un pavimento firme. Na súa maioría son camiños de terra que teñen como función dar acceso a espazos que se atopan foran do entramado propiamente urbano. Como se observa na imaxe 69 tratase sobre todo de camiños adosados a costa que dan acceso ao sistema rochoso ou as praias.

- Tipo 2:

Imaxe 70:Estrato de ortofoto no paseo marítimo.

Rúas peonís pavimentadas. Son vías caracterizadas por excluir o acceso os automóviles, xa que son dotadas para o uso de peatóns ou por teren un perfil escaso e que teñen un pavimento adaptado para paseos. Como se observa na imaxe 70 corresponde este tipo de vías a paseos peonís establecidos como zonas de recreo.

- Tipo 3:

Imaxe 71:Estrato de ortofoto no paseo marítimo.

Rúas transitables non pavimentadas. Estas vías se caracterizan por ser vías ás que teñen acceso os automóbiles e que carecen de un pavimento firme, soen ser camiños de terra que teñen a función de dar entrada a edificios públicos.

- Tipo 4:

Imaxe 72:Estrato de ortofoto do centro histórico.

Rúas de tráfico rodado sen beirarrúas. Nesta categoría se inclúen tódalas vías as que teñen acceso os automóbiles e están pavimentadas con pezas de granito, soen ter un carácter rural e distribuídas en torno a zona máis antiga da vila.

- Tipo 5:

Imaxe 73:Estrato de ortofoto da Praza Nova.

Rúas con tráfico rodado de un so sentido e con beirarrúas. Son vías dotadas de pavimentos de pezas de granito, as das beirarrúas cun acabado pulido. Coinciden con zonas comerciais a ámbolos lados da rúa..

- Tipo 6:

Imaxe 74:Estrato de ortofoto da estrada Po-552

Rúas con tráfico rodado de dous sentidos e con beirarrúas. Son vías que teñen grandes densidades de tráfico tanto peatonal como automóbil. Corresponden cas rúas con maior movemento posto que serven tanto para unir A Guarda cas

parroquias veciñas como para distribuír as conexión do interior da vila.

Para concluír o tema das infraestruturas pódese dicir que as vías foron sufrindo unha evolución e foron aumentando o seu número debido o crecemento urbano. A rede de infraestruturas naceu no interior da vila amurallada e por ese motivo foron as primeiras rúas que, co establecemento do primeiro Plan xeral, foron protexidas.

A partir de este punto produciuse un proceso de expansión mediante o cal se comezou un poboamento de partes do territorio sen construír o que o mesmo tempo significaba a dotación de estes espazos de unhas infrestructuras que deran acceso os utilizadores as súas propiedades. Por outra banda fíxose necesaria a unión de espazos tanto periféricos como da parte central da vila co exterior. A configuración radial da malla urbana permite distinguir claramente como primeiro apareceron as vías que saían do centro unindo os puntos hacia os focos mais importantes como poden ser a zona portuaria, Tui ou as parroquias veciñas de Camposancos e Salcidosso. En torno a estas vías que se conformaron como os eixos principais e que se consideran como as primarias, naceron os barrios asentandose nas marxes. Estas urbanizacións contan con unha distribución interior de rúas que o mesmo tempo se conectan cas rúas primarias comezando o proceso de conformación da rede urbana.

Co establecemento dos barrios xurdiron camiños perpendiculares as rúas principais e que tiñan a función de conectar outros puntos da vila co centro.

Da función das vías dependen directamente o seu tamaño e o seu tráfico, sendo as de maior tamaño e maior trafico as primarias, a seguir as perpendiculares e en último lugar as que se atopan no interior dos barrios.

En cuanto a función pódese verificar que; as primarias son conectoras dos puntos anteriormente mencionados e con un carácter comercial posto que entorno a estas se localizan a maior parte dos comercios da vila. Demostrase desta forma a importancia e a potencialidade deste tipo de rúas. As segundas se observa como, ademais de servir de atallos entre os distintos focos, aparecen algúns negocios e residencias sendo maioritariamente residenciais. En último lugar as de menor tamaño se confirma que unicamente teñen un carácter residencial.

En conclusión, a configuración da actual vila da Guarda foi gracias o proceso de asentamento en torno as vías e o seu estado actual e a súa forma depende do uso e dos puntos que unen.

6. Correlacións e triangulacións sistemáticas

Neste apartado se cruzarán os temas tratados nos anteriores capítulos contrastando o escrito ata responder as propostas lanzadas. Os fundamentos teóricos plantexados como unha base teórica, se verificará ata que punto poden axudar a explicar os sucesos que se obtiveron ca análise.

Esta correlación será fará de dúas maneiras. Por un lado, comprobando que as teorías escollidas na parte dos fundamentos tiveron resposta ou axudaron a entender a morfoloxía dos barrios da ribeira da Guarda, extraendo unhas conclusións con respecto a estes fundamentos. Por outro lado, facendo unha triangulación entre os distintos elementos da análise para así relacionalos de maneira a encontrar os puntos en común que axuden a dar resposta a evolución urbana dos períodos analizados. Sen entrar na parte de contestar os obxectivos propostos xa que esto se tratará en apartados posteriores.

No segundo capítulo da disertación se propuseron unha serie de autores que argumentaban distintas teorías sobre o urbanismo que dalgunha forma axudaran no momento de facer unha análise morfolóxica da vila da Guarda e sobre todo de como estruturar a disertación. De este modo autores como Jordi Borja, Louis With ou Nikos Salingrados propoñen unha aclaración do significado de urbanismo, interpretando e relacionado conceptos de tal forma a identificar a vila da Guarda como unha zona urbana en constante desenvolvemento onde se interrelacionan individuos nos distintos espazos construídos.

Outra autora que foi referida na parte teórica foi Tania Galán , a cal expoñía que para recadar a máxima cantidade de información deberían ser exploradas fontes documentais secundarias. Este foi un punto relevante nesta disertación e que lle outorga forza o estudo debido a que a información existente sobre a evolución dos barrios da Guarda anterior o ano 1978 é moi escasa e a que existe atópase en precarias condicións e sen tratar, por ese motivo foron exploradas fontes documentais secundarias como o arquivo municipal ou fontes privadas de habitantes da Guarda.

Para continuar ca realización da disertación debéronse propoñer, como refería Panerai, medios para a análise que fosen apropiados o estudo de caso. Se fixo un redeseño cartográfico a partir de planos antigos a man, fotografías aéreas e fotografías antigas. Da mesma forma se interpretaron os planos co obxectivo de concluír mediante esquemas tanto a evolución urbana como o funcionamento das prazas como focos de atracción da poboación e da construción. Ademais realizáronse planos de puntos das distintas épocas para

comprobar a densidade construída para entender a aglomeración e o aumento de edificación segundo o tramo temporal. É dicir se organizaron os deseños de tal modo que a análise fose a máis apropiada para o caso.

Comenzando a parte analítica o autor Bernardo Secchi foi escollido polo tratamento que fai sobre as políticas territoriais e o límite de estudio xa que a primeira tarefa a realizar no momento de escoller o análise dos barrios da ribeira da Guarda foi a de delimitar dunha forma clara ata que punto chegaban ditos barrios, sacando como conclusión que para o correcto entendemento do funcionamento deste barrios debería contemplar a maior parte da vila xa que as dinámicas que inflúen sobre a zona de estudo veñen determinadas por toda a vila. Cando se refire a políticas territoriais é necesario facer unha lectura a diferentes niveis de escalas. Por este motivo o terceiro capítulo da disertación corresponde ca análise do caso de estudo en primeiro lugar a unha macroescala contemplando neste ámbito o territorio de Galicia dunha forma sintética, a mesoescala o Baixo Miño debido as influencias por un lado paisaxísticas pola importancia do esteiro do Miño, do río Miño e o seu sistema dunar ou o sistema montañoso do val. Por outro lado a rede de infraestruturas interurbana ou as parroquias veciñas influenciaron o desenvolvemento da Guarda. Xa nunha microescala se describiu o caso de estudio para entender os aspectos sociais e económicos determinantes sobre a forma actual.

Unha vez entendidos os procesos que envolven a vila actualmente e que axudan a coñecer o local de estudo, débese entender que como indica Rem Koolhaas a cidade esta en constante reorganización ou como refire Constantino Dioxadis a arquitectura está en constante evolución, polo que se mostrou necesario determinar certos puntos no tempo nos que se puidera observar esa evolución. Establecéronse como tramos temporais os seguintes periodos: O primeiro ata 1899 xa que o primeiro plano a man da Guarda realizouse en 1899 no que se contemplaban edificacións, separación de propiedades, algunhas rúas, o límite portuario e costeiro e o castelo de Santa Cruz. O segundo entre 1899 e 1956 xa que non hai constancia de ningún plano nin datos suficientes para a súa realización entre estas épocas soamente o voo americano de 1956 que se realizou por toda Galicia e no que se aprecia unha imaxe da vila con pouca calidade. O terceiro entre 1956 e 1978, este tramo se estableceu desta forma motivado pola realización do primeiro Plan Xeral de 1978 no que se instauraban as primeiras normas subsidiarias que regulaban o urbanismo. Por último o cuarto entre 1978 e 2013 (actualidade) no que ca obtención dos datos dos últimos anos , tanto de cartografía como de fotos, e traballo de campo, se pode observar a evolución urbana e o estado actual.

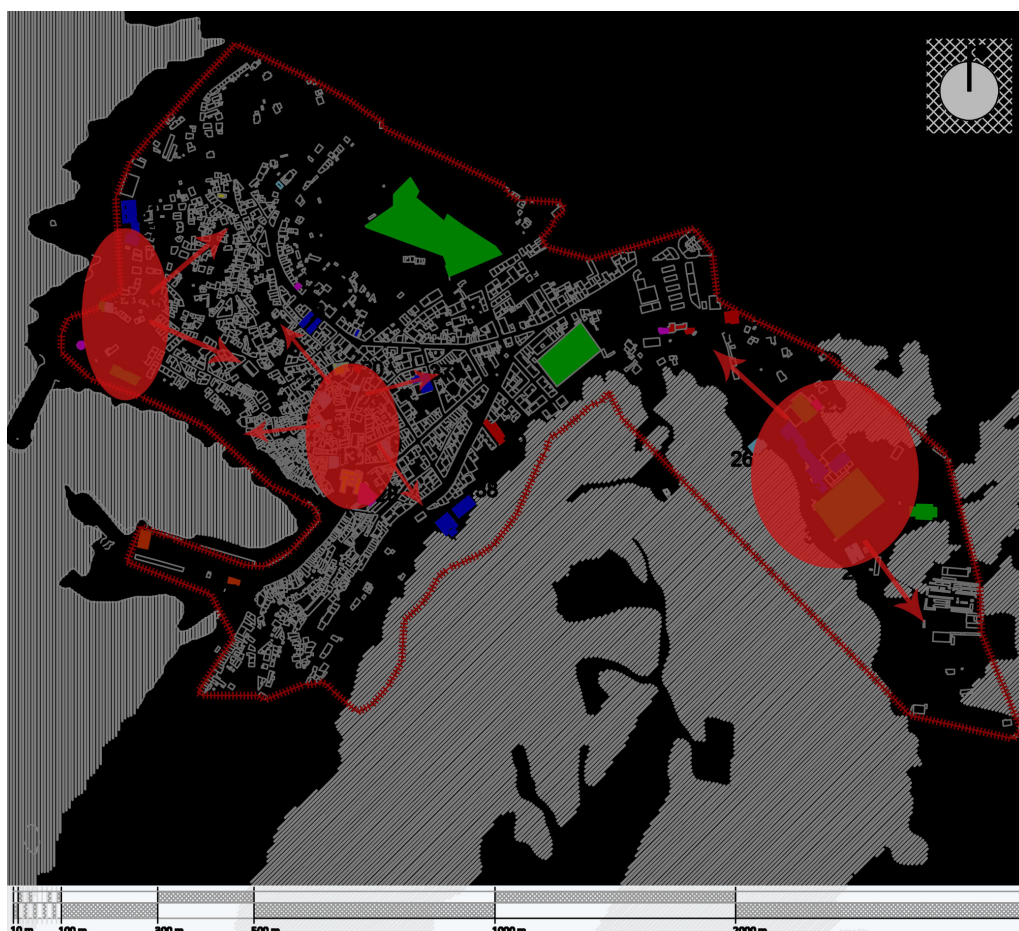
O seguinte punto a tratar despois da evolución urbana consiste en como refire María José Tarduchi en coñecer a estrutura urbana. Esta autora proporcionou información sobre como tratar e categorizar tanto as rúas como os equipamentos, partes fundamentais no desenvolvemento dunha vila. Por un lado entendeuse a importancia dos equipamentos no funcionamento dunha estrutura urbana, a interacción e a atracción que estes elementos teñen, producindo unha enorme influencia nas dinámicas da vila. A agrupación dos distintos equipamentos en determinadas zonas ocasionan que a utilización dese solo urbano se reserve dunha maneira non intencionada para funcionar como espazos de apoio como se mostra no caso de estudo da Guarda. Mediante os mapas de equipamentos realizados segundo as épocas, mostrouse como nas primeiras dúas etapas ata o ano 1956 non existe unha zona dedicada exclusivamente e onde se centralizan estes equipamentos senón que se van establecendo en torno o centro do pobo. Ata o ano 1978 observase como se dispersan os equipamentos dando un apoio máis amplo e dirixíndose cara a periferia, comeza aquí o proceso de agrupación na zona suroeste. Observando a última etapa se verifica como toda a cara suroeste da vila é dedicada en exclusividade a edificios públicos como poden ser colexio, instituto, piscina municipal, estadio de fútbol, cuartel da Guardia Civil etc. Todo este proceso promove un movemento entre o centro da vila e a zona dos equipamentos conectados mediante unha rede de infraestruturas que permite o desprazamento tanto de automóviles como de peatóns. Por esta razón para o correcto funcionamento dos edificios de apoio necesítase dunhas conexións apropiadas condicionadas para posibilitar a circulación de tráfico. Deste modo esta parte da estrutura urbana consegue unhas propiedades o interaccionar co utilizador por ese motivo se escolle o autor Philippe Panerai cando indica que *“trazados y parcelas no deben solamente ser observados, comprendidos, analizados en su única dimensión morfológica, estes forman con quien los utiliza una trama viva”*. Todo o sistema de infraestruturas conecta os distintos núcleos para facilitar a relación do habitante co medio.

A continuación a análise de crecemento urbano enfocouse de tal forma a identificar os núcleos ampliados e os puntos con maior atracción ou como os identifica Kevin Lynch “nodos”. Se trataron de dúas formas: Por un lado nos mapas de crecemento urbano segundo as etapas e por outra banda o sistema de prazas e parques. En primeiro lugar no proceso de evolución urbana se pode observar como a construción de vivendas se realizou progresivamente medrando en torno a determinadas zonas nas que o método de poboamento mantiña puntos en común. A instauración da vila amurallada na época medieval

foi realizada con intencións de defensa pero a principios de século supuxo o principal nodo en torno o cal xiraba toda a actividade do pobo. Este proceso tivo tal transcendencia que o crecemento urbano se baseaba en poboar as proximidades da vila amurallada en dirección o porto pesqueiro e as marxes das rúas que se dirixían a este núcleo urbano. O autor Gordon Cullen refería que os elementos concorrentes se reunían para a creación de un determinado ambiente urbano, esta afirmación se comproba co nacemento dos novos barrios, froito do crecemento de vivendas do mesmo tipo e ca mesma función.

Un exemplo son os barrios máis próximos a ribeira da Guarda con un carácter mariñeiro e cunha función tanto de vivenda habitual como de almacén de embarcacións. Cada barrio se pode analizar como un núcleo habitado en torno o cal se produce un proceso de expansión e que o mesmo tempo se conectan entre eles física e funcionalmente. As rúas por un lado, son elementos que os unen fisicamente do mesmo modo que o porto, por outro lado, funcionalmente comparten a actividade pesqueira como elemento en común, ligando estes barrios e formando nodos que funcionan cas mesmas directrices. Outro exemplo son os barrios que lonxe de ter unha influencia pesqueira nos seus inicios, co paso do tempo e ca unión cos barrios mariñeiros acadaron un carácter mixto. Se orixinaron como pequenos conxuntos de vivendas de agricultores dedicados a explotación de plantacións de millo e nas que gardaban a mercadoría. A súa localización era próxima o porto posto que o tratarse de grandes explotacións o transporte do material se desenvolvía vía marítima. A importancia desta actividade na comarca era tal que estes barrios supuxeron un foco atractivo de tal magnitude que se poden considerar pequenos núcleos ou nodos en torno o cal se aglomeraban un certo gremio dedicado a agricultura. Este proceso foi referido por Bernardo Secchi *"Sobre un territorio suficientemente amplo los asentamientos residenciales y productivos no se distribuyen uniformemente, sino que , por el contrario, se agrupan en centros de distintas dimensiones, a cada uno de los cuales corresponde un desarrollo temporal diferente."* Segundo a época observase como destaca certa actividade. A partir do 1956 a actividade pesqueira acadou un auxo tal que a vila deixou a un lado a explotación agrícola para dedicarse case a exclusividade a pesca. Como Nikos Salingrados refire *"el objetivo del urbanismo es ayudar que la ciudad evolucione y redefine sus modulos, y así estos puedan modificar su funcionalidad"*. Os anteriores barrios que funcionaban como nodos foron ampliándose para que co paso do tempo desaparecesen eses núcleos e se intercambiasen os papeis con outros elementos que tivesen a función de nodos, como son por un lado as prazas e os parques e por outro lado os equipamentos.

Ca análise evolutiva da morfoloxía urbana nos último 100 anos se pode observar como foi conformado un tecido urbano formado por distintos nodos. Estes foron mudando de forma segundo o crecemento. Os nodos son definidos como por Kevin Lynch como os puntos da cidade que funcionan como focos de atracción. Por ese motivo as preferencias urbanísticas e populares van mudando, sendo considerados, despois da análise, tanto as prazas e os parques como os equipamentos un dos elementos primordiais de desenvolvemento na Guarda nos últimos anos.

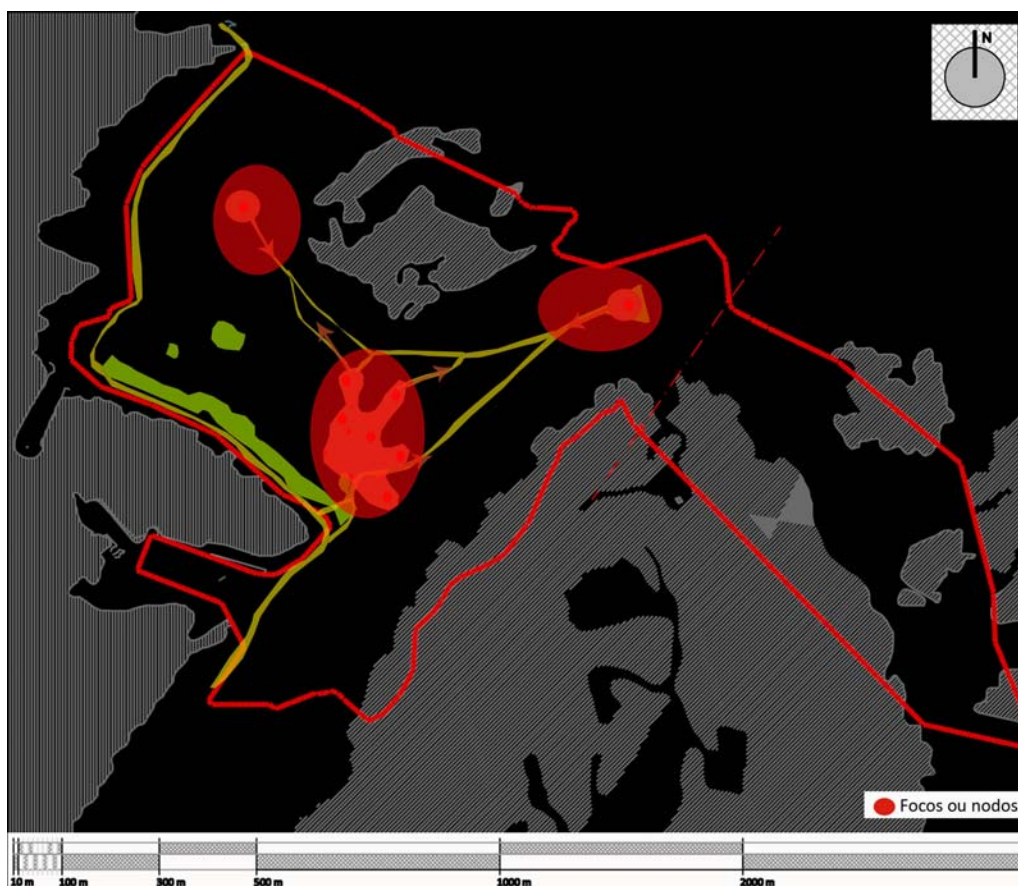

Imaxe 75: Esquema das zonas de equipamentos sobreadas a roxo.

En primeiro lugar, como citamos anteriormente, os equipamentos foron establecidos en torno a unhas determinadas zonas o que ocasionan unhas dinámicas sobre os arredores. Se establecen en tres partes do territorio uns grandes nodos cara onde se dirixen certas actividades e un gran movemento de habitantes. Se aprecian tres zonas cara onde se asentaron diferentes equipamentos, desta maneira o concello ten a posibilidade de acercar o sector servizos a toda a vila. Se aglomeran conformando os nodos que se interconectan entre si, na parte central e a ámbolos dous extremos. No centro da vila os equipamentos máis

comúns son os directamente relacionados con todo tipo de habitantes, estes servizos poden ser relixiosos ou sobre todo edificios da administración pública. De todas formas verifícase como existen partes da vila como poden ser o porto onde se concentrou o sector industrial desprazado dos anteriores núcleos xa que se trata de equipamentos dedicados a certo sector pesqueiro. O tipo de servizos máis dispersos son por un lado os educativos co obxectivo de facilitar o acceso a educación a toda a poboación e o sector servizos ocio-deportivos polo mesmo motivo.

Imaxe 76: Esquema da rede de prazas sobreadas a roxo.

En segundo lugar, as prazas e parques identificáronse como outro tipo de nodos os cales sufriron un cambio en canto o uso pero non tanto con respecto a importancia. Xa na época medieval a vila amurallada contaba con un sistema de prazas que tiñan un uso tanto social como económico. A praza da Constitución funcionaba como centro de intercambio comercial, a praza da igrexa tiña un carácter relixioso e as restantes prazas funcionaban como locais de reunión para conversar. Isto se pode plantexar como un pequeno mapa de nodos dentro das murallas, centros en torno os cales xiraban as dinámicas da vila. Ca apertura das portas da muralla xurdiu a praza da Guia, outro nodo con grande importancia que se enlazaba

directamente cun camiño ca praza da Igrexa Parroquial. Se pode corroborar como destes puntos xurdía unha atracción da que derivaron os conseguintes crecementos urbanos en torno o camiño que os conectaba. Ca construción do parque da Alameda o tecido urbano da vila comezou a cambiar. Este centro de ocio, supón na actualidade un dos espazos con maior uso de toda a vila xunto ca zona portuaria. A Alameda se conecta directamente mediante unha rede os restantes nodos da vila. Na última década do período de estudo, se levaron a cabo obras de reforma do porto, acondicionando o local con paseos e parques o que serviu para potenciar a zona con maior atractivo turístico da vila e polo tanto constituindo outro foco ou punto atractivo da vila.

Kevin Lynch indicaba que a lexibilidade da cidade era unha parte moi importante para entender o seu funcionamento e para que o habitante se orientara. Por esa razón ca análise das prazas e parques se pode determinar o grado positivo de lexibilidade da vila determinado pola conexión directa entre os nodos mediante “sendas”.

Para concluír cabe dicir que toda a introdución teórica axudou na parte analítica para determinar cales deberían de ser as fases de análise e a metodoloxía a utilizar para realizar un estudo apropiado a zona. As distintas teorías dirixiron a investigación co obxectivo de responder as indicacións dos autores.

7. Síntese correlativa entre os obxectivos e as respectivas respostas

Toda esta investigación naceu ca intención de explicar as transformacións morfolóxicas que se levaron a cabo na vila de A Guarda dende 1899 ata a actualidade. Foi necesario facer un encadramento anterior as etapas de estudo e inclusive utilizar diferentes escalas para situar o caso de estudo no territorio e na época. Deste modo e ca lectura do tecido urbano se responderon os primeiros obxectivos.

O primeiro obxectivo deste traballo - **Determinar as principais fases da transformación da formación urbana de A Guarda, identificando os respectivos resultados na súa morfoloxía.**

Este obxectivo foi escollido debido a inexistencia de datos suficientes para facer unha análise da evolución urbana dos barrios da ribeira o longo de todo o século XX e principios do XXI. Precísabase de ver como foi a evolución da Guarda nos distintos períodos e cales foron os procesos que fundamentaron esa transformación ata chegar a situación actual. Esta evolución foi establecida en diferentes fases determinadas por acontecementos ou existencia de cartografía ou datos.

Antes da primeira fase se fai unha breve introdución para mostrar dunha forma concisa como naceu a vila da Guarda e a partir de aquí ter unha base sobre a que asentar as restantes épocas.

No primeiro período referente o ano 1899 se observan as principais liñas en torno as cales crecerá a vila. A estrutura urbana marca unhas direccións claras cara onde se desenvolve segundo a actividade económica. En primeiro lugar o sector comercial dependía de Tui polo que as conexións interurbanas eran fundamentais para facilitar os intercambios de aí o establecemento dunha vía que cruzaba a vila conectando o centro da Guarda con Tui. En segundo lugar o sector pesqueiro supoñía para a vila unha fonte de explotación fundamental motivo polo que se poboou toda a zona da ribeira da Guarda o máis próximo posible o porto. O sector da agricultura tamén supoñía unha fonte de ingresos polo que se explican a abundancia de campos de cultivo e de barrios dedicados a tal actividade, localizados en torno os campos. Este era un proceso de poboamento pero tamén se produce outro que se repetirá en etapas posteriores referente a construción de vivendas as marxes dos principais camiños.

No segundo período entre 1899 e 1956 se repite o anterior proceso asentamento tanto nas proximidades dos recursos como nas marxes dos camiños ou estradas. Un dos

sucesos con maior importancia desta etapa é a configuración dunha nova rede de infraestruturas, se constrúen novas vías para comunicar dunha forma directa determinados puntos da vila que comezan a medrar.

No terceiro período que abarcan os anos entre 1956 e 1978 a forma de crecemento continúa a configurarse cos mesmos obxectivos de poboar as marxes das rúas pero xa se poden diferenciar zonas cara onde a expansión é maior. A preferencia por unha zona en especial fai que se teña que ampliar a rede viaria nacente novos camiños e dirixindo o crecemento dos próximos anos cara ese lado.

No cuarto e último período dende 1978 ata o 2013 o crecemento é desmesurado nunha época na que a especulación inmobiliaria e o prezo do ladrillo son propicios para poboar o máximo posible. Nesta época tamén se produce a aparición das primeiras normativas urbanísticas o que mediante o planeamento urbano serviu para poñer certo límite a edificación.

A análise gráfica permitiu mostrar os resultados físicos dos factores previamente encadrados o mesmo tempo que revelou elementos que caracterizaron a morfoloxía. Asímesmo, os equipamentos foron, o longo de todos estes períodos, uns elementos determinantes na configuración da morfoloxía, actúan como edificios que potencian unha determinada zona e producindo dinámicas en torno as cales xira o desenvolvemento do pobo. Por outro lado o sistema de prazas e parques sempre actuaron como locais cunha determinada función xa sexa económica ou social. Entre eles se crea unha rede autónoma de conexións e espazos que organizan o tecido urbano para así dar como resultado unha rede viable e entendible.

Todos estes procesos tiveron como resultado a configuración dunha vila mariñeira que hoxe en día xa non depende da mesma maneira do mar nin da agricultura. Se afirma isto debido a que por un lado, xa non existe a agricultura como modo de explotación para a venda . Por outro lado, a actividade pesqueira dos mariñeiros da vila se desprazou a Vigo. Actualmente o crecemento viuse freado pola crise económica e pola escaseza de solo urbanizable no límite de estudo, ademais a normativa non permite a construción de vivendas no litoral da mesma forma que se facía en etapas anteriores. A vila conserva o tecido urbano radial que caracterizou a vila dende o seu nacemento.

O segundo obxectivo da disertación - **Definir o papel dos barrios da ribeira da Guarda para as dinámicas actuais na forma urbana da vila.**

Unha vez realizada a análise se pode concluír cal é a función que teñen estes barrios sobre a vila e as consecuencias que sobre eles tivo a evolución e os cambios no urbanismo.

O longo do último século os barrios da ribeira foron cambiando a súa función dependendo da localización. Por un lado, os máis próximos o porto naceron como barrios mariñeiros e se conservaron esta categoría nas distintas etapas. Como se vira anteriormente servían como vivenda e local de almacenase de embarcacións. Isto foi así ata a última etapa na que o mar deixou de ter a transcendencia de períodos anteriores. Actualmente comprobouse que toda a zona segue a ter un carácter mariñeiro pero xa non son utilizadas exclusivamente por mariñeiros e moito menos para gardar embarcacións senón que son habitadas por todo tipo de xente dedicada a variados oficios. Comprobouse tamén como se desprazaron a esta zona locais con negocios de hostelería, asentándose nas proximidades a ribeira posto que é a zona con maior demanda. Por outro lado, os barrios da ribeira menos próximos, simplemente teñen unha función de domicilio. Estes anteriormente o dispor de explotacións agrícolas nos arredores servían como centro de traballo pero ca desaparición desta actividade e a edificación de toda a zona a súa función mudou para converterse exclusivamente en residencial.

As dinámicas actuais por unha parte, respectivo os barrios menos próximos a liña do porto, a única función é residencial cunhas conexións aceptables e dotada de equipamentos, pódense considerar como nodos residenciais. O movemento social que se producía nesta zona gardaba relación coa proximidade ao mar, canto máis próximo maior movemento. Actualmente isto cambiou considerando que a parte destes barrios máis próxima ao centro histórico, e dicir a antiga vila amurallada, é a parte con interacción social. Por outra parte, nos barrios máis próximos ao porto o efecto do paso dos anos é moi distinto. Se verificou como existen zonas exclusivamente reservadas a residencia pero son as zonas con menor transcendencia. Se constata que as dinámicas en torno a estas zonas teñen relación tanto cos establecementos hosteleiros como cos paseos peatonais. A maior parte das vivendas que sitúan a fachada principal cara ao porto son equipadas con un restaurante, bar, bocatería, etc todo establecementos de servizo ao público. Ademais a zona conta con paseos acondicionados perfectamente con xardíns, parques e mobiliario urbano o que lle outorga a esta parte da vila un atractivo turístico. Trátase da zona con maior potencial de todo o pobo e

na que se observa grande parte da actividade tanto social como económica e incluso cultural. No momento de realizar eventos culturais a zona escollida é esa posto que situase neste punto o anfiteatro de San Benito no que se organizan todo tipo de actividades. Ademais o porto conta cun aparcamento de grande amplitude utilizado tamén para as ditas actividades e eventos.

Por todos estes motivos se pode considerar estes barrios da ribeira como o “nodo” con maior transcendencia de toda a vila cunhas dinámicas que atraen tanto os habitantes como os visitantes. Dende que a poboación saíu da muralla dirixíronse as intencións de crecemento hacia a ribeira por ese motivo debese ter especial atención e coidado nunha zona con unha memoria histórica importante e potencialmente activa.

O terceiro obxectivo do traballo - **Configurar indicadores que contribúan para o encadramento das estratexias para a problemática da rehabilitación urbana dos barrios da ribeira da Guarda.**

Unha vez identificados os procesos que produciron os cambios na morfoloxía urbana, pódense dar unha serie de ideas ou medidas a ter en conta no momento de realizarse unha rehaabilitación destes barrios. Estes indicadores coidarán que a zona manteña a súa identidade e axudará a que sexa posible potenciar a zona para revitalizala.

Como primeiro indicador deberíase ter en especial atención a memoria histórica. Os barrios da ribeira son unha parte da identidade do pobo. Durante os períodos de estudo viuse como a vida xiraba en torno o mar, e a estrutura urbana foi planeada tendo en conta este factor polo que no momento da rehabilitación debese ter especial atención en non destruír esta ambiente e potenciar a zona de modo a non romper os lazos de unión entre os barrios mariñeiros e o porto. As vivendas se relacionan directamente co medio xa que a súa construción foi pensada para tal tarefa o dirixir a fachada principal hacia a ribeira. As arquitectura existente correspondente a vivendas mariñeiras estreitas de 2 e 3 andares debe ser conservada posto que é un dos factores que fai que permaneza a identidade no lugar polo que a nova construción con formas distintas as autóctonas non teñen cabida neste proceso de rehabilitación.

En segundo lugar outro indicador se relacionará ca intervención no entramado urbano, en concreto na malla urbana e nas infraestruturas. O deseño urbano se conformou co paso dos anos ca construción das vivendas adosadas unha tras outra, este proceso deu

como resultado unha rede de rúas de distintas dimensións e tipoloxías. Sobre todo se trata de rúas estreitas de un so sentido, tanto para automóbiles como para peatóns. O ter esta configuración o seu uso é escaso por ser rúas húmidas e sombreadas. Un punto a ter en conta na súa rehabilitación debería ser primordial permitir que a luz penetrara nas rúas, proceso que se pode levar a cabo derribando as casas que carecen de interese cultural e histórico e que o mesmo tempo se atopan abandonadas e en perigo de derrubamento. Por outro lado impedir a reemplazamento das existentes por nova construción que rompe tanto a imaxe arquitectónica de edificacións mariñeiras como tamén ca súa magnitude converten estas rúas máis incomfortables.

En terceiro lugar un indicador con grande importancia se relaciona ca revitalización dos barrios da ribeira. É necesario un serie de medidas para que esta parte da vila volva a ter o movemento que a caracterizou nos seus inicios. As distintas reformas que se levaron a cabo en toda a marxe do porto pesqueiro potenciouno, pero ca consecuencia de retirar certas dinámicas a outras zonas. Estase referindo os interiores destes barrios da ribeira. Xunto as preocupacións dos anteriores indicadores débense propoñer unha serie de iniciativas que a parte de arranxar estes barrios os fagan atractivos para o seu uso. De este modo se revitalizará a zona.

Un exemplo de estas medidas podería ser o planeamento e acondicionamento dun circuito peatonal que enlace o paseo marítimo cos barrios mariñeiros . Xa que o existente é un camiño dunha soa dirección con dou sentidos e deste modo recorreríanse os barrios mariñeiros enlazando co porto.

Outra medida podería ser o traslado da actividade comercial que se atopa dispersa pola vila e que está a sufrir a crise económica directamente ocasionando o seu peche, e centrala en torno a estes barrios mariñeiros localizando os establecementos comerciais na planta baixa das vivendas, onde en tempos pasados se gardaban as embarcacións. Tamén se poderían establecer locais culturais ou un serie equipamentos poste que ,como se analizou no debido apartado, esta zona carece de equipamentos. Da mesma forma a realización de actividades como se organizan en outras rúas da Guarda, o mercadillo solidario ou eventos culturais, son unha iniciativa de rehabilitación apropiada.

Estes tres indicadores lle proporcionarían unhas dinámicas necesarias para que barrios os barrios da ribeira da Guarda recuperen a función que lle pertence.

Conclusións

8. Conclusións

Despois de realizar unha análise en profundidade do caso de estudo e respondidas as cuestións e os obxectivos lanzados o comezar esta disertación pódese rematar cunhas conclusións obtidas e xurdidas en todo o proceso e que darán unha pincelada persoal a disertación de tal forma a expor o proceso de desenvolvemento da mesma e servir como unha síntese dos resultados obtido.

A Guarda como se coñece hoxe en día dista en algúns puntos daquela vila mariñeira que nacía na época medieval, expandiuse e se adaptou os tempos modernos. No seu nacemento seguiu o mesmo proceso que numerosas vilas de Galicia, xurdindo en torno os recursos que podían ser explotados e cunha configuración que permitise os intercambios comerciais cos municipios veciños. O mar por un lado servindo de foco de atracción e o monte de Santa Tegra por outro como elemento que protexe a vila, son elementos que limitaron a localización e o crecemento da vila e que o mesmo tempo se utilizaron como lugares de obtención de recursos.

No proceso de configuración da vila, os barrios da ribeira da Guarda foron os primeiros en xurdir, os que comezaron o crecemento e os que lle proporcionaron o pobo a forza económica necesaria para prosperar. Cunha arquitectura tradicionalmente mariñeira, actualmente trátase da zona na que se extrae dunha forma directa a imaxe de vila mariñeira. Unha imaxe que de non ser protexida desaparecerá. Xa que na actualidade veñen producíndose derrubamentos e novas obras que distan das apropiadas para esta zona. Ademais non se está a formalizar ningún plan de protección nunha zona na que abunda a memoria histórica e na que permanece a identidade da vila. Polo que, o obter os coñecementos necesarios para entender o proceso de formación e evolución da Guarda, faise posible predeterminar cara onde seguirá medrando e cales son as zonas de maior interese construtivo. Deste modo destacase a zona dos barrios da ribeira da Guarda como o local con tendencia ao cambio, verificando “in situ” a explotación do territorio, destruindo o existente para a construción de nova vivenda.

A análise e a súa estruturación foi executada gracias a metodoloxía realizada tanto na investigación previa, na obtención de datos e o traballo de campo etc, como na utilizada durante a realización da disertación, o proceso foi elaborado sobre unha base firme que facilitou a creación de este estudo de caso. O mesmo tempo a fundamentación teórica axudou enormemente. Foi unha forma de que tanto, en xeral o urbanismo, como en particular, o urbanismo en A Guarda, se obtivera unha fonte de coñecementos necesarios

para a realización deste tipo de análise. Estableceuse así un proceso polo cal a investigación sería máis firme e clarificadora. A realización de planos evolutivos dos distintos períodos mediante o redeseño cartográfico, a partir de mapas realizados a man ou fotografías aéreas, ou os diferentes esquemas representativos proporcionan unha información inexistente e útil, no momento en que se precisa entender a configuración e o funcionamento do pobo.

A continuación a triangulación e correlación proporcionan un cruce de información que verifica e fundamenta o motivo dos procesos que se obtiveron mediante a análise podendo concluir por exemplo a importancia do sistema de equipamentos e as dinámicas que se crean en torno a estes elementos. Por outro lado existe unha relación entre o crecemento urbano a construción de determinados elementos nunha zona xa que este funcionarían como unha serie de puntos que poden ser entendidos como un sistema de pequenos núcleos de atracción considerados as forzas que moven a vila. Os determinados “nodos”. As prazas ou parques, o conxunto de equipamentos, o porto ou os mesmos barrios mariñeiros funcionan como estes nodo ou focos que, unidos por unha rede urbana, se comunican entre eles e producen unhas dinámicas e fluxo de poboación que lle outorgan carácter o territorio. Como se observa o longo da investigación tódalas preocupacións no establecemento deste núcleos de atracción están fora do alcance dos barrios da ribeira e ocasionando a inexistencia de motivadores que promoban a utilización destes espazos.

Con esta investigación o que se obtivo como resultado foi a posibilidade de poder determinar e mostrar como foi o desenvolvemento de toda esta zona, analizando a súa evolución verificando cal foi a transformación morfolóxica e a partir de aquí concluíndo os motivos da configuración da malla urbana, fundamentando a súa lóxica de ser e verificando a existencia duns barrios na ribeira da Guarda que polo seu carácter merecen ser rehabilitados e revitalizados. Todo un proceso que conclúe ca proposta de uns indicadores que precisan de ser tomados en consideración e deste modo non destruír a memoria histórica de unha vila que se conformou como o territorio con maior desenvolvemento urbano do Baixo Miño e na que anos atrás era o segundo lugar máis visitado de toda Galicia, motivado pola súa riqueza cultural e gastronómica.

9. Bibliografía

9.1 Bibliografía xeral:

ASCHER, F. (2004). *Los nuevos principios del Urbanismo*. Madrid: Alianza ensayo. ISBN: 8420641987

AUGÉ, M. (2005). *Não Lugares, Introdução a uma antropologia da sobremodernidade*. Portugal: 90 Graus. ISBN: 972-8964-02-1

DOMINGUES, A. (2009). *A Rúa da Estrada*. Porto: Dafne. ISBN: 978-989-8217-06-6

GOITIA, F. C. (1989). *Breve historia do urbanismo*. 2ª Ed. Lisboa: Presença, 1989.

LLANO CABADO, P. (2006). *Arquitectura popular en Galicia*. A Coruña: Xerais. ISBN 9788497824637

MARTÍNEZ CARO, C.; DE LAS RIVAS, J. L. (1975). *Arquitectura urbana, elementos de teoría y diseño*. Pamplona: Eunsa. ISBN:84-313-0893-1

PONT, M. B.; HAUPT, P. (2010). - *SPACEMATRIX, Space, Density and Urban Form*. Rotterdam: NAI Publishers.

PORTAS, N.; DOMINGUES, A.; CABRAL, J. (2007). *Políticas Urbanas. Tendências, estratégias e oportunidades*. 2ª ed. Lisboa: Fundação Calouste Gulbenkian. ISBN 9789723110616

PORTAS, N.; DOMINGUES, Álvaro; CABRAL, J. (2011). *Políticas Urbanas II. Transformações, Regulação e Projectos*. Lisboa: Fundação Calouste Gulbenkian. ISBN 978-972-31-1382-2

VILAGRASA IBARZ, J. (1991). *El estudio de la morfología urbana: una aproximación*. Barcelona: Geo crítica - Universidad de Barcelona. ISSN: 0210-0754

ALONSO PEREIRA, J. R. (2005). *Introducción a la Historia de la arquitectura*. Barcelona: Reverté. ISBN: 84-291-2108-0

9.2 Bibliografía específica:

DOXIADIS, C. A. (2000). *Arquitectura em transição*. Ceira-Coimbra: Almedina. ISBN 9780122779985

CULLEN, G. (1983). *Paisagem urbana*. Lisboa: Edições 70.

GALÁN GÓMEZ, T. (2006). *Xénese de espazo urbano en Galiza*. Noia: Toxosoutos. ISBN 978-84-96673-21-2

GAMBOA SAMPER, P. (2003). *El sentido urbano del espacio público*. Bitácora. ISSN: 0124-7913.

ACUÑA VIGIL, P., ed. Lit. (2005). *Análisis formal del espacio urbano, Aspectos Teóricos*. Lima: Instituto de Investigación de la Facultad de Arquitectura Urbanismo y Artes.

ALBARELLO, L.; DIGNEFFE, F.; (1997). et al *Práticas e Métodos de Investigação em Ciências Sociais*. Lisboa: Gradiva. ISBN:972-662-554-8

ALEXANDER, C. (1985). *La ciudad no es un árbol*. Barcelona: ETSA.

ARAÚJO DE OLIVEIRA, V. M. (2011). *Avaliação em planeamento urbano*. Porto: U. Porto. ISBN: 978-989-8265-70-8

BORJA, J. (2004). *Los nuevos principios del Urbanismo (prologo)*. Madrid: Alianza ensayo.

BASSOLS, M.; DONOSO, R. (1988). *Antología de Sociología Urbana*. México: Universidad de México. ISBN 968-837-986-7

GONÇALVES FERNANDES, M. (2002). *Urbanismo e morfologia urbana no Norte de Portugal, 1852/1926*. Porto: Faculdade de Letras da Universidade do Porto.

GREGOTTI, V. (1994). *Territorio da arquitectura*. 2ª ed. São Paulo: Perspectiva.

GUERREIRO, P., ed. lit. *Esposende: ensaio urbano: de vila a cidade*. Esposende : Município de Esposende. ISBN 978-989-95585-4-0

LYNCH, K. (1984). *La imagen de la ciudad*. Barcelona: Gustavo Gili. ISBN 978-84-252-1748-7

PANERAI, P.; DEPAULE, J. - Charles; DEMORGON, M.; VEYRENCHE, M. (1983). *Elementos de analisis urbano*. Madrid: Instituto de estudios de administración local. ISBN 84-7088-343-7.

RODRÍGUEZ-TARDUCHY, M. J. (2011). *Forma y Ciudad. En los límites de la Arquitectura y el Urbanismo*. España: Cinter divulgación técnica. ISBN 978-84-939305-0-9

ROSSI, A. (1971). *La arquitectura de la ciudad*. Barcelona: Gustavo Gili.

SALAZAR FERRO, C. (2009). *Los paradigmas indiciarios del análisis urbano*. In dearq, Universidad de los Andes. Bogotá: dearquitectura 05. ISSN 2011-3188.

SALÍNGAROS, N. A. (2005). *Principes of urban structure* (Traducción: Principios de Estructura Urbana). Amsterdam: Techne Press. ISBN 90- 8594-001-X

SECCHI, B.(2006). *Primeira lição de urbanismo*. São Paulo: Perspectiva. ISBN 85-273-0773-1

ZOIDO, F. (2013). *Diccionario de urbanismo*. España: Cátedra. ISBN 978-84-376-3115-8

GARRIDO, L.; OLIVARES, P. (1992) *Inventario de los recursos del Baixo Miño*. España:

Fundación Cultural Banesto. ISBN 84-604-4451-1

DOMINGUEZ FONTELA, J. (1997). *Nuestra guerra con Portugal en el siglo XVII*- A Guarda: APA Somascos.

TRONCOSO ALONSO, A. L. (1979). *La Guardia El Rosal y Oia*- A Guarda: J. L Troncoso Alonso. ISBN 84-300-1544-2

VILLA ÁLVAREZ, J. M. (2009). *Casas indianas no Baixo Miño: A Guarda e O Rosal*- Pontevedra: Xunta de Galicia.

HAYDN, S. P. (2006). *Nova urbanística , anacrónicas prácticas , hipóteses de planeamento urbano , aventuras de (re)interpretação* : APPLA, Associação Portuguesa de Planeadores do Território.

LACAZE, J. P. (1995). *A cidade e o Urbanismo* : Instituto Piaget, Flammarion.

GÓMEZ, X. C.; MARTÍNEZ, X. (1988). *Antología de l programa revista de las fiestas del Monte* : Comisión de Fiestas del Monte Santa Tecla.

MONTEIRO, J. (editorial) (2007). “ *Cidade por partes , identidade ou fragmentação?* ” : Revista Arquitectura e Vida, no80.

KOOLHAAS, R. (2001). *Mutaciones* : Arc en Rêve Centre d'Architecture.

CHUECA, F. (1989). *Breve historia do urbanismo* : Lisboa, Editorial presença.

9.3 Outras fontes:

- **Documentación:**

Documentación variada

Fonte: Obtida a partir de membros da administración ou da páxina web: www.aguarda.es.

Datos e gráficos.

Fonte: IGE – Instituto Galego de Estatística

Fotos antigas:

Fonte: Concello da Guarda

Fotos antigas:

Fonte: Antonio Martinez, Vicente, xuez de paz.

Fotos antigas:

Jose Antonio Uris Guisantes.

Plano de 1899 realizado a man:

Fonte: Antonio Martinez Vicente, xuez de paz.

Plano catastral de 1978:

Fonte: Sede do catastro

Normas subsidiarias (N.S.P. 11/07/1985).

Fonte: www.planeamentourbanistico.xunta.es

Avance PXOM A Guarda

Fonte: www.galiciasuroeste.es

Plan de ordenación do litoral:

Fonte www.xunta.es/litoral

9.4 Índice de imaxes:

A numeración que foi realizada na lenda de cada imaxe o longo da disertación, será identificada no seguinte apartado de modo a describir as imaxes da seguinte maneira:

Nº de imaxe, descrición do que aparece. Creador da imaxe e a data na que foi realizada (nos casos en que se verifique a data).

Imaxe1: Rede viaria de Galicia na Idade Media. www.elcaminoasantiago.com.

Imaxe 2: Mapa físico do Baixo Miño. Pódese observar o sistema montañoso e os interfluvios que separa o val.

Imaxe 3: Ponte de Tui. Esta serve de unión entre as localidades de Tui e Valença. Autor 2012.

Imaxe 4: Ponte de Goian. Conecta as localidades de Goian e Vilanova de Cerveira. Autor 2012.

Imaxe 5: Mapa de poboación. Plano síntese das aglomeracións dos asentamentos destacando os núcleos urbanos de A Guarda ao sur e Tui ó norte. Claramente predomina un poboamento próximo o río, con evidentes baleiros que coinciden co sistema montañoso . Autor 2013.

Imaxe 6: Gráfico da densidade de poboación. Autor 2013

Imaxe 7: Gráfico de incremento de poboación. Autor 2013

Imaxe 8: Gráfico da evolución da poboación dende 1900 ata 2004 A Guarda. Autor 2013.

Imaxe 9: Gráfico do crecemento segundo o concello. Autor 2013

Imaxe 10: Núcleo de A Guarda. Imaxe do google, tratada polo autor no 2013.

Imaxe 11: Plano síntesis da desembocadura do río Miño. Vese claramente o cruce que se produce entre o río e o oceano Atlántico. Imaxe do google, tratada polo autor no 2013.

Imaxe 12: Vista aérea das praias e o estuario. Sitúase na desembocadura do río Miño. Arquivo

de Antonio Martinez. 2004

Imaxe 13: Cadro do crecemento de poboación no último século. Autor 2013.

Imaxe 14: Gráfico do crecemento de poboación. Autor 2013.

Imaxe 15.: Fotografía dunha parte do porto guardes con numerosas embarcacións. Arquivo de Antonio Martínez. 1923.

Imaxe 16: Foto aérea da Vila. Dende esta perspectiva podemos observar o pico do monte Sta. Tegra con Caminha o fondo , no val a vila da Guarda co seu porto mariño e a cantidade de explotacións agrícolas que se traballaban naqueles anos. 1965.

Imaxe 17: Foto do muelle. Dende esta perspectiva se pode observar a grúa que existíí no porto. No fondo vese a vila da Guarda. 1932.

Imaxe 18: DISTRIBUCIÓN MUNICIPAL DE EMPRESAS. Ministerio de Economía e Facenda. Datos de 1989. Inventario de recursos del Baixo Miño. Interpretación do Autor. 2013.

Imaxe 18: DISTRIBUCIÓN MUNICIPAL DE EMPRESAS. Ministerio de Economía e Facenda. Datos de 2001 e 2004. Inventario de recursos del Baixo Miño. Interpretación do Autor. 2013.

Imaxe 20: Mapa de zonas utilizadas para actividades comerciais na que o sombreado azul marca as vías e os establecementos nos que se realizan estas actividades e os verdes os equipamentos. Autor 2013.

Imaxe 21: Castros celtas na citania do monte de Santa Tegra. Autor 2013.

Imaxe 22: Instantanea da antiga atalaia. Arquivo de José uris. 1900

Imaxe 23: Antiguo plano das zonas verdes do castelo. Arquivo de José Uris.

Imaxe 24: Fotografía do concello. Arquivo de Antonio Martinez. 1912

Imaxe 25: Fotografía do porto. Arquivo de Antonio Martinez. 1930.

Imaxe 26: Fotografía do patio do colexio do PP Jesuitas. Arquivo de Antonio Martinez. 1930.

Imaxe 27: Vista dende o monte onde se ven os tellados da vila. Autor 2013.

Imaxe 28: Mapa da 1ª etapa da evolución urbana de 1899. Autor 2013.

Imaxe 29: Mapa da 2ª etapa da evolución urbana de 1956. Autor 2013.

Imaxe 30: Vista aérea en 1956. Adquirida das fotografías do Voo Americano. imit.xunta.es. 2013.

Imaxe 31: Mapa da 3ª etapa da evolución urbana de 1978. Autor 2013.

Imaxe 32: Vista aérea de A Guarda. Arquivo de Antonio Martinez. 1968.

Imaxe 33: Mapa da última etapa da evolución urbana de 2013. Autor 2013.

Imaxe 34: Mapa de puntos dos primeiros indicios anterior a 1899. Autor 2013.

Imaxe 35: Mapa de puntos anterior a 1899. Autor 2013.

Imaxe 36: Mapa de puntos entre 1899 e 1956. Autor 2013.

Imaxe 37: Mapa de puntos entre 1956 e 1978. Autor 2013.

Imaxe 38: Mapa de puntos entre 1978 e 2013. Autor 2013.

Imaxe 39: Mapa de puntos síntese de puntos. Autor 2013.

Imaxe 40: Esquema da evolución urbana anterior a 1899. Autor 2013.

Imaxe 41: Esquema da evolución urbana ata 1956. Autor 2013.

Imaxe 42: Esquema da evolución urbana ata 1978. Autor 2013.

Imaxe 43: Vista do varadoiro da ribeira. Arquivo de Antonio Martinez. 1920.

Imaxe 44: Esquema da evolución urbana ata 2013. Autor 2013.

Imaxe 45: Vista aérea da Guarda onde se observan os campos. Arquivo de Antonio Martinez. 1965.

Imaxe 46: Plano de edificios e pavimentos a conservar realizado a partir do Plan xeral de 1978. Autor 2013.

Imaxe 47: Esquema da evolución urbana. Autor 2013.

Imaxe 48: Esquema da evolución urbana. Autor 2013.

Imaxe 49: Plano da distribución espacial no interior do castelo. Arquivo de José Uris.

Imaxe 50: Plano de alturas. Autor 2013.

Imaxe 51: Plano de equipamentos ata o 1899. Autor 2013.

Imaxe 52: Fachada da praza de Abastos. Autor 2013.

Imaxe 53: Fotografía da praza da Constitución. Autor 2011.

Imaxe 54: Vista do antigo hospital e actual centro cultural Arquivo de Antonio Martinez. 1942.

Imaxe 55: Plano de equipamentos ata 1956. Autor 2013.

Imaxe 56: Fachada do edificio pescador. Autor 2012.

Imaxe 57: Praza na que se establecería o edificio pescador. Arquivo de Antonio Martinez.
1922.

Imaxe 58: Plano de equipamentos ata o 1978. Autor 2013.

Imaxe 59: Edificio do colexio da Sangriña. Autor 2013.

Imaxe 60: Plano de equipamentos ata 2013. Autor 2013.

Imaxe 61: Casa dos Alonsos ao fondo. Arquivo de Antonio Martinez.

Imaxe 62: Edificio das redeiras na zona do porto ca explanada para subir as embarcacións no
2013. Autor 2013.

Imaxe 63: Esquema de prazas. Autor 2013.

Imaxe 64: Foto antiga da Alameda. Arquivo de Antonio Martinez. 1932.

Imaxe 65: Fotografía antiga da Praza Nova. Arquivo de Antonio Martinez.

Imaxe 66: Praza do Monte Real. Autor 2013.

Imaxe 66: Auditorio de San Benito. Autor 2013.

Imaxe 67: Plano e esquema de espazos verdes. Autor 2013.

Imaxe 68: Plano e esquema de espazos verdes. Autor 2013.

Imaxe 69: Estrato de ortofoto na zona de solanas. Google 2013.

Imaxe 70: Estrato de ortofoto no paseo marítimo. Google 2013.

Imaxe 71: Estrato de ortofoto no paseo marítimo. Google 2013.

Imaxe 72: Estrato de ortofoto do centro histórico. Google 2013.

Imaxe 73: Estrato de ortofoto da Praza Nova. Autor 2013.

Imaxe 74: Estrato de ortofoto da estrada Po-552. Autos 2013.

Imaxe 75: Esquema das zonas de equipamentos sobreadas a roxo. Autor 2013.

Imaxe 76: Esquema da rede de prazas sobreadas a roxo. Autor 2013.

Sept. 2013

A morfoloxía dos barrios da ribeira da Guarda
Rubén Darriba Lorenzo